

Janez Rotar

VIRI TRUBARJEVEGA POIMENOVANJA DEŽEL IN LJUDSTEV IN NJEGOVA DEDIŠČINA

Vprašanje virov Trubarjevega poimenovanja slovenskih in slovanskih dežel in ljudstev neposredno zadeva vprašanja slovanske poselitve v vzhodno-alpskem in v širšem južnozahodnem panonskem prostoru, tako tudi vprašanje etnogeneze Slovencev in drugih Slovanov v panonskem območju in sosesčini. To so torej vprašanja, »ki jih ni mogoče dokončno zadovoljivo rešiti«, zatrjuje France Bezljaj.¹

Ime Slovene je zgodovinsko potrjeno samo za nekdanje solunske in novgorodske Slované oziroma slovanska plemena, posredno pa nato še za del južnih Slovanov, ki se niso imenovali Bolgari, Srbi ali Hrvati. F. Bezljaj in T. Korošec povzemata po virih in pravita, da so Furlani ob langobardskem limesu prednike Slovencev imenovali Skláf, Scлавanie. Pokrajina med Anišo in Pielachom na spodnjem Avstrijskem se je še v 9. stoletju imenovala Scлавania, kraj Schleining (Burgenland) je staro Villa Scлавonica. Že velikokrat je bilo podarjeno, in tudi tu je treba omeniti, da je skupno ime (genus) za posamezne rodovne skupnosti, na primer za antične Grke ali kasneje za Germane, nastajalo sčasoma in se je pozno uveljavilo. Gotovo velja to tudi za Slované in je v skladu z dejstvom, da ruski letopisec, znan kot Nestor (1056—1118), navaja v kroniki razna imena slovanskih ljudstev, med njimi tudi ime Sloveni, in sicer ne kot genus, kot skupno ime, ampak kot plemensko ime, kot species.

V obdobju zgodnjega skupnoslovanskega kulturnega vzgiba na Balkanu se poleg imena Srbi (Konstantin Porfirogenet) uporablja ime Sloveni (Hrabr v spisu »o pismenah« piše: »Prežde ubo Slovene ne imeaho kbnigb«); ime je mogoče najti še pri Teofilu v prepisu krmčije sv. Save: »Proizidoše na svetlost slovenskog jezika bogunadahnte ove knjige«, iz leta 1252.² Toda že od začetnega razvoja srbske državnosti se uveljavlja in tam hitro popolnoma prevlada srbsko ime, npr. v rokopisnem evangeliju meniha Simeona 1202; na desnih malih vratih hilendarske priprate je prvič zapisano ime Srbija, in sicer leta 1293.³ Razmeroma številni srbski srednjeveški spomeniki, ki večkrat kot drugi južnoslovanski v tem času omenjajo državno in etnično ime, je vrsta primerov, ni pa zapisov imena Sloveni. Iz zgodnjega srednjega veka je tudi prvi zapis imena Hrvat v hrvaškem jeziku (Baščanska plošča, okoli 1100), in sicer v pridevniški obliki, kakor se tudi »srbski« v srbskih besedilih skoraj celo stoletje pojavlja le v pridevniški oznaki.⁴ To pomeni, da so slovanska ljudstva ob selitvi svoja imena nosila s sabo, kar je docela naravno. Laže je to dokazovati pri tistih, ki imajo zgodaj zapisano in izpričano ime tudi v svojem jeziku. Fran Zwitter sodi, da je srednji vek pojem o slovenski srednjeveški skupnosti poznal. »Že v 9. stoletju rabi ‚Conversio Bagoariorum et Carantanorum‘ izraz ‚Carantanus‘ v pomenu ‚Slovenec‘; ruska tako imenovana Nestorjeva in Helmoldova Kronika Slovanov v 12. stoletju, Bartholomeus Anglicus v 13. stoletju naštevajo med slovanskimi plemeni Karantance in mislijo pri tem na Slovence.«⁵ Bogo Grafenauer sodi, da sega izhodišče zavesti o skupni pripadnosti slovenskih historičnih dežel Koroške, Kranjske in Štajerske tja v 9. stoletje, ko sta se raz-

¹ T. Korošec (po seminarski nalogi priredil za tisk F. Bezljaj), Ime Slovenec. Jezik in slovo 1963/64, 65.

² M. Pavić, Srpski zapisi i natpisi. Beograd 1986, 34.

³ Prav tam, 44.

⁴ Iz leta 1293 je zapis: »Blagočastija revnošću ... učitelj i nastavnici sve srpske zemlje ... sa ljubeznim sinom svojim Savom prvim arhiepiskopom Srbije.« Prav tam, 44.

⁵ F. Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine. Glasnik Muzejskega društva 1939, 361.

širili imeni Karantanija in Karantanci na alpske in panonske Slovence in »odtlej skozi nekaj stoletij pomenita ta dva izraza to, kar imenujemo danes Slovenija in Slovenci«.⁶

Civilizirani narodi so v panonskem in v egejskem prostoru prvi prihajali v stik in v mejaštvo s priseljenimi ljudstvi in so jih poimenovali z imeni, ki so jih čuli od njih samih, seveda v grecizirani ali latinizirani obliki. Če ta domneva drži, je na taki osnovi nastalo skupno ime za slovanska ljudstva v sosesčini grške in latinske civilizacije in je postopoma dobivalo pomen imena za genus, ki se je kasneje razširjal na bolj oddaljena slovanska ljudstva, čeravno so imela svoje posebno ime, species, kakor lahko sklepamo po Prokopiju in Jordanisu. Nobenih dokazov namreč ni, da bi se Čehi ali Bohemi, Poljaki in Lužiški Srbi kdaj imenovali s skupnim imenom Sloveni. Tudi v Rusiji se razen Novgoroda, sklepajoč po Nestorju, ne pojavi to ime.⁷

F. Bezljaj in T. Korošec ocenjujeta, da je ime Slovenecb nastalo dovolj zgodaj in da je obsegalo poleg slovenskega tudi današnje kajkavsko in del čakavskega območja.⁸ Razen v Istri jima je glede čakavskega teže pritegniti, ker so prav čakavci imeli svoj species Hrvati in je dovolj zgodaj tudi zapisan na Bašćanski plošči, že poprej pa v latinščini. Kakor kažejo zgodovinski viri v tujem jeziku, v noriško panonskem (karantanskem) in liburnijskem (kvarnersko-primorskem) prostoru že pred 11. stoletjem živita in obstajata razločevalni imeni Sloven(c)i in Hrvati, kar je oboje večkrat zapisano v latinskih besedilih.

Ime Sclavi se po ugotovitvah Milka Kosa⁹ pojavlja za alpsko-zahodnopanonske Slovence v latinskih listinah od začetka 8. stoletja dalje: Sclavi (705), Sclauī (725), Sclavani (770), gens Sclavonica (775), Sclavania (785), sclavorum montes (810), na spodnjem Avstrijskem Sclavаницe (979). Podobna so tudi poimenovanja njihovih hub, domačij: hoba sclavanisca (870), sclauanisca colonia (1000), hoba sclauanica (1020). Cesta od Pazina do Poreča »se je že leta 1030 imenovala naravnost 'slovanska cesta' (via Sclava seu via sclavonica)«, kakor piše Bogo Grafenauer.¹⁰ V 9. stoletju so tudi zapisi: Sclauenicus, Sclauinia, Sclauonice massaritae. Imenoslovec F. Bezljaj k vsemu temu gradivu dodaja: »Dvomljivo se mi zdi samo zgodaj izpričano ime Slougenzin marcha iz leta 680 za pokrajino ob Blatnem jezeru, kar je morda izvedeno iz nekega germanskega antroponima.«¹¹ Vendar tudi tega primera Bezljaj ne izključuje povsem. M. Kos našteva še poimenovanja v nemškem jeziku, na primer in Windiscen Graze (1165), nasproti 'bavarskemu', danes štajerskemu Gradcu. Windesdorff (Slovenska vas) pri Ribnici je prvič zapisana 1436 nasproti bližnji Payersdorff.¹² »Ne moremo dvomiti o stalni kontinuiteti imena Sloveninb, Slovence na slovenskih tleh«, sklepata Bezljaj in Korošec in glede izvirnih slovanskih zapisov dodajata tole pripombo: »Domače oblike imena pa so, žal, prvič izpričane šele v 16. stoletju pri protestantskih avtorjih, zato ne moremo spremljati njihovega razvoja skozi stoletja.«

Vendar vsega gradiva ne predhodniki ne ta dva raziskovalca nista zajela. Slovenska rusistka Zlata Medic-Vokačeva je v svojem vztrajnem iskanju in

⁶ B. Grafenauer, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. I. Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti. Kronika 16, 1968, 132.

⁷ F. Miklošič, Chronica Nestoris, Vindobonae 1860, 6; Zwitter 1939, 361.

⁸ F. Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana 1967, 19, ponavlja to trditev, ki pa se lahko nanaša samo na severni del čakavskega področja v Istri. Prim.: V. Klaič, Hrvati i Hrvatska, ime Hrvat u povijesti slavenskih naroda, Zagreb 1930²; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962, 83–84, op.

⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, 1955; F. Kos, Slovenci za Karla Velikega. Izbrano delo, Ljubljana 1982, 156–164.

¹⁰ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, 1956, 177.

¹¹ Korošec - Bezljaj 1963/64, 177; F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936, 3.

¹² Da so posamezne etnično tuje skupine v okolju imenovali po njihovem etničnem imenu, potrjuje vprašanje Hrvatov na Koroškem. Prim.: S. Antoljak, Hrvati u Karantani, Godišen sbornik na Filozofskot fakultet Skopje, 1956, 15–38; B. Grafenauer, Hrvati u Karantani, Histo-rijski zbornik, 1958/59, XI–XII.

odkrivanju starih ruskih zapisov o naših deželah našla doslej najstarejši slovanski zapis, nekak manjkajoči člen med zgodnjesrednjeveškimi latinskimi in nemškimi poimenovanji in pa zapisi protestantskih piscev 16. stoletja. Imena slovenske zemlje panonsko-vzhodnoalpskega prostora, ki ga po ruskem viru citira Medic-Vokačeva,¹³ imenoslovca leta 1964 še nista mogla upoštevati, od registriranih pa sta prezrla glagoljaša popa Martinca,¹⁴ prav tako iz predreformacijskega časa, in pa kasnejši natis slovenskega imena pri Francu Temlinu, čigar knjižico iz leta 1715 je identificiral Vilko Novak leta 1944 in je njen posnetek v Narodni in univerzitetni knjižnici od leta 1955.¹⁵

Srednjeveški Dnevnik o popotovanju metropolita Izidorja je nastal leta 1437 in leta 1439, ko se je iz Moskve napotil v Ferraro in v Florenco na 8. florentinski cerkveni zbor ter se je nato čez leto dni vračal domov. Pisal ga je spremljevalec Simeon Suzdaljski, kasneje avtor polemičnega spisa zoper latinstvo in zoper Izidorja, usmerjenega v ekumenizem. Ko so se popotniki vračali prek Istre proti Senju in naprej prek Hrvaške, potopisec opisuje pot od Senja dalje in zapiše, da tod žive »Hervatjani, jezik kot ruski, a vera latinska«. Očitno ne pozna imena za slovanski jezik, ampak si pomaga s svojim imenom species, ruski. Potopisec je zapisoval imena krajev in dežel spotoma tako, kot jih je čul od domačinov: »Od Poreči do Poli, od Poli do Osory, do Senji, od Bryni, od Modruši do Vozolja, do Jastrebowska, do Okiči, do Grevi.« (»To mesto je veliko in lepo in v državi ogrskega carja«, ima potopisec zapisano o Zagrebu, prevedeno v naš jezik); »od Križica do Koprivnice« in dalje do Drave. »Ta u bo reka u rubeža Sloven'skoj zemli s Ugerskoju zemleju.« Tako je Suzdaljski torej zapisal tudi slovensko ime, sprejemajoč ga od ljudstva, po njegovem lastnem poimenovanju. Avtorica odkritja in razprave sklepa: »Domnevam, da gre za našo deželo, ki jo je avtor ločil od dežele, v kateri žive Hervatjani.«¹⁶

Zapis Suzdaljskega se izrazno-pojmovno ujema z zapisom s konca istega stoletja, iz predreformacijskega obdobja. Njegov avtor je glagoljaš pop Martinac iz Grobnika. Leta 1493 je tožil spričo razdejanja po bitki in zmagi Turkov na Krbavskem polju. Neposredno po njej je napisal ritmizirano in slogovno ubrano besedilo — kakor je dognal Eduard Hercigonja,¹⁷ ki je vključeno v tako imenovani Novljanski II. brevijar. Med drugim beremo tele pretresljive Martinčeve stavke: »I obujmši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik hrvatski, posilajuči zastupi velike; vojvode silne tvorahu brani mnogije s plkom krstjanskim, pobijajuči se na poljih i na pasih i na brodih vod. Tbgda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do Gore Zaprte, vse že dežele kranjske daže do mora, robeće i harajuće, i domi božije paleće ognjem i oltari gospodnje razdružujuće, prestarih že izbijajuće oružijem, junoti že, devi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji, peljajuće v tuze usilija svezani sući železom, prodajući je na tržiščih svojih, jakože skotu običaj jest.«

V obeh primerih — pri Suzdaljskem in pri popu Martinu — gre za isto zemljepisno področje zahodne Panonije, imenovane Sclavonia, torej za slovensko deželo v širšem zgodovinskem obsegu imena species, v obeh primerih tudi za jasno imensko razločevanje od hrvaške dežele in ljudstva, torej tako, kakor se uveljavlja nato pri Trubarju, pa pri drugih slovenskih in kajkavskih piscih 16. in 17. in tudi še 18. stoletja. Kakšna je zgodovinska osnova takšnega poimenovanja? Opreti se je treba na kompetentne sodobne zgodovinopisne avtorje, predvsem na Milka Kosa, Frana Zvittra in Boga Grafenauerja, pa Ferda

¹³ Z. Medic-Vokačeva, Izidor, metropolit ruski, *Dialogi* XII, 1976, 559—570, 624—633.

¹⁴ R. Stronhal, *Čitanka iz književnih starina*, Zagreb 1921, 162; E. Hercigonja, 1975, 413.

¹⁵ V. Novak, *Izbor iz prekmurskega slovstva*, 1976, 41.

¹⁶ Medic-Vokačeva 1976, 630.

¹⁷ E. Hercigonja, *Srednjovekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti* 2, Zagreb,

Šišića, Jaroslava Šidaka in Nado Klaić, ter povzeti diahronijo dogajanja v teh prostorih.

Ko se v Spodnjo Panonijo razširi »Karantansko kraljestvo«, se v 9. stoletju uveljavi ime Karantanija, država Slovenov. Za Pribine okoli leta 840 je njeno središče na Blatanskem Kostelu, kjer stoluje tudi Pribinov naslednik, sin Kocelj (861—874). Slovensko ime, ki ga je ljudstvo ob selitvah najverjetneje prineslo s sabo, se je v 9. stoletju tudi po kulturni, verski strani utrjevalo prav s pojavom slovanskega bogoslužja v Kocljevi državi ter se je nato ohranjalo in živelo v novih političnih tvorbah, ki so zajemale ljudstvo ob srednjem in spodnjem toku Drave, Mure in Rabe, prav tako pa tudi v vzhodnih alpskih dolinah tja proti osrčju Alp. Te pokrajine so združene v Vzhodni frankovski državi z izjemo Vzhodne marke (s kasnejšo Štajersko), ki je leta 876 zvezana z Bavarsko. Konec 9. stoletja se izoblikuje nova močna politična tvorba Karantanija in se razprostira od izvira Drave do Donave in od Kolpe gor do mej Velikomoravske.

Arnulfovo Karantansko kraljestvo (876—899) že leta 884 ogrožajo Ogri, ki leta 896 prodro tudi v Italijo. Po letu 907 je Karantanija zožena na antični Norik oziroma zemljepisno Karantanijo, in sicer znotraj sosednje Bavarske. Do leta 970 Bavarci in Karantanci znova napredujejo do srednje Rabe, Petovia in reke Sotle ter do spodnje Krke in Kolpe, tako da se do konca 12. stoletja utrdi slovensko etnično ozemlje, katerega del onstran Mure ostaja politično v Ogrski in v Panoniji. Čeprav prekinjena, je tradicija Karantanije zaradi svoje organiziranosti po karolinških načelih trdna enota in civilizacijska slovanska etnična tvorba, da popolnoma spodrine poprejšnji imeni Norik in Pannonia.

Velika Karantanija nato še enkrat združuje veliko večino slovenskega ozemlja v vzhodnih Alpah in v Panoniji, a 1002. leta se na teh tleh osnujejo mejne marke: Karantanska, Podravska, Savinjska in Kranjska marka, prek Mure in v zahodni Panoniji med Dravo in Savo ostaja tako imenovana Slovenska krajina, Sclavonia. Savinjska in Kranjska marka se sredi 11. stoletja združita v Veliko Kranjsko, vzhodna Karantanija pa se skupaj s Podravsko marko preimenuje v Štajersko marko. Tako so nastale nove upravnopolitične celote in nova zemljepisna, deželna poimenovanja. Do srede 16. stoletja so že tako zelo utrjena, ko označujejo prebivalstvo zgodovinskih dežel Koroške, Štajerske in Kranjske s Krasom, z Goriško grofijo in z vzhodno, pazinsko Istro kot posestjo sprva Goriških grofov, od 1374 pa Habsburžanov, obsegajočo Kvarnersko primorje do Trsata, pa s Slovensko marko v spodnjem porečju reke Krke, da o njih zapiše pop Martinac: »vse dežele kranjske kaže do mora«. Vse to je v sestavu Kranjske, ki se od srede 15. stoletja uveljavlja kot središčna slovenska dežela, kar pomeni, da se je uveljavljalo tudi slovensko zemljepisno ime »dežele«. Do obdobja protestantizma se je tako poimenovanje le še utrjevalo, kakor se je utrjeval pomen Kranjske z razvijajočo se protiturško brambo.

Spričo izgube trdnjega skupnega upravnopolitičnega okvira v dvonacionalni Notranji Avstriji so tako slovenske kakor tudi nemške deželne enote izgubljale tesnejšo medsebojno povezanost, k čemur je pripomogla tudi cerkvenopravna razdeljenost. Z osamosvajanjem deželnih enot se krepí zavest deželne pripadnosti, toda fevdalni zaprtosti in deželni celovitosti navkljub povezuje ljudi skupni jezik, jezik ljudstva. Ker so trgovske in druge poti iz stoletja v stoletje živahnješe, je tudi medsebojna povezanost vse živahnjejša, k čemur v 16. stoletju pripomore še protiturška bramba. Prav zaradi tega in zaradi središčne lege in etnične sklenjenosti, ki je del mestnega nemškega prebivalstva ni mogel in ni spreminjal¹⁸ — nasproti dvonarodni Koroški in Štajerski — je Kranjska med slovenskimi deželami v 16. stoletju prevzela pobudniško vlogo tudi v kulturnem, reformacijskem in književnem življenju.

¹⁸ W. Baum, *Deutsche und Slowenen in Krain*, Celovec 1981, 157—195.

Od naselitve do verske reformacije se je torej ohranjalo slovensko ime oziroma osnova za njegovo kasnejšo obliko ter pomenski obseg, in sicer skupaj z jezikom, jezikom ljudstva, ki je naseljevalo alpsko-panonske prostore in ki je svoj jezik imenovalo slovenski.¹⁹

Ker je ljudstvo tod najbolj živo povezoval ravno jezik in hkrati njegovo ime, je morala obstajati širša skupna jezikovna osnova, skupna baza njihovega »slovenskega« jezika, po katerem so civilizirani sosedi poimenovali ta ljudstva kot Slave, deželo pa Sclavonia. Poimenovanje je torej nastalo v učenem in se ohranjalo v pisnem jeziku, a po izvirnem, avtentičnem etniku, avtentičnem imenu ljudstva. Štiriletna, kratkotrajna politična zveza karantansko-panonskega, sklavonskega ljudstva s posavskim sklavonskim za Ljudevita Posavskega (819—823), ki je imel sedež v Sisku, ni spremenila niti načela jezikovno-etnične narave in procesa dialektalnega oblikovanja v panonskem delu med Savo in Dravo, kakor se je bil začel že v stoletju po naselitvi. Ob doseljevanju ljudstva, ki je prišlo iz ogrskega dela zahodne Panonije spriču pritiskov ogrskih plemen z vzhoda, se je sklavonska kolonizacija tega prostora še zgostila in utrdila. Brez večjih jezikovnih in s tem etničnih nasledkov je prav tako ostalo dejstvo, da je Ljudevit Posavski »strnil poleg panonskih Hrvatov tudi velik del Slovencev in podonavskih Slovenov«, ko mu je zveza z Dalmacijo, »zibelko hrvaške države«, propadla oziroma se s hrvaškim knezom Borno ni izoblikovala ter se je Ljudevitova pobuda hitro in neuspešno končala leta 822.²⁰ Ta zanimiva, a le kratkotrajna in torej nevplivna epizoda, ki je skušala združiti oziroma povezati dve ljudstvi, sklavonsko in hrvaško, je bila nekakšna predhodnica spodnjepanonske države slovenskega kneza Pribine in njegovega sina markgrofa Koclja (umrl leta 876); ta je z Metodovo pomočjo začel uvajati slovansko bogoslužje in je pravi začetnik »sklavonske« krščanske kulture tod, Metod pa prvi nadškof v Kocljevi kneževini, kjer je okoli sebe zbral kakih petdeset učencev.²¹

Po Kocljevi smrti so v Spodnji Panoniji spet zavladali Franki, a slovenska kolonizacija se je že utrdila, kot sodi B. Grafenauer, prav kot posledica ogrske doselitve v srednjem toku Donave. Po Grafenauerjevi oceni je ogrski vdor namreč odločilno vplival na položaj zahodnopanonskih in predalpskih slovenskih plemen prav s tem, da je zaradi Ogrov nemški kolonizacijski dotok na Štajersko pojenjal, slovenska plemena pa so se pred Ogri naravno umikala k središču, na prostor zahodno od Blatnega jezera proti Rabi in Dravi ter tudi čez k južnemu toku Mure, Drave in niže proti Savi. Na teh prostorih se je tako utrdila strnjena kolonizacija, ogrske vojaško-nomadske množice pa so se jele umirjati vzhodneje in se kulturno razvijati prav pod vplivom sklavonskih, slo-

¹⁹ V kritiki L. Niederleja, *Původ a počátky Slovanů jižních*, je F. Ramovš ob gradivu iz Fredegarja dognal, »da imenujejo Bavarci, mejaši Karantancev, slednje z imenom Windi, Cehe pa še s starim imenom Boiohaemi.« — F. Ramovš, *Donesek k slovenski starožitnosti*, CJKZ II/1920, 98—109; 101. P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, 1979, 152, navaja, da je cesar Maksimilijan (»Weisskunig«) z izrazom *windisch* imenoval je slovenščino, v latinski avtobiografiji pa uporablja ime Sclavonia za slovanski svet. E. Coseriu je dognal, da Walter von der Vogelweide v 12. stoletju v svojih pesmih dvakrat uporabi *windisch* za slovenski; *Westeuropäische Bild vom Südslavischen zur Zeit Primus Trubars*, v: *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen — Primus Truber und seine Zeit*, 3.—8. Nov. 1986, *Zusammenfassungen der Referate*. V raziskavi *Zur Frage der slowenischen mittelalterlichen Literatur* ugotavlja S. Bonazza ob Ulrichu von Lichensteinu in Oswaldu von Wolkensteinu o njuni rabi in veljavi slovenskega jezika tudi tole, ko govori o kulturnozgodovinski vrednosti slovenskega besedja: »Ganz besonders gilt das für Oswald von Wolkenstein. Die in seinen beiden mehrsprachigen Liedern verkommenden slowenischen Ausdrücke weisen nämlich darauf hin, daß ihre Verwendung nicht zufällig ist, sondern einem bestimmten Konzept entsprach. Sie sind an die Dame gerichtet, die später Oswalds Ehefrau wird, waren also von großer persönlicher Bedeutung für den Dichter. Bei einem dieser Lieder (Bog de primi) beginnen sogar alle drei Strophen mit einem slowenischen Vers. In demselben Lied werden neben der deutschen auch die lateinische, italienische und eben die slowenische Sprache verwendet. Außerdem flocht Oswald von Wolkenstein an zwei Stellen ein, daß er der slowenischen Sprache mächtig war.« 5. Slawistentagung der Universitäten in Klagenfurt und Laibach 28.—30. Oktober 1987, *Zusammenfassungen*.

²⁰ »Knezu Ljudevitu se sada odzvaše Timočani i istočni Slovenci u današnjoj Kranjskoj i južnoj Štajerskoj, naprotiv se dalmatinskohrvatski knez Borna sustegnuo od saveza, spreman vjerno vršiti vojnu obavezu u korist cara.« Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda* 1962, 89.

²¹ F. Kos, *Odlomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja*. Izbrano delo 1982, 219—221.

venskih plemen. Od njih so Ogri prejeli imena krajev, rek, orodja, organiziranosti, ljudstev in dežel, versko izrazje, imena prehranskih in poljedelskih predmetov in orodja, skratka pojme in izraze za kulturne pridobitve. Po raziskavi ogrskega slavista J. Melicha — piše Grafenauer — izvira največji del teh in drugih slovansko-madžarskih stikališč prav od panonskih Slovencev in iz prvega časa naselitve Ogrov v srednjem Podonavju.²² Tudi raziskave mlajših ogrskih slavistov dopolnjujejo in potrjujejo ta dognanja.²³

Po bitki z Ogri na Gvozdu, torej po hrvaškem porazu na Petrovi gori (1097), se hrvaška državnopolitična zgodovina omejuje na ožjo primorsko Hrvaško, torej na Dalmacijo kot zibelko hrvaške državnosti in na Primorje, ki pa že v 13. in 14. stoletju prideta pod oblast Benetk. Sklavonija, torej »Slovinja, tj. slovinske zemlje«,²⁴ je od 1268 administrativno ločena od hrvaške polovice, in je znotraj Ogrske postala avtonomni sestavni del svetoš Stefanske krone. Zlasti v spodnjem delu tja do Srema — Sclavonia inferior — je bila redko poseljena, osemdeset in več odstotkov je bilo zemljišče gozdnato ali zamočvirjeno, medtem ko je bila zgornja Sklavonija — Sclavonia superior — z Varaždinom in Zagrebom kot središčema strnjeno poseljena, cerkvenoupravno pa združena pod zagrebsko škofijo v okviru oglejskega patriarhata in z latinščino kot cerkvenim jezikom. Tako se glagoljaštvo s svojim čakavskim jezikom iz območja primorskodalmatinske Hrvaške sèm ni širilo.²⁵ Ker je bila Sklavonija v spodnjem delu razdeljena na pečujsko ogrsko in na čakavsko kninsko škofijo, je ločitev vplivala tudi na specifični jezikovni razvoj, medtem ko je širna zagrebska škofija bila in ostala dialektalno oziroma jezikovno nasploh enotna, po jeziku imenovana slovenska, in je nekaj časa obsegala tudi južnovzhodni del Slovenske krajine, današnjega Prekmurja.

Večje spremembe so nastajale v stoletju turških vdorov. Turki so ogrožali ljudstvo kakor v notranjosti Balkana tudi v dalmatinsko-primorskem pasu in ni čudno, da je pop Martinac tako dramatično zajel negotovost ljudstva in velikanske človeške izgube in žrtve, ko jih je primerjal s tatarskimi in ogrskimi vdori, s pustošenjem Atilovih hord. Ko so Turki tako zelo ogrožali ljudstvo v dalmatinskem pasu in v njegovem zaledju, so se številne trume skupaj s plemiči pred nasiljem in nevarnostjo jele umikati proti severu.²⁶ »Jačanje mletačke, bosansko-humske, a naročito turske vlasti na južnim granicama Hrvatske, dalo je povoda da se uporedo s doseljenjem mnogobrojnega hrvatskoga plemstva i puka uzelo širiti i hrvatsko geografsko-političko ime na sjever Gvozda prema Kupi, Savi i donjoj Uni. U drugoj polovici XV vijeka i početkom XVI već se nazivlje Hrvatskom (Croatia) onaj dio zagrebačke županije koji se stera na jugu Kupe i Save između današnjega Karlovca, Siska i Jasenovca. Sada su gradovi i mjesta Bihać, Krupa (na Uni), Kostajnica, Zrinj, Topusko, Steničnjak i Dubica, još u prvoj polovini XV vijeka u Slavoniji, krajem istoga vijeka u Hrvatskoj«, piše F. Šišić.²⁷

Na označenem prostoru zagrebske županije je v začetku 16. stoletja torej nastala tako imenovana civilna Hrvaška.²⁸ Na kajkavski prostor se je jelo zgrinjati več valov sekundarne kolonizacije ljudstva čakavskega in štokavskega narečja, prihajali so zlasti tudi Vlahi, štokavci pravoslavne in katoliške vere.²⁹ Ožji prostor južno pod Gorjanci se je od takrat imenoval Majdačka po ljud-

²² J. Melich, *Ungarn zur Zeit der Landnahme*, Budapest 1925.

²³ S. Kniezsa, *Die slawische Lehnwörter im Ungarn*, Bd I, Budapest 1935; isti: *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens*, *Studia slavica*, Budapest I, 1—3, 1955, 29—47.

²⁴ J. Sidak, *Enciklopedija Jugoslavije* 7, 1968, 222.

²⁵ B. Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982, 1—5.

²⁶ Trubar večkrat opozarja na usodo ljudstva »v tih zdolenih vogrskih, v vezjaških, krovaških, v Bosni, v Serblanskih deželah«; predgovor II. delu *Postile*, Rupel 1962, 95.

²⁷ Šišić 1962, 238.

²⁸ Prav tam, 242.

²⁹ »Hrvatska bijaše puna Vlahá od Neretve do Gvozda, naročito oko Cetine, Zrmanje i Like, a vjere bljahu najvećim dijelom katoličke, a tek iznimno grčkokatoličke.« Šišić 1962, 243.

stvu štokavskega narečja.³⁰ Begunsko doseljevanje se je širilo v 16. stoletju tudi v južne slovenske predele, v drugi smeri prek Save in celo prek Drave pa v Ogrsko, kjer so v Burgenlandu, na »Gradiščanskem« med tujerodnim ljudstvom ostali v diaspori in so ohranili čakavsko narečje, najbližji sosedji pa so bili Slovenci v Slovenski krajini.³¹ Znotraj zgornje Sklavonije so se begunci naseljevali v manjših skupinah in posamič, tako da so se stapljali s tamkajšnjo slovensko, torej kajkavsko narečno osnovo kot celoto, a so vanjo vnašali opazne prvine svojega čakavskega ali štokavskega substrata. Tako se je jela kajkavščina politično ločene zgornje Sklavonije vse bolj individualno razvijati, v svoji zaprtosti razlikovati od slovenske in od spodnjeskavonske sosesčine in od njunega skupnega izvira, kakor se je hkrati tudi kranjska in štajerska pa koroška slovenščina postopno vse bolj razlikovala, zamejena v okvire Notranje Avstrije, cerkvenoupravno pa sta bili kranjska slovenščina in zagrebško-varaždinska slovenščina ločeni že skoraj od začetka drugega tisočletja.

Pišoči kajkavci zgornje Sklavonije so še naprej imenovali svoj jezik slovenski, sebe pa Slovence, kar potrjujejo prve kajkavske knjige s konca 16. stoletja, a tudi še vseh naslednjih stopetdeset let. Sekundarni kolonizacijski valovi tod namreč niso bili tako močni, da bi se uveljavili v cerkvenem jeziku, niso prekvasili kajkavske osnove, in glagolizem se v latinski zagrebški škofiji ne bi mogel uveljaviti, tudi če bi segal sem. Gospoda in gosposka sta poslovali v latinščini, sicer sta pa bili v Sklavoniji kulturno tako rekoč mrtvi, ker v času hrvaške samostojne državnosti niso obstajali ne tesnejši politični in tudi ne kulturni stiki med primorskim in posavskim območjem. Na to opozarja tudi odsotnost hrvaškega plemstva v Sklavoniji, ki pa se je nasprotno močno razmahnilo v primorski in dalmatinski Hrvaški. Sklavonski fevdalci so ogrskega porekla in za sklavonstvo mrtvi. Šele vlaško in uskoško doseljevanje v tako imenovano civilno Hrvaško od konca 15. stoletja naprej je vplivalo na izrazitejšo preslojevanje tako v družbenem kot tudi v jezikovnonarečnem pogledu. Izrazitejši proces je zajel dosavsko kajkavsko področje kot pa preksavsko, zagrebško-varaždinsko. Priseljence sekundarne kolonizacije so v tem kajkavskem področju označevali s posebnimi antroponimi iz etničnega imena. »Poznato je kako prezime Horvat u našim sjevernim krajevima označuje došljake s juga pa se iz pojave ovoga imena mogu izvesti samo opći zaključci o naseljavanju Hrvatskoga Zagorja s populacijom iz južnih krajeva od 15. stoljeća dalje.«³² Z obeh strani Gorjancev so bili otoki sekundarne kolonizacije trdnješi in se je priseljencev oprijelo ime Vlaha v Beli krajini in Majdaki na žumberškem področju.³³ Tudi v spodnjem porečju Kolpe so priseljenci bistveno spremenili dotedanjo podobo in se je to odrazilo tudi v poimenovanjih.³⁴

Ob tem razvoju ne gre prezreti zvez, ki so se med Savinjsko marko in Sklavonijo vzpostavljale že v 14. in v 15. stoletju. Celjani, Celjski knezi kot najmočnejši velikaši tudi v okvirih svetoštefanske krone, so imeli fevdalne posesti v Sklavoniji. Hči kneza Hermana, Barbara Celjska, se je z ogrskim kraljem Sigismundom poročila leta 1405 v Krapini, posesti Celjskih, ki so imeli tudi Varaždin in večji del Zagorja, in je živo ostala v spominu ljudstva. Knez Herman Celjski je bil dedni ban Sklavonije (1423—1435) in F. Šišić sodi, da so Celjski skušali obvladati tudi Hrvaško in zatreti Frankapane. Vsekakor so

³⁰ »Majdačka reč, riječ iz govora Majdaka (oko Jastrebarskog i Karlovca)«; J. Vončina, Analize starih hrvatskih pisaca, 1977, 289.

³¹ To je bilo znano tudi A. Bohoriču, ki je v predgovoru slovnice 1584 zapisal: »V Avstriji jih biva velik del po trinogu Turku iz domačih selišč pregnan na tej in na oni strani Donave (misli tudi na tiste, ki so se zatekli na prostor današnje Slovaške!) in obdelujejo polja in njive.«

³² M. Gušić, Etnička grupa Bezjaci, Zbornik za narodni život i običaje 43, 1967, 7—124; 32.

³³ A. Sojat, Međudijalekatski odnosi u autoktonim govorima na području općine Duga Resa, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku (Ivićev), XXVII—XXVIII, 1984/85, 899—906. M. Lončar, Jezički odnosi u karlovačkom Pokuplju i Beloj krajini, Etnološka tribina 9, 1986, 11—12.

³⁴ V. Zečević, Oglad kajkavsko-štokavskog dijalekatskog kontakta, Rad JAZU 368, 1975, 173—250.

imeli posesti v vseh slovenskih deželah. Nada Klaić je prišla do novih dognanj in ugotavlja, da so Celjski gradili svojo državnost predvsem v Sklavoniji, da so bili skoraj samostojni vladarji Hrvaške; kot člani vladarske hiše svete ogrske krone so bili Celjani prvi v Sklavoniji in na Hrvaškem. Herman II. je bil gubernator nad vsem hrvaškim plemstvom, tudi nad Frankapani. Celjani so imeli, pravi N. Klaić, upravo nad zagrebsko škofijo in nad svobodnim mestom Gradec ob Kaptolu, kasneje združena v Zagrebu.³⁵ Delovali so tudi kulturno. Herman II. Celjski, ki je bil ban treh hrvaških dežel, je med drugim utemeljitelj velikega pavlinskega samostana v Lepoglavi, zgradil je trdnjavo Veliki Tabor (Vrbonec) v Preksotelju; njegov sin pa je postal dedni ban Hrvaške. Časti v hrvaških deželah so pogosto prehajale iz rok hrvaških velikašev v roke tem iz slovenskih dežel, posebno s Kranjske. Anton Vramec poroča v Kroniki o številnih primerih iz 16. stoletja, posebno ko je šlo za kapetanske časti, poveljniške dolžnosti in banski stol.

Stiki med Kranjsko in Zagrebom in njegovim okolišem so v reformaciji razmeroma tesni. Brežice so v drugi polovici 16. stoletja protestantsko mesto z lastnim pridigarjem, mestni magistrat pa se v sodnih obravnavah in zadevah ne odloča le v nemščini, ampak tudi v slovenščini.³⁶ Tudi v Brežicah se je Anton Vramec lahko navzel reformacijskih načrtov in mogoče je prav tu pisal Kroniko, vsekakor pa je latinsko posvetilo te knjige podpisal kot župnik v Brežicah. Vredno je ponoviti, da Vramec v svoji Kroniki zajema usodo in zgodovino ljudstev obakraj Sotle, še ne tako davno med sabo povezanih pod gosposčino knezov Celjskih. Sicer so med Štajersko in Kranjsko in pa Sklavonijo prek Zagreba in Varaždina potekale trgovske poti in vezi. Ljudstva so se srečevala, ko se je krepila protiturska bramba ali v takih primerih, ko je »tabornik generalkvartirmajster Khevenhiller na tlaki zidal novi banski festung Carolostadium«,³⁷ kakor o tem toži zagorski človek v Krleževi baladi; pesnika je njegova govorica znova in znova vračala k misli o davni jezikovni skupnosti in zgodovinski vzajemnosti obeh ljudstev.³⁸ V Krško, kjer je imel Adam Bohorič svojo zasebno šolo, so pisali in ga k sebi vabili tako Zagrebčani kakor Trubar in Krelj, ki sta ga klicala v imenu deželne gospode Kranjske k delu v »skupni domovini« ter se je na povabilo odzval in ni odšel v Zagreb.

Tudi kulturni stiki so obstajali že v 16. stoletju. V Ljubljani je Anton Vramec dal 1578 natisniti kajkavsko Kroniko, prvo izvirno delo kajkavske književnosti, objavljeno po Pergošičevem prevodu Verböczyjevega Tripartita, »na slovenski jezik obrnjen« in tiskan leta 1574. V 17. in 18. stoletju so bile v Ljubljani tiskane še nekatere hrvaške knjige, ni pa znano, če so bile slovenske knjige tiskane v Zagrebu potlej, ko je tam od leta 1695 delovala tiskarna. Da so obstajali tudi cerkveni stiki, priča dejstvo, da je na prošnjo zagrebskega korarja Jurja Harešince ljubljanski škof Urban Tekstor priskrbel stipendijo mlademu plebejcu, šiviljinemu sinu Pavlu Skaliću iz Zagreba, da je študiral na Dunaju. Znano je tudi, da je v cerkveni preiskavi zoper ljubljanskega škofa Petra von Seebacha poleg laškega pičenskega sodeloval tudi zagrebski škof, ki se je sèm pripeljal po vodi. Ko je bil v Ljubljani, je »svoja dva kanonika poslal k meni — kot piše Trubar v pismu baronu Ungnadu julija 1563 — dal se je pri meni opravičiti, češ, da je proti svoji volji moral priti v Ljubljano. Tudi

³⁵ N. Klaić, Zadnji knezi Celjski v deželah Svete krone, Celje 1982, 105—113.

³⁶ M. Dolenc, Pravne razmere v Brežicah od leta 1585 do leta 1651, 1936.

³⁷ M. Krleža, Khevenhiller; Serenissimusa archiduxa Carolusa tabornik generalkvartirmajster Khevenhiller na tlaki zida novi banski Festung Carolostadium A. D. 1579, Balade Petrice Kerempuha, Ljubljana 1936, 61—62. Jurij Khevenhiller je bil koroški deželni glavar, ki je vodil gradnjo. Valvasor je z opisom karlovske trdnjave odlično označil slovensko-hrvaški delež protiturske utrdb: »Karlovce. Drugače je dobro utrjena in precej pravilno zgrajena: Sestoji iz šestih branikov, od katerih se prvi imenuje Banska bastija, drugi Bastija grofa Zrinjskega, tretji je Turška bastija, četrti Koroška bastija, peti Bastija grofa Thurna in šesti Kranjska bastija.« M. Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, 286. Ze v prvi razpravi je omenjeno, da so deželni stanovši Kranjske, Štajerske in Koroške dali zgraditi v Karlovcu evangeličansko cerkev.

³⁸ J. Rotar, Umetnost in pripadnost. Književnost, Beograd 1978, 2176—2181; isti: Strastno odkrivanje in spoznavanje. Miroslav Krleža 1893—1981, Naši razgledi XXXI, 1, 1982, 1—2.

ne deluje nič zoper mene ... Tudi nimajo nobenega ukaza, da bi ukrepali zoper mene. Njegova kanonika sta poslušala moje pridige; bile so jima všeč.«

Na ljudski strani izpričujejo tesnejšo povezanost prav gotovo kmečki punti. Vramec po živem spominu takole poroča o dogodkih v njegovih krajih leta 1573, torej pet let pred objavo Kronike: »Kmeti na Slovenjih vstali i zdignuli su se bili proti svoje gospode in plemenitim ljudem, kotere posekoše, obesiše, pomoriše i ostale na pokornost dopelaše.« Vramec ne razločuje Štajerske in Slavonije, ko piše o tlačanih in ljudskem gibanju. V zapisih o zgodnejših zgodovinskih dogodkih povezuje predslavonsko in slovansko poimenovanje, ko piše: »744: Huni ali Vogri velika vnožina drugoč v Pannoniju ali Slovensku zemlu jesu došli.« Zato pa je toliko bolj opazno, da Hrvaško dosledno razločuje od Sklavonije. Dogodkom v slovenskih deželah posveča domala enako pozornost kot dogodkom na Ogrskem in na Hrvaškem. Kakor je v Trubarjevih spisih turška nevarnost nenehno navzoča, tako je tudi Vramec zajel večino dramatičnih dogodkov in je segal ob turških bojih dol do Srbije. Ko popisuje turško obleganje Belgrada, kot nasledek svoje rodne slovenske govornice uporablja tudi dvojino: »1455: Mahumet gore rečeni poglavnik Turski Dolni-belgrad z velikum vnožinum četirij sto jezŕ Turkov iz veliko močju iz pukšami velikimi podsede i začŕ ga jako biti, rvati i trti. Janko vojvoda s Kapistranom fratrom z malu vojsku z Vogri, Slovenci i z Horvati proti caru Turskom i njegove vojske idosta i pobista cara z malu vojsku i ludmi.«

Ti in drugi primeri nazorno kažejo, kako je v Sklavoniji dejansko živelo slovensko ime tako za etnik — »z Vogri, Slovenci i Horvati« — in tudi kot toponim — »na Slovenjih« —, ker drugega imena sploh bilo ni. Vramec ni zapisal imena Bezjaki, zapisal pa je toponimno ime Zagorci.³⁹ Trubar je s posamezniki iz Sklavonije ali »ogrsko slovensko«, kakor je tudi zapisal, moral prihajati v stik že pred letom 1550; mogoče je bilo to tedaj, ko je v dunajskih letih intenzivno razmišljal, kako bi se pisala slovenska beseda in kako naj bi bila razumljiva vsem Slovencem. Od teh posameznikov je moral zvedeti tudi za njihovo etnično poimenovanje. Mogoče se je tudi pri njih zanimal, na kakšen način pišejo, ker je Bezjake večkrat postavil v besedno zvezo s Čehi, katerih pisavo je dobro poznal in označil že leta 1557 v predgovoru Prvemu delu Novega testamenta. A ker je zapisal, da slovenščina ne potrebuje »toliko črk ali konsonantov v eni besedi in v enem zlogu, kakor mislijo nekateri Čehi in Bezjaki« — wie etlich Behem vnd Besyacken vermeinen —, bi se moglo sklepati, da se Trubarjeva pripomba nanaša na tiste »Čehe«, ki živijo v Ogrski, torej na Slovake, ki so kakor Bezjaki uporabljali ogrski pravopisni način, Bezjaki seveda samo v rokopisih, brez tiska. Tudi ko je zavračal Skalićevo presojo slovenskih besedil, je Trubar ob Bezjaki in Hrvatih navedel Čehe, menda spet tiste, ki živijo v ogrski državi. Bezjaki so Trubarja opozarjali nase predvsem s tem, ko so se imenovali Slovence, jezik svoj pa slovenski. Enega od slovenskih glasov je v prvih knjigah po izgovorjavi približeval in ponazarjal takole: »Grob auff Vngrisch et Bisyackhisch«⁴⁰ leta 1550, leta 1555 (Abeceda-

³⁹ Vramec, Kronika 1578, list 93; po zgodovinskih virih o Celjskih navaja N. Klaić 1982, 27 in sl. iz 15. stoletja »comitatum Zagorie«; C. Gesner, Mithridates, De Differentis lingvarum, Zürich 1555, ima zapisano Zagoriani, Zadrauani. Ko Valvasor v VII. poglavju XII. knjige Die Ehre des Herzogthums Crain, Laybach-Nürnberg 1689, 39–40, prikazuje členitev slovensko-hrvaške protiturške brambe, ne uporablja imena Sclavonia ali Sclawonien, ampak Sklavinio označuje z nemškim sinonimom za slovenski: »Es werden aber selbige in vier Theile abgetheilet, als die Windische, Banische, Crabatische und die Meer-Grentzen. So viel mir aber wissend, so fahen sich diese Windische Grentzen an bey den Ungarischen, und reichen biß an die Banische. Die Generalität befindet sich zu Warasdein oder Roshlin.« Nemški sinonim za slovenski (bezjaški) se pojavlja tudi na zemljevidih tistega časa, ki zajemajo sklavonsko-slovenski prostor, npr. »Windischland« v A. Hirschvogla prikazu teh dežel v A. Ortelija atlasu Theatrum orbis terrarum, Antwerpen 1570. Podobno je tudi v monografiji in karti Illyricum ogrskega domovinoznanca Zsámboky Jánosa, ki se je humanistično podpisoval kot Joannes Sambucus, knjigo pa je izdal na Dunaju 1572.

⁴⁰ Catechismus 1550 — Rupel 1934 (1962), 1, ima netočno prevedeno: »po ogrsko all bezja-sko«.

rium) pa: »po bezjašku«. To bi tudi pomenilo, da je Trubar te Slovence državno uvrščal v Ogrsko, kamor so v resnici pripadali, kakor je one v turški državi namesto kot Srbe ali Hrvate večkrat preprosto imenoval Turke. Ker pa so se Bezjaki sami imenovali Slovenci in svoj jezik slovenski, jih je Trubar zajel v svojo znamenito deželno-narečno paradigmo leta 1555 v isti alineji kot Štajerce in Dolenjce. S Štajerci sta jih povezovala tudi Dalmatin in Bohorič.

A da Trubar Bezjakov ni povsem izenačeval s svojimi Slovenci zgodovinskih slovenskih dežel, priča več primerov. V pravkar omenjenem predgovoru Prvega dela Novega testamenta leta 1557 piše: »kakor mislijo nekateri Čehi in Bezjaki (zato imajo Hrvati v svoji abecedi toliko S in Z oziroma: »darumb die Crobaten in jrem Alphabet so vil S und Z haben«), kar pa ni značilnost latinašev primorskih Hrvatov ampak Bezjakov. Tudi ob nevšečnostih, ki jih je povzročil Skalič, je Bezjake omenil oziroma navedel ob Hrvatih, ki naj ne bodo ocenjevalci njegovih slovenskih besedil. V posvetilu kralju Maksimilijanu leta 1562 umešča Trubar Bezjake med Ogre in Hrvate, imajo »skoro ogrske in hrvaške navade in lastnosti, se vedejo glede vere povsem kot Hrvati, le da bežejo njihovi duhovniki mašo latinski in da daleč romajo«. A ker je poglobitni kriterij etnične pripadnosti za Trubarja jezik, je Bezjake zaradi njihovega slovenskega jezika vendarle prišteval k Slovincem, kasneje pa se je k njim obračal najbrž tudi s tem, da je uporabljal obliko imena Sloveni. Vse kaže, da je ob svojem izredno pretanjenem posluhu za jezike in narečja govorico Bezjakov pojmoval nekako podobno, kot jo zelo dobro označuje Josip Vončina, ko pravi da ime Bezjak pomeni »govorca mešanega dialekta«.⁴¹

Če slovenski protestantski pisci in zlasti Trubar odkrivajo tudi razlike med Slovenci središčnih treh dežel in pa Slovenci iz Sklavonije, torej Bezjaki, je končno vendarle značilno pač to, da jih ne prištevajo med Hrvate in jih nikoli ne označujejo s tem etnikom, v nemščini pa jih prav tako imenujejo »Windische«, Trubar tudi po latinski besedi »die Sclauen«;⁴² tako pa Hrvatov nikoli ne imenuje, vselej le z imenom Hrvati, v posvetilu kralju Maksimilijanu tudi Huzarji, »die Crobaten, die man sonst Husern nennt«. Vse to bi torej pomenilo, da so slovenski reformatorji slovenstvo Bezjakov poudarjali zaradi jezikovne bližine in ne zgolj zaradi tega, da bi jim z vključevanjem približevali svoje slovenske knjige in bi jih opozarjali, da so oni sami tudi upoštevani kot naslovljenci, da so vključeni v »Leserkreis«, kakor je zapisal Kidrič. Očitno je namreč, da so se slovenski reformatorji v verskoreformacijski vnemi obračali ločeno ravno k Hrvatom, ko so delali zanje, in sicer z izrecnim navajanjem in poudarjanjem njihovega imena.

Prištevanje Bezjakov med slovensko ljudstvo je Trubarju in drugim slovenskim protestantskim piscem nalagalo nekaj odločilnih okoliščin, po katerih so se sicer ravnali pri razločevanju ljudstev: Bezjaki niso uporabljali tipične in v cerkvi prevladujoče pisave glagolice, pisave čakavske govorice Hrvatov, imeli so latinski bogoslužni jezik, in sami sebe so imenovali Slovence. Slednje ni moglo nastati drugače, kot da je izhajalo iz davnine, podobno kot tudi ime Hrvatov. Pomislek, da bi Trubar s poimenovanjem slovenski — windisch — die Sclauen — zajemal Slovine nasploh, nima podlage, ker bi tedaj s takim imenom zajemal tudi Čehe, Poljake in Lužijce, zlasti pač Peame oziroma Behem, ki jih omenja ob Bezjakihi na dveh, treh mestih. Šele Dalmatin in Bohorič povezujeta Slovine s skupnim imenom, prvi z »windische Nationen und Völckern«, drugi z latinskim imenom Slavi, in sicer po Pribojevičevem zgledu.

⁴¹ Vončina 1977, 185. J. Volčič piše v Bleiweisovih Novicah 1859 o narečjih v Istri in omenja tudi Bezjake: »Tretja/skupina/ je štokavščina vse drugo doli do Pulja; ti imenujejo čakavce Bezjake; ako se ta na onega pozov oglasi: ča? mu se on naruga: Čaklote!« Prim.: J. Rotar, Donese k slovenski vukiani. Jezik in slovstvo 1987/88, 187–188. Glede etimologije besede Bezjak od svojevrstne razlage P. Skoka do F. Bezlaja pa M. Gušić (op. 32), ki skuša dokazati njeno posebno etnično ozadje oziroma skupino pod tem imenom, ni dokončne razlage. Prim.: F. Bezljaj, Etimološki slovar A — J, 1976, 19; P. Skok, CJKZ IV, 1938.

⁴² Glagolski Prvi del novega testamenta, 1562.

Popisovalci zgodovinskega dogajanja v poznem srednjem veku in v 16. stoletju se večkrat znajdejo pred vprašanjem, koliko je tedaj v ljudstvu in pri posameznikih živel zgodovinski spomin na zgodnja stoletja oblikovanja etničnih prvin in začetne zavesti o skupnosti. F. Zwitter sklepa, kot je bilo že omenjeno, da »tedanjim historikom — torej 16. in 17. stoletja — ni bilo neznano, da je eksistiralo v srednjem veku pleme Karantancev, da je bilo to pleme slovansko in da je imela Karantanija večji obseg kakor poznejša Koroška«. ⁴³ Zelo značilen in prepričljiv, naravnost izreden dokaz o zgodovinskem spominu izpričuje pop Martinac, ki v svojem besedilu leta 1493 in vsekakor na osnovi tedanjega ljudskega spomina primerja posledice hrvaškega poraza na Krbavskem polju z dogodki ob vdorih Tatarov, Gotov in Atile, ko piše: »I tbgda načēše cviliti rodivšije i vdovi mnoge i proči ini. I bisi skrb velija na vseh živu-čih v stranah sih, jakaže nest bila ot vremene Tatarov i Gotov i Atele nečistivih Let gospodnjih 1493.« ⁴⁴ Zgodovinski spomin izpričuje tudi Trubar, ko nekajkrat omenja kneze Celjske in usodo, ki jih je bila doletela, in s katero opominja stanove glede ravnanja z ljudstvom, s podložniki, ki jim je moralo ostati ravnanje Celjskih živo v spominu, saj so imeli svoje posesti v vseh slovanskih deželah.

Etnično dogajanje v Sklavoniji se je pričelo pred razpadom karantansko-panonske državnosti, in sicer na elementarni jezikovni ravni; v Tomislavovi državi v 10. stoletju kulturno ne zaživi oziroma ni dokazov o tem, vsekakor pa je očitno, da se sicer razgibani glagolizem sēm niti zdaleč ni približal, ostal je v mejah zgodovinske Hrvaške onstran Gvozda, v severnodalmatinskem in primorskem ter že v poznejših stoletjih v istrskem območju. ⁴⁵ Ob utrjevanju v Ogrski se z letom 1268 začne srednjeveška Sclavonia upravno krepiti kot južna provinca spodnje Ogrske, kar traja vse do leta 1699, ko se konča poldrugostoletno obdobje pod turško okupacijo. Kar zadeva kulturo, izobraževanje in književnost, je turška okupacija preprečevala globoko v novi vek. Turška zasedba Sklavonije je segala vse do rečice Česme leta 1543, torej do severne Hrvaške oziroma do Sclavonije superior. Provincia posegana, ki jo omenja Bohorič v posvetilu slovnice leta 1584, je takoj po odhodu Turkov dobila v svojem središču v Požegi nižjo jezuitsko gimnazijo 1699. leta, popolno pa šele 1754. 1745 se začne novo politično in kulturno življenje Sklavonije. Začetek Slavonije in uveljavljanje novega zemljepisnega in upravopolitičnega pojma se začne prav leta 1745 z obnovitvijo virovitiške, požeške in sremske županije, ugotavlja F. Šišić. ⁴⁶

Med srednjeveško Sklavonijo in novoveško Slavonijo razsvetljskega 18. stoletja in terezijanskih reform ni kulturne kontinuitete in celo tudi ne fevdalne rodbinske kontinuitete, ker so se fevdalci pred Turki umaknili v civilno (bansko) in provincialno Hrvaško, v »ostanke ostankov« ali pa v prekdonavski del Ogrske, ki je imel središče v Požunu. Ostala je le trdoživa plebejska kontinuiteta, ki pa se je spričo novih doselitev močno spreminjala, ravno do rečice Česme in do Bilogore, ⁴⁷ kar se kaže predvsem v narečni naravi. Politično življenje Slavonije je v 18. stoletju v znamenju tesne povezanosti s Pešto, kjer potrjujejo bana in kamor odhajajo na politične skupščine. Zaradi te usmeritve in zaradi splošne naravnosti terezijanske dobe v gospodarski, politični in zlasti tudi v jezikovno-kulturni regionalizem — kar je ob reformah razsvetljenih absolutistov značilno za vse avstrijske dežele in tako tudi za slovanske —, se začenja slavonska regionalna zavest razvijati med tamkajšnjimi

⁴³ Zwitter 1939, 362.

⁴⁴ Hercigonja, Srednjovekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti, 2, 1975, 413.

⁴⁵ Fučić 1982, 1—5.

⁴⁶ Šišić 1962, 324—326. Jasnost v pojmovni obseg Sklavonije je v hrvaški publicistiki vnesel šele I. Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb—Ljubljana 1987, 84, ko ob Vramcu pravi, da »slovenski znači kajkavsko narječje Slavonije, koja se još tada protezala do Zagreba. (Ono što mi danas nazivamo Slavonijom, u taj je čas požeški sandžakat — turski vilajet.)«

⁴⁷ M. Lončarić, Bilogorski kajkavski govor, Zagreb 1986.

prebivalci in zlasti duhovnimi glasniki, ki jo utrjujejo prav na jezikovno-kulturni ravni. Slavonski pisatelji in slovničarji uporabljajo v svojih delih drugačno narečje, kot ga pišejo pisci nekdanje gornje Sklavonije, torej kajkavski pisci provincialne in banske Hrvaške v 17. in v 18. stoletju. Ker je od Pergošića 1574 in od Vramca dalje izpričano slovensko ime (»Slovenci, slovenski«) v tiskanih delih hrvaške kajkavske književnosti in ker ime hkrati prvinsko živi med ljudstvom, nikakor ni presenetljivo, da ga uporabljajo še vse 17. in 18. stoletje. Tako ravnaajo ob svojem nastopu tudi slavonski pisci in svoj jezik na začetku imenujejo »slovenski«, čeprav ne pišejo kajkavsko kot v nekdanji gornji Sklavoniji in sedaj v zagrebškem krogu, ampak v štokavskem narečju ikavskega govora. Tako prav slavonski pisci začenjajo uvajati novo zemljepisno ime z upravnopolitično in kulturno razsežnostjo — Slavonci, slavoński, Slavonija —, ki je seveda nastalo iz latinskega Sclavonia neposredno po odhodu Turkov iz spodnje Sklavonije leta 1699. Po Kukuljevićevih podatkih je zagrebški škof Franjo Tausi za slavonski del svoje škofije v knjižici Obilato duhovno mleko (Zagreb 1754) dal besedilo natisniti v slavonskem štokavsko-ikavskem narečju, pripisal oziroma podpisal pa je predgovor in značilno misel, nanašajočo se na dolgi molk pod Turki, pojasnjujoč novi zemljepisno-upravni pojem: »Ufamo se, da Slavonia do sada po niki način pusta, odsele naukom umitnija ... veselije procvate i jasno od slave ime, koje od toliko vikovah kanoti vlastito nosi, napridujući u nauku i bogoljubstvu još dostojnije uzходи.«⁴⁸ Pisatelj Antun Matija Relković kot prvi doslej omenjani glasnik novega slavonskega imena, se s knjižico Slavonske libarce pojavi s tem imenom šele leta 1761 in po Tausiju, leto kasneje pa v svojem štokavsko-ikavsko pisanem didaktičnem spevu Satir iliti divji čovik (Dresden 1762) utemelji slavonsko regionalno književnost. Svoje naslovnike ali bralce dosledno ogovarja kot Slavonce, deželo kot slavonsko zemljo, opozarjajoč na njeno dolgo opustelo in prazno preteklost. Relkovićeva slovnica, Nova slavonska i nimačka gramatika (1767) sankcionira štokavsko narečje ikavskega slavonskega govora v nastajajoči slavonski književnosti in že v naslovu, torej poudarjeno nosi slavonsko ime in ne več slovensko, ki ga je le na začetku še uporabil. Novo ime zajema pokrajinsko pripadnost in odseva državnoupravno in kulturno pa narečno razdeljenost Hrvatov v 18. stoletju, ki se iz slavonske političnouppravne ureditve iz leta 1745 prenaša dalje v 19. stoletje. Značilno pa je, da se je ljudstvo kot dotlej še precej časa tudi poslej imenovalo z imenom Šokci, in ne z učenim oziroma upravnopolitičnim imenom Slavonci, deželo pa so imenovali Šokadija.⁴⁹

Nekdanja Sclavonia superior, od druge polovice 16. stoletja zajemajoča tri preostale županije — zagrebško, križevsko in varaždinsko — ni bila nikoli zajeta s pojmom Slavonija, ko se je le-ta pojavil in v 18. stoletju uveljavil; na kajkavsko območje se ni nanašal ne v političnem in ne v literarnem oziroma kulturnem pogledu. Ta del ostaja narečno »slovenski«, narodno pa v 18. stoletju vse bolj »hrvatski«, saj je tedaj edino področje tako imenovane provincialne Hrvaške. Njeno jugovzhodno obrobje, torej zahodno obrobje Slavonije, tedaj ločuje avtonomna Vojna krajina.⁵⁰

Opisana specifičnost novejša hrvaške politične etnogeneze, povezane s posebnim tekom konstituiranja hrvaškega naroda, pogojenega v njegovi trodialektalnosti in plemenski raznorodnosti, ki je ob hkratni političnouppravni razdeljenosti izjemno močno označevala dolgotrajno nasprotje med sredobežnimi in sredotežnimi silami, je številnim domovinoznanecem in jezikoslovcem zastavljala nekaj vprašanj in problemov, ki jih mimo upoštevanja diahronije in kronologije pojavov ni mogoče zadovoljivo rešiti. Slednje je vsaj deloma, moti-

⁴⁸ I. Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija Hrvatska*, 1860, 162–163.

⁴⁹ Gušić 1967, 8: »Naziv Šokac služi starom ikavskom naseljenju u Slavoniji i Baranji, pa svoju zemlju Šokci s ponosom zovu Šokadija.«

⁵⁰ Šišić 1962, 324–325; Šidak EJ 7, 222.

vacijsko pa neredko značilno povezano ravno s slovenskim jezikoslovnim razčlenjevanjem vprašanj, zadevajočih hrvaške kajkavske pisce in njihovo književnost ter jezik. Jernej Kopitar, ki je po Trubarju prvi zastavil slovenski jezikovni, sedaj že filološki pristop do teh vprašanj, v osnovi povezanih s karantansko-panonsko koncepcijo etnogeneze ljudstev v tem širnem območju, je v uvodu slovnice 1808 izhajal iz starih spomenikov in iz predkrbavskega jezikovnega stanja. Ni upošteval oziroma še ni mogel upoštevati valov sekundarne štokavske kolonizacije poprej kajkavskega sklavonskega prostora, ni upošteval vnesenih drugonarečnih prvin, ker jih panonska slovanščina in slovenščina pred temi migracijskimi nanosi vsaj v odločilnejši meri ni mogla imeti. V kratkem obdobju Tomislavove države še ni bilo izrazitejših preseljevanj, upravni jezik ni bil ljudski, glagolizem sèm prek Gvozda in proti Savi ni segal, in tudi o pisni kulturi v ljudskem, sklavonskem jeziku je težko sklepati. Ljudski jezik, imenovan slovenski, je živel svoj razvoj brez večjega vpliva od zunaj, iz drugih narečij.

Relativna avtonomija kasnejše banske Hrvaške, postopni pritisk ogrskega jezika proti koncu 18. stoletja, cerkvena organiziranost, ki je od začetka zagrebške škofije jezikovno »slovenska«, kajkavska (kakor se reče temu šele v 19. stoletju nasproti sprejeti štokavski normi!), po drugi strani pa vse opaznejša navzočnost in okrepljeno delovanje številčno rastočih ter bolj ali manj izobraženih posameznikov in hrvaškega plemstva, ki se je z umikanjem z juga v severnem hrvaškem kajkavskem področju postopno zgoščalo že od začetka 16. stoletja na razmeroma tesnem prostoru, zlasti civilne in provincialne Hrvaške, vse to je proti 18. stoletju naravnavalo in postopno krepilo razvoj hrvaške politične pripadnostne in narodne zavesti nekmečkih slojev. »Slovenski« jezik kmečkega sloja pa se je razvijal v okviru svoje zaprtosti, se arhaiziral, ohranjajoč izročilo prejšnjih stoletij, medtem ko se prvine vnesenih štokavskih govorcev niso mogle stopnjevati do premoči predvsem zaradi reprezentativnega in prestižnega cerkvenega jezika, ki je v zagrebški škofiji še naprej bil »slovenski«. Poučen je primer škofa Tausija, ki je, kakor smo videli zgoraj, leta 1754 namenil Slavoncem besedilo v njihovem in ne v svojem »slovenskem« jeziku. Na »slovensko« tradicijo in jezikovno določenost zagrebške škofije pa sredi 17. stoletja opozarja takratni zagrebški škof Peter Petretić. Napisal je ali je dal napisati predgovor knjigi Sveti evangeliomi, kjer je podpisal tele značilne besede:

»Récsi Szvéteh Evangeliomov iz Dijacskega te Vugerskega textusa, na nasse pravo Szlovenzko zagrebecsko szlovo pravdenò (poleg moje stime / = z mojim soglasjem!/) prenesti; od recsi do recsi, gde je bilo mogucse, te je Szlovenscsina prepustila. A gde pák tó ne bilo prikladno, jeszem vcsinil Dijacske récsi tak zpisati.«⁵¹ Svojo deželo imenuje škof Petretić »slovenski orsag«, njegova cerkev pa je »szveta czirkva zagrebeczka szlovenszka«, česar ne gre razlagati drugače kot v tem smislu, da se s tem poimenovanjem ni identificiral s hrvaškim imenom in svoje cerkve ni mogel imenovati hrvaško. Jezik zagrebške cerkve je bil tedaj bližji slovenščini in bolj soroden kot kdaj kasneje. V Petretićevem uvodnem besedilu je gotovo najbolj zanimivo ime **slovenščina**. Težko je pojasniti njen pojav in tudi odgovoriti na vprašanje, če je taka ljudska oblika imena za jezik tedaj živela tudi na levi strani Sotle. Mogoče bi smeli govoriti o strogi naravnosti škofa Petretića k lastnemu slovenskemu jeziku — v predgovoru je tudi zveza »naše pravo slovensko, zagrebečko slovo« —, posebno če upoštevamo okoliščino, da je bil prevajalec Evangeliomov Nikola Krajačević Sartorius krajišniški, »vlaški« otrok, sin očeta Vuka, in torej štokavec, a se je moral v prevajanju svojemu narečju odpovedati in predstavljati na »naše pravo slovensko, zagrebečko slovo«. Tudi ta primer kaže, kako je ravno

⁵¹ P. Petretić — N. Krajačević, Szveti evangeliomi, Vu Nemskem Gradce, 1651.

reprezentativni cerkveni jezik najteže spreminjati. Kajkavska književnost 16., 17. in deloma tudi 18. stoletja pa v glavnem goji tako imenovane srednjeveške žanre, ali bolje rečeno: versko in npravstvenovzgojno, pragmatično literaturo, ki je neprimerljiva z južnodalmatinskim in dubrovniškim renesančnim in baročnim opusom starejše hrvaške književnosti, s katerim ni bila povezana.

Zaradi teh in takih okoliščin so nekateri slovenski pisci in razpravljalci v drugi polovici prejšnjega in v začetku tega stoletja kajkavce z leve strani Sotle še naprej prištevali med Slovence. Anton Janežič je v svoje srednješolske čitanke zajemal tudi kajkavske pisce 17. in 18. stoletja, za njim pa jih uvršča tudi J. Sket, na primer v Slovenski slovstveni čitanki leta 1906. (»Slovenci na Hrvaškem« je na primer pisal Jakob Sket).⁵² K temu sta pripomogla tudi veliki jezikoslovec Franc Miklošič in njegov učenec Varaždinec Vatroslav Jagić. Karel Šrekelj je na primer v svojo temeljno zbirko Slovenskih narodnih pesmi (I—IV, 1895—1923), ki je bila ob izidu ocenjena kot najboljša in najobsežnejša zbirka te vrste, zajel tudi kajkavske in medmurske pesmi. Težko je reči, če so se slovenski slovstveniki 19. stoletja vsaj toliko zavedali samosvojesti kajkavskega slovenskega jezika piscev 16., 17. in 18. stoletja, kot se je govorice Bezjakov v 16. stoletju zavedal Trubar. A tudi nje je pri njihovem ravnanju usmerjalo predvsem slovensko samopoimenovanje kajkavskih piscev in njihova jezikovna tradicija, ki se je zdela slovenskim slovstvenikom bližja njihovi slovenščini kot pa hrvaškemu jeziku književnosti bodisi v Dubrovniku bodisi od ilirizma dalje. Resentimentov spričo ilirizma in odprave kajkavskega »slovenskega« jezika pa gotovo niso občutili in nosili v sebi le hrvaški kajkavci ampak tudi drugi, ki jim je bila ta tradicija blizu.

Nekateri hrvaški razpravljalci so že konec prejšnjega in zlasti v tem stoletju večkrat in znova poskušali pomensko povezati leksema **slovenski** (nanašajoč se na **Slovenci, Sloveni**) in pa **slavonski**, ki so ga povezovali in izenačevali s srednjeveškim **sclavonicus** (nanašajočim se na Slavonija). Izhodišče je zenačitev srednjeveškega **sklavonski** in pa novoveškega **slavonski**, kar si na znanstveni ravni prvi prizadeva zgodovinar Vjekoslav Klaić, in sicer v času tipične narodnoromantične zgodovinopisne usmerjenosti.⁵³ Tudi nekateri današnji razpravljalci povzemajo po V. Klaiću in trdijo, da je **Slavonija** poenostavljeni, posodobljeni sinonim latinskega imena **Sclavonia**, **terra sclava**, **regnum S/c/lavoniae**.⁵⁴ Taki povezavi in enačenju se postavi po robu značilna diahronija oziroma kronologija zgodovinskih pojavov in z njimi nastalih sprememb, ki preprečujejo preprosto povezovanje in izenačevanje srednjeveškega, etnično nastalega toponima **Sclavonia** (po imenu **Scravi**) in novodobne učene tvorbe političnoupornega in s tem zemljepisnega imena in pojma **Slavonija**, nastalega morda konec 17., uveljavljenega in zapisanega pa sredi 18. stoletja. Kot toponim je nastal s ponovno slavizacijo polatinjenega slovanskega imena **Sloveni, Slovenci**, torej **Scravi, Sclavoni**. Kronologija oziroma diahronija pojavov preprečuje tudi vsebinsko enačenje Slovinci, Sloveni — Slavonci. Slednji namreč pogojujejo zavest regionalne pripadnosti, pripadnosti upravopolitični enoti, ljudstvo pa se samo imenuje Šokci oziroma jih tako imenujejo tudi srbski sosedje. Slavonsko ime in poimenovanje ljudstva uveljavljajo predvsem pisatelji in deloma cerkev in je torej učena tvorba, rabljena v upravnem oko-

⁵² J. Sket, Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol, Dunaj 1906, 59.

⁵³ »U to doba — 2. pol. 12. stol. — poče se onaj dio Hrvatske, koji je ostao pod vladari ugarsko-hrvatskim, nazivati imenom Scлавonia (Slovinci). To ime ostade kasnije kroz čitav srednji vek onome dielu staroga kraljevstva hrvatskoga.« V. Klaić, Atlas za hrvatsku povjesnicu, 1888, 9. Opozoriti je treba, da Klaićev zapis Slovinci ni ustrezen, ker je iz ikavskega območja, prebivalci Sklavonije pa so bili kot tudi kasneje ekavski kajkavci in so, npr. Vramec, seveda zapisovali ime Slovinci. N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1973, zgolj v registru imen nakazuje potrebo po razločevanju med Sklavonija in Slavonija.

⁵⁴ A. Jembrih, Život i djelo Antuna Vramca, Čakovec 1981, 231; navaja tudi druge primere in se sklicuje nanje. Zanimivo je, kako je o imenih za Sklavonijo zapisal Vitezović v Kronikl 1696, 51: »600, Mauric Cef. po vnoh nesrečnih bojih Illyrsku zemlju Slovincem dá, od ke dobe i Diačkim aliti Latinskim jezikom nasta se zvati Slavonia.«

lju, srednjeveško ime **Sclavonia** oziroma **Sclavi** pa je nastalo po ljudskem samopoimenovanju **Sloveni**, **Slovenci**, uporabljalo pa se je polatinjeno in v neslovanskem jeziku. Izenačevanje in pomensko približevanje pojmov **Sloven(c)i** in **Slavonci** pa **slovenski** in **slavonski** je potemtakem prek imena Sclavi in Sclavonia nemogoče.

Upoštevat pa je treba tudi druge okoliščine. Sklavonija (Sclavonia) je bila znotraj Ogrske do prihoda Turkov avtonomna in ločena od zgodovinske Hrvaške. Pod Turki je bila ta nepovezanost spričo politične anonimnosti in popolnega kulturnega mrtvila še usodnejša, tako da se je iz poprejšnje etnične neizraženosti kot posledice kulturnega mrtvila po odhodu Turkov jela prebujati in razvijati v 18. stoletju na tistih spremenjenih osnovah, ki so se oblikovale ob spreminjajočih se jezikovno-narečnih razmerah predvsem zaradi priseljevanja ljudstva iz predelov južno od Save. Da je bila srednjeveška Sklavonija narečno kajkavska, etnično »slovenska« in se zanjo ni uporabljal hrvaški etnik, nam sporoča tudi pop Martinac, potem pa zlasti slovenski in hrvaški protestantski pisci. In da je bila precej obširnejša kot geografska Sklavonija, kot v 18. stoletju nastala Slavonija, svojevrstno določno izpričujejo stari zemljevidi, v tiskanem besedilu pa zlasti nazorno Franc Temlin, ki svojo Slovensko krajino predstavlja leta 1715 dobesedno takole: »Kajti, velespoštovani gospodje, na moji rodni zemlji, ki je Sklavonija /izvirno: Sclavonia/ in ki leži ob meji spodnje Ogrske proti zahodu, med Štajersko in Ogrsko, in kjer se tudi neki del in okrožje Železne županije ponaša s tem imenom, je skupina ljudi, nemajhna po številu, ki je predana evangeličanski veri.«⁵⁵

Povednost teh Temlinovih stavkov je nazorna: Slovenska krajina, njegova »ožja domovina«, kot bi rekel Trubar, je umeščena med Štajersko in Ogrsko in seže na jugovzhodu do robov Železne županije in čez. To vsekakor ni prostor severnega dela Sklavonije, ki se imenuje Slavonia superior in zajema Zagreb in Varaždin ter sega do Sotle in do Drave in ki jo zemljevid iz leta 1570 imenuje Windischland,⁵⁶ J. Sambucus pa leta 1572 imenuje Windische Marckgh,⁵⁷ kar bi bila nemška soznačnica »slovenski orsag«. To je tisti del »slovenske zemlje«, do katerega je prišel Suzdaljski na poti od Zagreba na Ogrsko; o »slovenskem orsagu« priča tudi Temlinovo sporočilo o luterancih, ki jih v hrvaški gornji Sklavoniji kot organizirane cerkve v 18. stoletju ni, pač pa so v Temlinovi Slovenski krajini, današnjem Prekmurju. Temlinova Slovenska krajina ni bila v sestavu Slavonije in tudi poprej ne v politični enoti »regnum Sclavoniae«, v sklavonski deželi, bila je slovenska dežela, Slovenska krajina. Prav tako pa tudi ni bila znotraj zagrebške škofije, ki tedaj ni mogla etnično-razvojno vplivati tako, kot je vplivala na Bezjake.

Da izraza Sclavonia ni mogoče omejevati na zgodovinsko srednjeveško deželo Sclavonia, priča vrsta tedanjih in kasnejših primerov. Ime se je pojavljalo tudi kot humanistični učeni vzdevek, na primer konec 15. stoletja pri Brežičanu prvotnega imena Georgius Henrici de Rayn (2. polovica 14. stoletja — 5. 5. 1416, Tours), ki se je v Evropi kot učeni humanist imenoval Georgius de Sclavonia de Rayn. Znano je, da Brežice niso bile v okviru geografske Sklavonije, segajoče do Sotle, in tudi nikoli v okviru Hrvaške. Prav tako tudi »lingua sclavonica« ne more biti »slavonski jezik«, ⁵⁸ ker bi to bilo »ante literam«

⁵⁵ F. Temlin, *Mali Katechismus*, Halle 1715, reprint 1986, I, latinsko posvetilo poslovenil K. Gantar.

⁵⁶ Glej op. 39.

⁵⁷ Joannes Sambucus, *Illyricum*, Dunaj 1572.

⁵⁸ Jembrih 1981, 199: »... ovaj naš ilirski ili slovenski (slavonski, A. J.),« »na našem slavonskom (slovenskom, slovinskom) jeziku«, ipd. Svojevrsne preproščine je o Vramčevem jeziku zapisal Georgijević 1969, 52: »Napisao ju je /Postilo/ na našem domovinskom i slavonskom jeziku«, »slovenskim jezikom« (kako je rečeno u naslovu), a to i kod njega i kod Pergošića znači hrvatskim jezikom (koji se upotrebljavao u Slavoniji); narod se naziva ilirskim ili slavonskim (= hrvatskim).« Georgijević je šel mimo dejstva, da se slavonsko ime in slavonski jezik pojavita šele z rojstvom slavonske književnosti, hrvaške književnosti v Slavoniji sredi 18. stoletja!

in anahronizem, in tudi ni le jezik dežele Sclavonia med Savo in Dravo v ogrskem državnem okviru, ampak je latinsko poimenovan slovanski jezik nasploh ali v posebnih zvezah slovenski jezik. Za slednje je najti potrditev pri Krelju, Pachernerkerju, Mandelcu, pri Bohoriču, Megiserju in Hutterju, kasneje pa pri Hipolitu in pri Pohlinu. Pri Megiserju je »sclavonica lingua« slovenščina, pojasnjeno kot »besiatica, quae propria est Sclavorum Hungariae conterminorum«, ali pa slovenščina, torej »sclavonica seu Illyrica lingua longè latèque patet per Europam et Asiam«.⁵⁹ Megiser kot sinonim za slovanščino uporablja tudi splošno humanistično uveljavljeno ime »illyricae, quae vulgo Sclavonica appellatur« na naslovni strani slovarja leta 1592.⁶⁰ To pomeni, da ni mogoče v izenačevalnem pomenu Vramčevega poimenovanja **lastnega slovenskega jezika** kot »lingua illyrica« povezovati in razlagati ter spravljati v zvezo s podobnim »ilirskim« poimenovanjem **hrvaškega jezika** pri dalmatinskih piscih, ki v 15. in tudi še v 16. stoletju svoj jezik pogosto imenujejo ilirski; še bolj kočljiv pa bi bil nadaljnji korak, ki bi privedel do preprostega enačenja »ilirski« (nanašajoč se na Vramčev **slovenski**) in **ilirski**, označujoč hrvaški jezik dalmatinskih piscev. Enačenje »slovenski« in »ilirski« prek latinske oznake lingua illyrica torej ni mogoče, ker Vramec svoj jezik v svoji materinščini vselej in dosledno imenuje **slovenski**, kot **ilirski** ga učeno imenuje le v svojem latinskem posvetilu svoje slovenske knjige in je ilirski tedaj sinonim za slovenski ali slovanski, ne more pa biti v njegovi knjigi za posebni **hrvaški jezik**, kakor Vramec svojega jezika nikoli tudi imenoval ni.⁶¹

Učeni Vramec se je šolal tudi v Rimu in je tam doktoriral leta 1567, kakor poroča v Kroniki. Od italijanskih humanistov in od drugih, ki so prihajali tja, je sprejel ilirsko ime v svoje latinsko posvetilo Postile, a sam se je moral dobro zavedati razlik med »ilirskimi« jeziki svoje sosesčine, mogoče pa tudi širšega okolja, torej med slovanskimi jeziki sploh. Zato v besedilih njegove slovenske ali »slovenske« knjige zaman iščemo ilirsko ime za jezik. Vneto je zapisoval slovenski oziroma »naš šlovenski jezik« in ne katerisibodi slovenski ali slovanski.

Z vznikom slavonske književnosti sredi 18. stoletja se v njej jame uveljavljati **slavonsko**, torej tretje razločevalno ime pri Hrvatih. Slavonski knjižni jezik, štokavska ikavica, ni identičen s »slovenskim« Antona Vramca, pred njim že Pergošića in za njima drugih kajkavskih piscev 17. in 18. stoletja. Če slavonski pisci svoj jezik imenujejo **ilirski**, ga s tem v svojih začetkih še ne imenujejo **hrvaški**. Te oznake sprva za svoj jezik ne uporabljajo, ker pripada od slavonskega jezika različni dalmatinski književnosti na čakavski narečni osnovi. Razločevanje je značilno vsaj za začetno obdobje, zaradi prodiranja hrvaškega političnega imena v severne predele, kakor pravi F. Šišić, pa se raba hrvaškega imena napoveduje tudi v Slavoniji. Štokavščina »slavonskega« jezika torej preprečuje enačenje tako z oznako »slovenski« v nekdanji gornji Sklavoniji, na kajkavskem področju, v provincialni in civilni ali banski Hrvaški, kakor s »hrvaškim« v Dalmaciji. V Slavoniji se ni razvijala le regionalna slavonska književnost, ampak v duhu terezijansko-jožefinskih reform dobiva tudi narečje novo veljavo in jo razmah regionalnega jezikoslovja še utrjuje, ko v delih A. M. Relkovića, M. Lanosovića in I. A. Brlića doživi nagel vzpon.⁶²

⁵⁹ H. Megiser, Thesaurus Polyglottus 1603.

⁶⁰ H. Megiser, Dictionarium qvator lingvarum, videlicet, germanicae, latinae, illyricae (quae vulgò Sclavonia appellatur), italicae, 1592.

⁶¹ G. Mekinić, Duhovne pesne, 1609, 1611, je v predgovoru svoje pesmarice zapisal za svoj jezik hrvaško ime, vendar je zbirka pesmi v hrvaškem čakavskem narečju in ne v »slovenskem«, kajkavskem.

⁶² Prim.: T. Maretić, Jezik slavonskijeh pisaca, 1910, 147, op. 1: »Kao što ti gramatici /Relković, Lanosović, Brlić/ svoj jezik zovu slavonskim, tako za nj upotrebljavaju ta imena i drugi slavonski pisci; osim ta dva /slavonski, ilirski/ još se u njih nalazi naziv: naš ili naški jezik; u Relkovića i E. Pavića ima i slovinski jezik. Ne mislim, da ga ikoji zove hrvatski; a srpski ga pogotovu nitko ne zove.«

Vsega tega se je med prvimi ovedel Vatroslav Jagić in je z zanj značilno apodiktčnostjo hotel presekati voz, ki sta ga predstavljali neuskladljivi imeni in poimenovanji **Slovenci**, **slovenski** in **Slavonci**, **slavonski**. Pri tem je mislil na kajkavske avtorje in književnost in na njeno lastno slovensko jezikovno poimenovanje pa tudi to, da so jo slovenski slovstveniki povezovali s slovensko književno zgodovino. Jagić je ob vsem tem takole zapisal: »Richtig ist es, daß in früheren Jahrhunderten diese Sprache slovenisch hieß, so wie das Land slovenisches Königreich (regnum Slavoniae) — der Name präjudiciert gar nicht!«⁶³ Sprva še ni vzpostavljaj slovensko-slavonske zveze, potem pa se je te zveze lotil z enako vnemo in je pritegnil ime Sclavonia oziroma ponemčeno obliko Slawonien: »Vor dem Ende des 17. Jahrhunderts führte das ganze Land zwischen Save und Drave den Namen Slawonien; dieser lateinisch-magyarischen /! / Form des Namens entsprach im Munde des Volkes augenscheinlich die Benennung ‚Slovensko kraljevstvo‘ oder ‚Slovenski orsag‘, daher auch der Name des Dialektes ‚slovenski jezik‘ wie er in ältesten stammenden Druckwerken ausdrücklich genannt wird.«⁶⁴

S takimi razlagami Jagiću kakopak ni uspelo preseči pomenske razdalje in zaradi diahronije preseči nepovezljivosti leksemov **slovenski** — **slavonski**, zato je zapisal, da ime ne odloča; ustrezno pa je poudaril rabo slovenskega imena za jezik, a je opustil oziroma preskočil etnik Slovenci, ki ga je Vramec razločno uporabljal za ljudstvo tega prostora in tega slovenskega jezika. Nekateri filologi so Jagićev postopek sprejeli kot znanstveno dognanega in so se nanj navezovali.⁶⁵

Drugi poskus premagati nepovezljivost leksemov **slovenski** — **slavonski** se opira na površno navajanje izvirnih latinskih zapisov in latinskih naslovov knjižnih del, nanašajočih se na Sklavonijo, na primer pohrватenege Madžara J. Rattkayja in drugih latinskih piscev. Možnost je nakazal že Jagić, ki je obšel avtentično ime Sclavonia in se je oprl na nemško Slawonien. Ker se oblika Slavonia, regnum Slavoniae (namesto Sclavonia, regnum Sclavoniae) pojavlja na epistematičnih in argumentativnih mestih posameznikovih razglabljanj, je takšno argumentacijsko izhodišče mogoče jemati kot zgolj naivno in optično.⁶⁶ Primera nista navedena zaradi kritike znanstvene metode, ampak zavoljo tega, ker se niti s takšnim približevanjem, z obliko imena **Slavonia**, kot ga na primer zapiše P. R. Vitezović konec 17. stoletja, ne more obravnavati vsebina srednjeveškega pojma Sclavonia in se ne da premostiti razlika med njim in med novoveškim imenom Slavonija. Ne da se premostiti z diahronijo dosežena razlika in razdalja med etnikom Sclavonia (slovenska zemlja »Slovenje«) in pa političnoupravnim in zemljepisnim imenom Slavonija, označujočim ljudstvo, ki se imenuje Šokci, dežela v njihovi govorici pa Šokadija. Kajti ne le Krelj in Pachernecker v šestdesetih in sedemdesetih letih 16. stoletja, tudi še Pohl in konec 18. stoletja piše lingua slavonica,⁶⁷ pa z njim nihče od teh ne imenuje svojega jezika kot slavonskega. *Lingua slavonica* ali *sclavonica* torej ne more nastopati kot argument v pomenskem povezovanju leksemov za pojme **slovenščina** — **slavonščina**. Prav ima M. Kombol, ko brez omahovanja trdi, da »če se imenom **slavonskim** (iskvareno mjesto »slovenski« i »slovinski«) ozna-

⁶³ V. Jagić, Kritika A. M. Lukjanenka Kajkavsko'e nar'ečje, AslPh 27, 1905, 579—580.

⁶⁴ V. Jagić, Die slavische Sprache im allgemeinen, Die osteuropäischen Literaturen und die slavische Sprachen, Berlin—Leipzig 1908, 24.

⁶⁵ Jebrih 1981, 230: »Sclavonia, patria Sclavonia, dakle zemlja Slavonija, tzv. uža Hrvatska (Binnenkroatien).« Slavonija in ožja, banska Hrvaška, »banski provincial« se v zgodovini nista pokrivala. Za srednjeveško Sklavonijo pa seveda ni mogoče uporabljati novoveškega imena Slavonija.

⁶⁶ Georgijević 1969, 116; prim. tudi op. 134. V monografiji o Vramcu je kar več takih primerov samo na str. 230—235.

⁶⁷ M. Pohl, Dictionarium slavicum carniolicum oder deutsch-slavonisch krainerisches und lateinisches Wörterbuch, 1792. Naj ne bo prehud anahronizem opozorilo, da je dandanes eden angleških sinonimov za slovenski **slavonic**.

čavati krajevi karlovačkim i požarevačkim mirom oslobođeni od Turaka i njihovi ikavsko-štokavski govori.«⁶⁸

Po vsem tem je mogoče povzeti, da leksem **Slavonija (slavonski)**, ki je mlajša pohrvatena oblika srednjeveškega imena **Sclavonia, sclavonicus, slavonicus**, od slednjega ločuje notranji zgodovinski razvoj v teh prostorih, ki je najbolj očiten v zemljepisnem obsegu enega in drugega pojma, pa tudi jezikovna sprememba v primerjavi s poprejšnjim, srednjeveškim stanjem, ki je bilo po vsej verjetnosti jezikovno označljivo s »slovenskim« v takšnem pomenu kot za gornjo Sklavonijo. Spričo kasnejših kolonizacijskih valov je nekdanja skupna jezikovna osnova tod odstopila prostor premoči štokavskih prvin priseljencev, in ta jezik je postal osnova »slavonskega jezika« kot mlajši razvojni rezultat hrvaške štokavščine na slavonskih tleh. Ime Slavonija se tod uveljavlja začenši s F. Tausijem in zlasti z A. M. Relkovićem, avtorjem po razsvetljen-skem duhu in po desetercu ljudske pesnitve, utrjevali pa so ga drugi za njima tako v kulturnem kot tudi v upravnopolitičnem obsegu, kot deželno oziroma pokrajinsko ime.

Sirna, od Mure in Rabe do Save in Donave se raztezajoča srednjeveška fevdalna Sclavonia kot ogrska periferija slovanskega, sklavonskega ljudstva — terra sclava seu sclavonica — po njih samih imenovanih Slovenje (Vramec) ljudje kot Slovenci ali Sloveni, kakor pišejo Trubar, Vramec in drugi, in pa fevdalcev, ki ostajajo za slovanstvo in regionalno slovansko kulturo do turške dobe in v njenem trajanju netvorni, ni povezljiva z narodno prebujajočo se in samosvojo ter kulturno hrvaško naravnano novoveško Slavonijo treh središč-nih županij, požeške, viroviške in sremske. Ostaja pa »slovenska« jezikovna kontinuiteta kot podlaga nacionalne kulture v gornji, kajkavski Sklavoniji, ki se s svojim knjižnim jezikom proti koncu 16. stoletja prebudi pod vplivom evropskega in slovenskega reformacijskega dogajanja, a se s »svojim sloven-skim jezikom« razvija avtonomno. Taka ostaja še dolgo in tudi tedaj, ko se rodi slavonska književnost, osnovana na drugačnem, svojem jeziku in na manjšem prostoru nekdanje srednjeveške spodnje Sklavonije.

Tretja možnost, da bi se pomensko povezala pojma **slovenski** in **slavonski**, se je ponujala prek latinskega **ilirskega** imena in njegovega enačenja v Dalma-ciji z leksemom **slovinci**. Tudi tu se povezavi in pomenskemu enačenju poj-mov trdo postavlja po robu diahronija. Ilirsko ime za poimenovanje Hrvatov in njegovega enačenja v Dalmaciji z leksemom **slovinci**. Tudi tu se povezavi in pomenskemu enačenju pojmov trdo postavi po robu diahronija. Ilirsko ime za poimenovanje Hrvatov in jezika se pojavlja pri dalmatinskih piscih namreč že konec 15. stoletja (J. Šižgorić) in živi vse 16. stoletje, medtem ko ga v 17. stoletju odločno izpodrine **slovincsko** ime kot sinonim za **slovansko** v približno tako ohlapnem pomenu, kot ga je imelo dotlej ilirsko poimenovanje. Ohranjalo se je pozno v 18. stoletje, v Dubrovniku pa je v kulturnem obsegu živelo še konec prejšnjega stoletja vsaj v listu Slovinc, v Zadru pa v Zali dalmatinski sredi stoletja.

Etnično ozavedajoči leksem **slovinci**, jezik **slovinci**, narod **slovinci** je v Dalmaciji nastal po podobni poti, kot se je tod med učenimi ljudmi poprej uveljavljalo ilirsko ime. Pobudniki rabe ilirskega imena so bili humanisti, ki so se z imenom istili in so hrvaštvu oblikovali širše zaledje v zgodovinski in v zemljepisni prostor, s tem pa tudi svojo širšo veljavo, oziroma veljavo svo-jega »ilirskega« jezika. Podobni vzgibi so delovali konec 16. stoletja, le da je po vzponu renesanse in uveljavitvi slovanskega — slovincskega — jezika na-

⁶⁸ Kombol, *Poviest hrvatske književnosti*, 1945, 208. O kajkavsko-slovenski naravi Sklavo-nije do sekundarnih kolonizacijskih valov prim. S. Pavičić, O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću, Rad 222, 1920, 194—269.

sproti latinskemu, med učenimi ljudmi in zlasti pisci začela delovati že jasna slovanska motivacija. Značilno je namreč, da je **slovinsko** ime rojeno med učenimi ljudmi in se je v teh okvirih tudi uporabljalo; le postopoma se je širilo bolj med ljudske knjige, kot pa med samo ljudstvo. Še v 18. stoletju, ko se med slavonskimi pisci za jezik slavonske književnosti skuša uveljaviti ilirsko ime (A. Kanižlić, E. Pavić), se v Dalmaciji, deloma v Dubrovniku in v Bosni kot prevladujoče uporablja slovinsko ime. Zlasti V. Pribojević, a za njim kot drugi domovinoznanec M. Orbini v laščini uveljavljata slovanstvo in slovansko ime. Od Pribojevića preide k Hektoroviću, ki ga menda prvi uveljavlja v svojem hrvaškem jeziku, to rabo pa povzemajo Š. Budinić, F. Vrančić, J. Baraković, Bosanec M. Divković, pohrvateni Italijan J. Mikalja, A. Kačić-Miošić in drugi, ki pa niso vsi enako motivirani za rabo slovinskega imena.⁶⁹

Dalmatinski pisci so konec 15. in v 16. stoletju radi pisali učeno ilirsko ime predvsem zaradi podpore antičnega ilirskega pomenskega obsega v kulturni Evropi humanističnega obdobja. Nekateri so etnogenezo Dalmatincev in Hrvatov izvajali kar iz ilirskega matičnega ljudstva in so se šteli za njihove potomce.⁷⁰ Slovinstvo v Dalmaciji pa nastane v povezavi s slovanstvom, kakor ga je bil predstavil Pribojević, po letih življenja na Poljskem prežet z mislijo o slovanskih razsežnostih in o moči, da je tudi ime Slovanov povezoval z besedo slava (Slavi, quasi gloriosi). Slovinstvo se torej ne ozira več k Ilircom, ampak k mogočnemu in sila razprostranjenemu ljudstvu Slovanov, tod v Dalmaciji tudi v bližnjem zaledju, v Bosni in Srbiji, kjer so pod Turki živeli Bosanci, Rasci oziroma Surfi, kot je pisal Trubar, ali Sarbi, kot piše Hektorović. Slovinstvo se je hranilo tudi iz odpora do Benečanov in do njihovega romanizirajočega vpliva in delovanja, saj so se prav tedaj nekateri dalmatinski pisci jeli nagibati k italijanščini. Hektorović se še zanosno sklicuje na ugled slovinskega jezika (»jezik slovinski, kim se je dičil takoje latinski«), zadrski pisatelj Petar Zoranić pa v svojem arkadijskem pripovednem delu Planine (1569) podobnike in rojake ozavešča o »rasuti baščini« in hrvaško ime poudarja ob »perivoju od Slave«.⁷¹ Toda njegov mlajši someščan Juraj Baraković 1614. leta povzdigne glas zoper tiste, »ki voliše Latinki pogodit« in v spevu Vila Slovinka povzdiguje slovinsko ime in Vili postavlja na usta tudi besede: »Opet sam padnula, zač jezik slovinski / vas nauk od skula promini u rimski.«⁷² Kakor Zoranić in Baraković tudi tretji Zadrčan Šime Budinić poudarja slovinstvo in je nabožna dela prevajal v »slovinski jezik«. Njim je v Bosni sledil M. Divković in nekateri drugi, ki so sprejeli učeno slovinsko ime, dela so sprva pisali v čakavskem, nato pa v štokavskem narečju ijekavskega, kasneje tudi ikavskega govora, na primer A. Kačić-Miošić.

Geneza in pojmovni obseg pojma **slovinski** sta v dalmatinskem prostoru torej nekakšna antiteza humanističnemu ilirskemu pojmovanju. Ker »ovo hrvatsko ‚Slovinstvo‘ nije ostalo bez sveze s katoličkom obnovom«, kot pravi Kombol,⁷³ je razumljivo, da se je moglo ime uveljavljati zlasti prek nabožnih in poučnih del piscev dalmatinsko-bosenskega področja, ki so v katoliški obnovi gojili takšno književnost, ki je bila po svoji tipološki naravi bližja tej v

⁶⁹ Kombol je slovinstvo najbrž pretesno povezoval le s katoliško obnovo 17. stoletja, ko je zapisal: »Naši su se Temperice, Komulovići, Mrnavići, Kašići, Levakovići i drugi katolički revnici često i u mašti i u misljama zalijetali u široku »skizmatičku« pozadinu sa zamamnom misliju crkvene unije, a kako želja poljepšava predmet, bilo je i naše tađanje »slovinstvo« u velikoj mjeri katolički Wunschbild, kao što će novovjeklo biti nacionalni.« Kombol 1945, 208.

⁷⁰ Kuntić-Makvić 1984, 155–158.

⁷¹ Med prvim, ki je ob »slovinskom« imenu določno pokazal na njegovo pomensko ozadje in motivacijske vzgibe za njegovo uveljavljanje, je bil avtor prvega hrvaškega slovarja Šibenčan Faust Vrančić. V kratkem spisu Život nekoliko izabranih divić, Rim 1606, je potožil, da »ovi naš jezik, koji se sada u našoj zemlji govori, kruto jest s talijanskim smućen«. Delcu je dodal spis »De Slovinis seu Sarmatis«; prim.: Franičević 1983, 675. Tudi V. Menčetić v pesnitvi Trublja slovinska, 1665, ob Petru Zrinskiem poudarja hrvaštvo.

⁷² Franičević 1983, 226; prim.: F. Svelec, Po stazi netlačeni, 1977, 174 in sl., 191–193, kjer pravi, da je Vila »inkarnacija Hrvatsva i Slovinstva«.

⁷³ Kombol 1945, 234.

severni Hrvaški. Hrvaško »slovinstvo« je antiteza ilirizma domoljubno spodbujenih dalmatinskih piscev (J. Baraković, Vl. Menčetić z rodoljubno Trubljo slovinsko 1665), vrh pa doseže ta motivacija pri Filipu Grabovcu, čigar knjigo s hrvaškim in ne s slovinskim imenom (Cvit razgovora naroda iliričkoga aliti hrvackoga, 1747) Benečani že ob izidu zaplenijo. Med pisci katoliške obnove, ki so uveljavljali slovinsko ime, so bili učenci in učitelji Ilirskega kolegija v Loretu in so bili z idejo slovinstva in obnove pripravljeni misijonariti med pravoslavni Srbi pod Turki. Leksema **slovinski** dalmatinskih in drugih hrvaških piscev 17. in 18. stoletja torej ni mogoče postaviti ob leksem **slovenski** pri severnohrvaških kajkavskih piscih od konca 16. do konca 18. stoletja. Ne gre za razliko v refleksu jata, ampak za bistveno različno genezo, vlogo in vsebino enega in drugega izraza. **Slovinski** je učeni pojem in se uporablja večinoma kot genus v takšnem obsegu kot dotlej humanistični leksem **ilirski**, torej **slovanski** iz okvirov uporabnikove etnične določenosti in iz njegovega slovanškega obzorja, ki je pogosto omejeno na južnoslovanski prostor. Lahko pa je tudi sinonim za hrvaški, kakor je očitno iz Grabovčeve knjige in njenega naslova, a spet sredi 18. stoletja. **Slovinsko** ime se uporablja v literarnih in verskopropagandnih delih ter rodoljubnih spevih, torej v učenem okolju, kjer je tudi nastalo. **Slovenski** pa kot species živi med ljudstvom od naselitve dalje, ko je postal osnova latinskemu poimenovanju v zgodnjem oziroma najzgodnejšem obdobju. Kot ljudski pojem oziroma ime živi skozi vsa stoletja do danes. Nanaša se na karantansko-panonski prostor in je ves čas navzoč tudi v književnosti kot edini species za tamkajšnje ljudstvo, edino ime njihovega jezika, ki se po odrinjenju v narečno diasporo pri Hrvatih po zmagi ilirske ideje imenuje kajkavski.

Razločevanje slovenski/slovinski: hrvaški bi s pomočjo ilirskega imena in po razlagi, da je razlika med **slovenski** in **slovinski** le v refleksu jata, bilo mogoče premagati in odstraniti tedaj, če bi katerokoli od teh imen pomenilo le ali predvsem **slovanski**. To pa ne velja za leksem slovenski, ki se zgodovinsko nanaša na species v jugozahodnem panonskem in v karantanskem prostoru. Enačenje izključuje tudi obstoj imena **Hrvati**, **hrvaški jezik**, ki je staro vsaj toliko kot **slovenski jezik** in **Sloven(c)i**; ime **Hrvat** pa se je vseskozi uporabljalo le kot species za čisto določeno ljudstvo, ki ga je ohranjalo tudi ob pojavu in širjenju **slovinskega** imena, kar natančno izpričuje ravno Filip Grabovac. Dalmatinski pisci so hrvaško ime s slovinskim, podobno kot poprej z ilirskim, pač širše aktualizirali, nad hrvatstvom pa se z njim nikakor niso hoteli in ne želeli dvigniti, hoteli so ga le utrjevati. Tako in podobno so ravnali tisti, ki so z imenom za genus podpirali in poudarjali species. Med slovenskimi reformacijskimi pisci je podobno ravnal Bohorič; njegov sodobnik Dalmatin pa je kljub široki vednosti o slovanstvu vztrajal tako izjavno kot dejansko pri materinščini, pri jeziku svoje dežele. Brez Pribojevićeve vizije slovanstva ne bi bilo takšnega Bohoričevega posvetila slovnice *Arcticae horulae* 1584 in ne slovinstva dalmatinskih piscev s konca 16. in iz 17. stoletja; pri slednjih tudi Orbinijevega deleža ne gre prezreti.

Regionalizem, povezan s politično razkosanostjo hrvaških dežel, pogojen s trodialektalnostjo, je v 17. in v 18. stoletju v polnem razmahu. V takih razmerah se nujno rojevajo integrativni poskusi in procesi, kar se zgodi tudi v tem primeru. V ilirski smeri, v kateri je sredi 18. stoletja poskušal Slavonec Kanižlić, je že pol stoletja poprej odločno krenil Primorec iz Senja Pavao Ritter Vitezović. Očitno mu ni bilo do tega, da bi v minulosti povezoval tisto, kar je bilo in je ostalo ločeno, marveč je želel in hotel dotlej razdeljeno združevati in povezovati za prihodnji razvoj, hotel je torej združiti 'slovenski' in 'hrvaški' prostor in jezik. Predložil je prvi projekt jezikovne in etnične homogenizacije Hrvatov. Poldrugo leto se je izobraževal in širil svoje obzorje tudi na

Kranjskem pri polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju na Bogenšperku⁷⁴ pri Litiji in se je tu mogel seznanjati s slovenščino. Za Vitezovića ni moglo biti nepomembno, da je polihistor Valvasor gledal na Slovane kot na celoto, sledi tega pa lahko odkrivamo tudi pri Vitezoviću.

Vitezović se je torej lotil vprašanj, ki so bila temeljno izhodišče za razvoj enotnega hrvaškega nacionalnega jezika in književnosti in so opominjajoče čakala na svojo rešitev, kot pravi M. Kombol,⁷⁵ da bi se etnogeneza utrjevala in bi pripeljala h končnemu cilju. Dotlej jih niso odpravili ne v eni ne v drugi in potlej tudi ne v tretji, najmlajši regionalno se razvijajoči hrvaški književnosti, torej v slavonski.

V Predgovoru Kronike, 1696, pomika Vitezović vprašanje »slovenskega« jezika in »slovinskega« imena izrazito v ospredje, in sicer v južnoslovanskem pomenskem obsegu: »Naslidovah večim delom Vramca Popa, kojega, kako takoj drugih razumnih ljudi, kih pisma najдох, vlastovite reči popisah. Zato nemojte se čuditi, da negdi čete Slovensku, negdi Majdačku, negdi Posavsku a negdi i Kranjsku reč, budući i ja tako pisane našel, i to vse Slovenski jezik: od koih vsakoga lipše se pristoi uzeti reči neg od tujega kakogoder, Diačkoga, Nemškoga ali Ugerskoga posudjavati.« Kroniki je dopisal Pridavak in je šele tu ob **slovenskem** kot skupno zapisal tudi **ilirsko** ime. Nato je v drugem delu Pridavka po izrazito polihistorjski navadi našteval vsa mogoča slovanska imena in dežele in je s tem kazal vseslovanski interes. Njegov neposredni program pa je ilirski: »Vzeh u spomenu ovom na več mestih Slovin i Slovencov ime, nemoj zato štirati, da bi po tom imenu samo onu stranu Slovenskoga Naroda razumil, kâ se mej Dravom i Savom ali takoj i Dunajem zaderžava, i osebujo još današnji dan ime Slovin zahanja; neg i vse druge Orsage, ki se pod **Illyriae** imenom pri Gerkih i Latinih razumiju: a navlastito **Pannoniu**, kotera je mej Dravom i Dunajem, zovući se oni ljudi i današnji dan Slovenci, i jezik svoj od starine slovenski, da su prem od nikuliko vremen s Ugri zmišani i nyim vekšim delom podolžni. Od te imena i zapovidništva Slovinskoga veličine i širine da bolje uputyen budeš, ovo nakratko pridati hoteh.«⁷⁶

Kot v Predgovoru torej niti v Pridavku ne izpostavlja hrvaškega imena, mogoče iz previdnosti, da bi z njim ne zoževal »slovinstva« oziroma izločeval »slovenstvo«, kjer »vsaki po svojoj volji i prez reda piše«, medtem ko hoče sam usmerjati k skupnemu in enotnemu. Na koncu Pridavka je še očitna Vitezovićeva novina, mogoče izoblikovana ob branju besedila tik pred izidom Kronike. Namesto učenega imena Sclavonia Vitezović v Pridavku namreč uporablja etnik Sloveni in Slovenci ob zgodovinsko avtentičnih starih imenih, toponimih Illyria in Pannonia. Tu zgodovinsko določenost leksema **slovenski** širi k **slovanstvu**, ko piše: »Nemoj zato štirati, da bi po tom imenu samo onu stran Slovenskoga Naroda razumil, kâ se mej Dravom i Savom ali takaj i Dunajem zaderžava i osebujo još današnji dan ime Slovin zahanja...« Pri tem seveda enači Ilire in Sloven(c)e, torej Slovane na jugu in v Panoniji, ko pravi: »neg i vse druge Orsage, ki se pod imenom Illyriae zahanjaju, a navlastito Pannoniu...« Nacionalni zgodovinar Šišić tu prebere malo več, kot je pri Vitezoviću zapisano in skuša prebroditi tiste razdalje med poimenovanji, ki so bile pravkar obravnavane, toda njegova poanta je nadvse zanimiva, ko pravi: »A budući da neki dalmatinski pisci zovu svoj jezik uz slovenski još i hrvatski, Vitezović učini korak dalje i reče, da su nazivi ilirski, slovinski i hrvatski samo sinonimi.«⁷⁷ To pa Vitezović stori šele v svojem naslednjem delu, v knjigi **Croatia rediviva**.

⁷⁴ Nekateri publicisti radi pišejo slovenska krajevna imena kar po nemško, Georgijević 1969, 124 piše Wagensperg. V priložnostnem članku o avtorju Postile je bilo leta 1986 Vramčevo rojstno mesto Ormož napisano v ljubljanskem štirinajstdnevniku za kulturna vprašanja kratko malo Friedau!

⁷⁵ Kombol 1945, 327.

⁷⁶ Vitezović, Pridavak Kronike, 221.

⁷⁷ Šišić 1962, 316.

Več oporišč je v Vitezovičevem Pridavku za trditev, da je imel v rokah dela slovenskih protestantskih piscev. Sicer se sklicuje na Venceslava Ivana Roša Čehorečnost, »i vnogi drugi«, v Predgovoru pa omenja tudi »kranjsko reč«. Sklepno poudarjanje, da se »u Dvoru Turskoga zapovednika z jezikom našim za Turškim največe se služe«, in ko omenja na koncu »zlatne knjige (Bulla Aurea) Karla IV. Cesara, u koj se zapovida svetoga rimskoga cesarstva izbornikom, »da imaju sinove svoje činiti naučiti najosobujnije mej drugimi Europejskimi jeziki Nimskoga, Latinskoga i Slovinskoga«, kar vse je, kot je znano, značilnost Trubarjevega in Bohoričevega utemeljevanja pomena slovenskega in slovanskega jezika, tedaj je upravičeno sklepati, da je prebiral predgovore in posvetila slovenskih reformatorjev.⁷⁸

S Pridavkom se je Vitezović očitno pripravljajl za naslednji korak v oblikovanju maksimalnega programa združevalnega procesa ne le Hrvatov, ampak južnih Slovanov. V knjigi Croatia rediviva iz leta 1700 je Vitezović Hrvaško razširil na Belo (primorsko), Črno (Srbija, Bolgarija, Macedonija in Tracija; izhodišče je izoblikoval že v Pridavku 1696: »Vsa Tracija aliti Drinopoljska zemlja, i vsa Grčka Ladanja s Otokmi okolnimi k Slovinji aliti Illyrii pripisuju se.«) in končno še Planinsko Hrvaško (Croatia Alpestis, tj. Koroška, Štajerska, Kranjska).

Tu ni več mogoče govoriti o polihistorskem, ampak o političnem nastopu, in v takem smislu je zanimiva tudi zgodovinarjeva poanta, ko pravi: Različna narečja teh dežel so za Vitezovića »samo dijelovi jednoga hrvatskoga jezika«, pravi F. Šišić in povzema: »Međutim je za tom Vitezovičevom slikom daleko zaostajalo pravo stanje. Jer i ono zemljište što su ga Hrvati i carevi osvojili bijaše tek po historijskom imenu hrvatsko; ono je ponajviše opustošeno i naseljeno najvećim dijelom novim žiteljima, u prvom redu Srbima.«⁷⁹

Toda upoštevati je treba, da je ta Vitezovičev konstrukt in manj politična vizija nasledek avtorjevih osebnih okoliščin, povezanih z njegovim negotovim gmotnim položajem. Delo Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare je namreč napisal, obetajoč si nagrade, v zagovor in podporo interesov dunajske dinastije nasproti interesom Beneške republike, ko je ob miru v Sremskih Karlovcih leta 1699 postalo pereče vprašanje delitve dotlej turških področij, zlasti v Primorju, Podonavju in na Balkanu. Vitezović se je že v Kroniki 1696 nagibal k filodinastičnim občutjem na taki politični osnovi, in je na primer za leto 1616 zapisal: »Počeše očitno vojska medi Benečani i Senjani, Benečani ne moguć tolako Senjanom škoditi, robljahu i druge strane Hiši Austrijanskoj pristojee okolu Rike i po Istrii.«

Ob Vitezovičevem konstrukt, pisanem iz osebnih motivov in v prid Avstrije oziroma Habsburžanov pa njihovih političnih namenov, vendarle izstopata dve težnji. Tu se pri južnih Slovanih prvič bolj ali manj zavestno oblikuje nacionalnopolitična misel, ki načelo ene etnične integracije in potrditve gradi na vključevanju drugih enot, kar postane v naslednjih stoletjih kronična slabost in prihaja do nje iz različnih okolij. Druga težnja je pomembnejša in je pripeljala kasneje do cilja, čeprav spet z aktualizacijo prve: doseči etnično

⁷⁸ Razne misli oziroma sintagme v Kroniki, Predgovoru in v Pridavku opominjajo na možnost, da je Vitezović na Bogenšperku v Valvasorjevi knjižnici prebiral posamezne knjige slovenskih protestantskih piscev, najbrž tudi posvetilo Bohoričeve slovnice, kjer je našel podobno nastevanje slovanskih ljudstev in dežel. Marsikaj je lahko prebral tudi iz Valvasorjeve Die Ehre des Herzogthums Crain iz leta 1689, VI, 271–277, mogoče tudi opozorila glede jezikovne čistosti in izogibanja tujkam, na kar opozarja Vitezović v Pregovoru; »od Djačkoga, Nemskoga ali Ugerskoga posudjavati«, »kako od drugih prositi ništar mu ne bi bilo potrebno.«

⁷⁹ Šišić 1962, 316. Pogosto se sicer piše in trdi, da je domislica o »planinskih Hrvatih« sad frivolne narodne ljubezni Anteja Starčevića in zagnanih pravašev konec prejšnjega stoletja, vendar je njen zakoniti oče v resnici Vitezović. S podobnimi zadržki je Vitezovičeve kombinacije označil I. Frangeš, nakazujoč tudi naslednike in nasledke: »Vitezović kao da je bio neka vrsta hrvatskog Linnéa: svojom bizarnom političkom nomenklaturom on je želio sistematizirati (i riješiti!) sve hrvatske probleme ... u svojim bezbrojnim anagramima — menda tudi po Bohoričevem zgledu! — nalazio je izlaz iz povijesnog labirinta; najavljujući tako, stoljeće i pol unaprijed, parahistorička maštanja Kvaternikova i Starčevićeva.« Frangeš 1987, 106–107.

homogenizacijo, kulturno in literarnojezikovno integracijo dotlej razdruženih hrvaških dežel in ljudstev, etnij teh dežel.

Kakor pri Budiniću in Divkoviću se je tudi pri Vitezoviću očitno začel uveljavljati poskus premagovanja trodialektalne razdeljenosti v književnem delovanju in v književnem jeziku, ki je posledica etnične, politične in upravne razdeljenosti Hrvatov. Že proti koncu 18. stoletja se je pokazalo, da Slavonija s svojo regionalno književnostjo ni v nasprotju s hrvaškim imenom in z etnično celoto, čeprav so bili slavonski pisci pri poimenovanju svojega jezika ne le regionalno osrediščeni v svoj prostor, ampak so bili podobno kot Primorec Vitezović previdni, ko skupnega etničnega imena niso uveljavljali mogoče ravno zato, ker so ga imeli prav tako za delnega, za regionalnega, »horvatskega«, v tem času že osrediščenega na hrvaško narodno središče, torej za zagrebskega,⁸⁰ kajkavskega. Mogoče pa so tako ravnali tudi zato, ker so z rabo slavonskega ali ilirskega jezika zagovarjali in varovali svojo regionalno določenost in pripadnost in so jo utrjevali preprosto nasproti drugim regionalnim jezikovnim možnostim, kar je bilo tudi čisto v duhu marijaterezijanskih reform in njihovega pojmovanja politične in kulturne avtonomnosti. Razen tega so kot pisci v štokavskem narečju lahko občutili večje jezikovno zaledje okoli sebe, kot če bi pisali v »zagrebškem« jeziku. Slavonski pisci so naravno in sproščeno upoštevali močne posledice valov sekundarne kolonizacije in z njimi nastalih jezikovnih sprememb.⁸¹

Drugače pa je v nekdanji gornji Sklavoniji, v kajkavskem področju in nje-govem središču Zagrebu, ki postaja vse trdnjše hrvaško jezikovno središče in se »seit dem Ende des 17. Jahrhundert gerade par excellence ‚horvatski jezik‘ hiess«, kakor vsebinsko upravičeno trdi V. Jagić.⁸² V resnici pa se je jezik te književnosti in tega etničnega okolja še precej časa imenoval pogostejše, »slovenki« kakor »hrvaški«, seveda »naš slovenski«, pri čemer sta leksema nekaj časa sinonima, saj je zavest pišočih vse bolj usmerjena k hrvaškemu občutju in politični pripadnosti. Pri »slovenski« zavesti ostaja neuko ljudstvo in tisti pisci, ki so se ozirali predvsem nanj. Med temi so prevladovali ravno nabožni pisci, saj se je tudi tod književno delovanje odvijalo pretežno v cerkvenih okvirih in za njene potrebe. Cerkveno vodstvo je najdelj upoštevalo govorico svojega ljudstva, kar je izpričal strogo k slovenščini usmerjeni P. Petretić, skoraj sto let za njim pa tudi škof Tausi. Pač pa so plemiči v banski Hrvaški v 17. stoletju nadpokrajinske, hrvaške zavesti, kar je gotovo tudi nasledek takšnega samozavestnega dejanja, kot je bila zarota Zrinskih in Frankopanov ter somišljenikov, ki se je s porazom globoko travmatično zarezala v zavest velikašev, torej v hrvaško zavest. Katarina Frankapanska, avtorica knjižice Putni tovaruš (1. izdaja v Benetkah, 2. in 3. v Ljubljani 1687 in 1715), je dala zapisati na naslovni strani, da je »po meni iz nimškoga na hrvatski jezik to-mačen«. Tudi Magdalena Nadaždi vdova Drašković je delce Sobotni kinč »na horvatski jezik prenesti učinila« (Zagreb 1696), drugo nabožno delo Žitek (Dunaj 1718) pa je »na naš Horvatski iliti Slovenski jezik obrnjen«.⁸³

V tem pogledu je zanimiv J. Habdelić, delujoč v Zagrebu in v Varaždinu, ki za kajkavce uporablja ime Slovenci in imenuje jezik slovenski, a se obrača tudi k Hrvatom že na naslovni strani slovarja 1670, ko zelo razločno piše, da

⁸⁰ Razločujoč od štokavskega slavonskih piscev je kajkavski severne Hrvaške T. Maretić imenoval »hrvatski ili zagrebački«; Maretić 1910, 148.

⁸¹ A. Kanižlić v delu Kamen pravi smutnje velike /shizme/, 1780, k pravoslavnim prišteva tudi Slavonce poleg Srbov, Bosancev in Moskovitov, ki so vsi »plemeniti list slavne Illyrianske gore«. O mlajših kolonizacijskih valovih prim.: S. Pavičić, O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću, Rad 222, 1920, 194–269; isti: Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji, Rad JAZU 27, 1953; J. Buturac, Stanovništvo Požege i okolice 1703–1950, Zbornik za narodni život i običaje 43, 1967.

⁸² ASlPh 31, 1910, 553; prim.: A. Jembrih, Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost kao oslonac u pogledima na kajkavštinu, Jagićev zbornik 1986, 59–68; 70.

⁸³ Kukuljević 1860, 31–40, 106; koliko sta Frankapanka in Nadaždijeva res sami prevajali, je težko presojati, še teže dokazati.

je delo »mašnika tovaruštva Jezuševoga na pomoč napredka u Dijačkom navuku školneih mladencov Horvatskoga i Slovenskoga Naroda«. Rojeni Medmurec Boltižar Milovec je svoje delo Dvojdušni kinč (1661) seveda napisal v kajkavskem jeziku in ga posvetil Katarini Frankapan-Zrinski, ki je izid omogočila. Zelo verjetno je, da ravno zavoljo tega svojo drugo knjižico v kajkavščini, Dušni vrt, 1664, označuje s hrvaškim imenom. »Milovec je uopće prvi pisac, koji naziva i kajkavsko narječje hrvatskim imenom«, pravi Vladimir Vrana.⁸⁴ Med hrvaškimi plemiškimi zarotniki zoper Habsburžane, pobujenimi stanovsko in politično, je imela žena Petra Zrinskega, Katarina, zelo vidno vlogo.

Hrvaško ime se je v nekdanji gornji Sklavoniji, sedaj omejeni na vsega tri županije, zagrebško, križevačko in varaždinsko, na »reliquiae reliquiarum«, iz vse potrebnějšíh političnih nagibov uveljavljalo v zavesti gornjih slojev in cerkvene pa politične uprave ter se tako pojavlja tudi že v maloštevilnih učbenikih v banski Hrvaški. Kolikor je mogoče dognati, je ena prvih uradnih učnih knjig, ki nosi hrvaško ime, Arithmetika Horvatzka Mihalya Silloboda, Zagreb 1758, sledi ji Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol. Sestavljen je bil leta 1779 po Jambrešičevem slovarju *Manuductio ad croaticam orthographiam* iz leta 1732. Hrvaško ime se pojavlja tudi v ljudskih knjigah, npr. Pet kamenov preche Davidove, iz latinskoga na Horvaczki (1764), uveljavlja pa se tudi ime za slavonski jezik.

Toda kakor se je v 18. stoletju poleg ilirskega postopno uveljavljalo tudi hrvaško ime za kajkavsko pisane knjige, je kajkavska jezikovna tradicija naravno postajala vse močnejša in resnični sinonim za hrvaško knjigo. Druga izdaja Vitezovićeve Kronike je bila leta 1744 celo kajkavizirana in taka je izšla tudi tretja izdaja leta 1762. A prav Vitezović je pred Oživljeno Hrvaško (*Croatia rediviva*) v devetdesetih letih 17. stoletja s svojimi spisi skušal uveljavljati hrvaško ime, le da z njim kot čakavec oziroma Primorec še ni mogel dovolj prodreti v banski, kajkavski Hrvaški.

Slovenski dialektologi so bili v prejšnjem in v tem stoletju spričo bližine med kajkavščino in slovenščino, pa nespregledljivo večje razdalje med kajkavščino in štokavščino ali čakavščino, ki je slednji bližja kot kajkavščini, prepričani v svoj prav, ko so kajkavščino genetično povezovali s slovenščino kot najsorodnejšo. V dialektološkem pojasnjevanju piše F. Klun v Novicah 1858 takole: »Slovenec vprašuje s kaj, Horvat s ča (pravilniše: ca), Serb s što itd. Naj bi se tedaj pazilo in povedalo: kje se nahaja kaj, kje ča ali ca, — kje pa što? Vse troje se menda sliši v Istri.«⁸⁵ Vramca so imeli za slovenskega pisca, kar se je glede rojstva in etnične pripadnosti končno tudi potrdilo, a so že pred tem sklepali po jezikovni naravi njegovega dela. Slovstveniki so bolj upoštevali vse tisto, kar je slovenščino in kajkavščino povezovalo, manj so dialektologi upoštevali sledove sekundarne kolonizacije. Niso upoštevali odločilne, od 13. stoletja trajajoče politične ločitve ljudstva obakraj Sotle in Kolpe ter s tem nastalih sprememb v zavesti in v antropoloških okoliščinah, ki označujejo posamezno skupnost, ne glede na jezikovno sorodnost, bližino ali celo izvorno istost z ljudstvom drugega okolja.

Hrvaški dialektologi so nasprotno večinoma dokazovali različnost obeh jezikov in so mimo razlik, ki so nastale v vrsti stoletij med jezikom zgornje Sklavonije in tistim v spodnji Sklavoniji, utemeljevali prepričanje, da med kajkavščino in slovenščino ni odločilne genetične povezave in da je področje med Savo in Dravo jezikovno od nekdanj sklenjeno, izvirajoče iz iste osnove, in sicer tiste, ki označuje Slavonijo, nekdanjo spodnjo Sklavonijo, ter da kajkavsko narečje pripada že od začetka hrvaško-srbskemu diasistemu. Pri obrav-

⁸⁴ V. Vrana, Dušni prt o. Baltazara Milovca (1664). Vrela i prinosi, Sarajevo 12, 1941, 193—209.

⁸⁵ Dr. Klun, Prošnja do naših učenih rodoljubov, Novice, 52, 1858, 414. Prim. op. 41.

navi teh vprašanj so bolj ali manj utišano soodločale tudi splošne politične okoliščine posameznega zgodovinskega časa ali trenutka, ko je obravnava nastajala. Take okoliščine po svoje prihajajo do izraza pri V. Jagiću, ki se sicer ni sistematično posvečal raziskavam kajkavskega narečja in njegovega nastanka, se je pa o njem rad razsojevalno izražal. Spet drugače in v drugem času je duh časa odločal pri A. Beliću, ki spričo končno skupne države ljudstev in narodov vseh teh narečij in jezikov skuša najštevilčnejše zastopanemu narečju tesneje približati še kajkavščino in »kekavce«, kakor jih slabšalno imenujejo štokavci.

Od slovenskih dialektologov sta temeljito obravnavala kajkavščino V. Oblak v prejšnjem in F. Ramovš v tem stoletju, ki sta jo genetično povezovala s slovenščino. V našem času sta se na obravnavo geneze kajkavščine kritično oglasila Jakob Rigler in Josip Hamm s sintetično označitvijo problematike in s trezno, iz širšega jezikoslovnega zaledja izoblikovano presojo o domačih kontroverzah. Hamm je izpostavil dve konkretni dejstvi: 1. da je hrvaško kajkavsko narečje prehod med srbohrvaščino (novoštokavskimi govori) in pa slovenščino, in 2. da je od konca 16. stoletja do srede 19. stoletja v kajkavščini rastla od slovenske neodvisna literatura. V neposrednem kontekstu je izrekel tudi svoje razumevanje hrvaške etnogeneze in jo je ob vdiranju štokavskih prvin v hrvaško čakavsko narečje izrazil takole: »Na taj način su se i neki susjedni štokavci počeli približavati Hrvatima i s vremenom kroatizirati tako da su Hrvati u etničkom pogledu uz čakavce, koji su oduvijek pripadali hrvatskom plemenu, i uz hrvatske kajkavce koji predstavljaju prijelaz prema susjednim Slovencima, počeli obuhvaćati i neka štokavska područja (u Slavoniji, u Bosni i Hercegovini i u južnoj Dalmaciji, sve do Kotora i Bara, uključujući ovamo i Dubrovnik).«⁸⁶ Hote ali nehotе gre Hamm tu v resnici po sledeh Kopitarjevih in Miklošičevih tez v razlaganju razmerij med južnoslovanskimi jeziki in etnijami, le da ustrezno upošteva razvoj od konca 15. stoletja dalje in pa posledice političnih razmejitev, kar sta predhodnika ali prezrla ali premalo upoštevala, za kajkavce pa pravzaprav trdi, da so ostali prehod med hrvaščino in slovenščino.

Ob upoštevanju gradiva starejšega slovenskega in hrvaškega kajkavskega slovstva in njunih jezikovnih značilnosti, predvsem pa dialektov, se je pretresa geneze kajkavskega narečja in njegovega razmerja do slovenščine lotil Jakob Rigler.⁸⁷ Njegovo razpravljanje je spodbudila doktorska disertacija Zvonimira Junkovića o genezi kajkavščine, ki jo je gradil tudi na predpostavki, da je Vramec po rojstvu hrvaški kajkavec. Ob Junkovićevi tezi je Rigler kritično razčlenil Ramovševo in Beličevo obravnavo, pa tudi Ivšičevo kritično oceno ene in druge. Rigler je prišel do temeljnih povzetkov, načelno in vsebinsko pomembnih oziroma povednih za razpravljanja o zgodovinski Trubarjevi dediščini, ki se kaže tudi v razmerju med slovenščino in kajkavščino. Med drugim je zapisal:

»Njegovo /Junkovićevo/ razlaganje odnosov med akcentskimi pojavi je skonstruirano, saj zanemarija pri njem sicer toliko proklamirano načelo diahronije in kronologije in izhaja iz sedanjih razmerij, ki pa so plod številnih kasnejših razvojev; pri tem se opira na posamezne, deloma celo nesprejemljive primere, ki jih je treba včasih le zamenjati pa dobimo drugačne odnose. Delno je te razlage zakrivil tudi Ivšić. On je podobnost kajkavske in slovenske akcentuacije sicer priznaval, vendar je zaradi nepoznavanja slovenskih narečnih akcentov mislil, da je razlik med slovenščino in kajkavščino več, kot jih je v resnici, obenem pa je mislil, da je slovenska akcentuacija bolj enot-

⁸⁶ Hamm, Gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance, Zagreb 1968, 9; isti: Grammatik der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden 1975, 9.

⁸⁷ J. Rigler, Junkovićevo kajkavska teorija in slovenščina, Slavistična revija 24, 1976, 4, 437–465, ponatis v J. Rigler, Razprave o slovenskem jeziku, 1986, 129–138.

na. /.../ Osnovni akcentski sistem kajkavščine se v bistvu ne loči od slovenskega, če izvezemo premik cirkumfleksa.«⁸⁸

Druga sklepna Riglerjeva misel prav v bistvu zadeva vprašanje etnogeneze posameznega naroda in torej predvsem tistih, o katerih je beseda v tem razpravljanju. Ob Junkovičevi tezi o izviru kajkavščine Rigler pravi:

»Južnoslovanski jeziki se niso formirali na tak način, da bi se razvijali ločeno. Že v začetnem obdobju najbrž ni bilo trdnih samostojnih enot, ampak so se ob naselitvi najbrž pomešali razni elementi. Posamezne izoglose, ki se ne pokrivajo, niso bile tako izrazite, da bi že same izločevale jezike. Kake rasne čistosti v tem smislu ne moremo iskati ne pri slovenščini in ne pri srbohrvaščini. Niti kakih prajezikov ne moremo nastavljanjati. Sedanji južnoslovanski jeziki so produkt celotnega sklopa jezikovnih procesov, zlasti pa političnih in kulturnih dejavnikov, ki so delovali v njihovi zgodovini.«⁸⁹ Podobno sklepa tudi F. Bezljaj: »Po zaniku nekdanje alpskoslovanske družbe se je /slovenski jezik/ obdržal kot najbolj južna in zato južni slovanščini najbližja veja stare alpske slovanščine, deloma tudi stare panonske slovanščine.«⁹⁰ Z Bezlajevo tezo soglaša tudi stališče J. Jurančiča: »Kad su Sloveni u VI i VII stoljeću naseljavali balkansko-panonsko-alpske oblasti, oni su govorili relativno jedinstven jezik, koji nauka danas zove praslavenski. Dijalekatske razlike, naravno postojale su već tada, kako to dokazuju savremena lingvistička ispitivanja.«⁹¹ Riglerjevi razlagi razmerja med kajkavščino in slovenščino pa se pridružuje A. Jebrih in pripominja: »Spomenimo da su ti istočno štajerski govori /ki jim je pripadal govor Antona Vramca/ u genetskoj vezi s govorima uz rijeku Sutlu na hrvatskoj strani, dakle sa zapadnim kajkavskim govorima kao i obratno.«⁹² Jakob Rigler na koncu svoje dialektološke razprave o kajkavščini opozarja še na »veliko leksikalno sorodnost kajkavščine in slovenščine, zlasti z vzhodnimi slovenskimi narečji, ki tvorijo s kajkavščino precej povezan prostor«. Opozarja na vprašalnico »kaj«, iz leksike pa bi lahko dodali še antroponime, posebno priimke, dalje imena naselij, oikonime, tudi številne antropološke značilnosti, ki je nanje opozarjal že Trubar in jih je omenjal v posvetilu leta 1562, skratka številne nasledke istega in sorodnega jezikovnega in civilizacijskega kroga prvih obdobij razvoja panonske slovanščine oziroma slovenščine, kajkavskega ljudstva danes enega in drugega jezika.⁹³

Analitično izčrpno, a dovolj dokumentirano pretresa tehtne dosedanje obravnave slovensko-kajkavske povezave A. Šivic-Dularjeva. O Riglerjevih dognanjih pove tudi naslednje: »Kakovostno nov prispevek k razpravi o slovensko-kajkavskem razmerju je podal Rigler; v kontekstu razvoja vseh slovenskih narečij je dokazal nevzdržnost Junkovičevega dokazovanja in opozoril, da se v razpravljanju o najstarejših jezikovnih razmerjih ne sme izhajati ne iz slovenščine ne iz srbohrvaščine. Današnja razmejitve med njima je po Riglerjevem mnenju bolj izraz tipičnih političnih in kulturnozgodovinskih okoliščin kot pa golih jezikovnih dejstev.«⁹⁴ Riglerjev podrobno dokumentirani pretres dosedanjih obravnav nastajanja in razvoja kajkavskega narečja, ki je

⁸⁸ Rigler 1986, 133–134.

⁸⁹ Prav tam, 136.

⁹⁰ Bezljaj 1967, 21.

⁹¹ J. Jurančič, Slovenske koordinate na Balkanu i na njegovoj severnoj periferiji, Zbornik radova Leksikologija i leksikografija, Novi Sad—Beograd 1984, 83.

⁹² Jembrin 1981, 149. O kajkavsko-slovenskih jezikovnih razmerjih so v zadnjem času pisali J. Rigler (Jezikovnokulturna orientacija Stajercev v starejših obdobjih, Svet med Muro in Dravo 1968, 661–680; isti: O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih, XIII. seminar slovenskega jezika, književnosti in kulture, 1977, 29–38); V. Novak (Jezik prve prekmurske knjige, Studia slavica Hung. XXV, 1979, 279–285; isti: Izbor iz prekmurskega slovstva, študija, 1976; isti: Jezik in slovstvo XXII, 1976–77; XXVII, 1981–82; isti: Naši razgledi XXXVI, 1987, 530); J. Jurančič, O kajkavskem narodu, Svet med Muro in Dravo, ur. V. Vrbljak, Mb, 1968, 654–660.

⁹³ J. Jurančič, O jeziku in priimkih na obeh straneh slovensko-hrvaške meje v nekdanji Panoniji, Onomastica jugoslavica, Zagreb 9, 1982, 217–228; R. Kolarič, Imena na -cl, -ovci v Vojvodini, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, Novi Sad 2, 1959, 138–141.

⁹⁴ A. Šivic-Dularjeva, O dosedanjem preučevanju slovenske lingvogeneze, XXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1987, 53–67; 58.

tudi sad četrstoletnega dialektološkega preučevanja, doslej še ni doživel metodološko ustreznega odziva.⁹⁵ Mijo Lončarić v »preglednem članku« (kakor ga označuje redakcija publikacije, v kateri je objavljen⁹⁶), te vrzeli še ni zapolnil, ko studiozno, a brez širše dokumentacije zavrača Riglerjeve ugotovitve; pri tem se sklicuje na F. Ramovša in R. Kolariča — ki ju je za osnovo jemal Z. Junković, Rigler pa ovrednotil s svojih vidikov —, da je namreč prleški dialekt v ožjem smislu kajkavski. Lončarić se sklicuje tudi na Antuna Šojata in na njegovo tezo, po kateri je »kajkavština, odnosno panonska skupina zapadnog južnoslavenskog prajezika od početka dio hrvatsko-srpskog diasistema, a da su se iz nj razvili i neki današnji slovenski govori (prleški, koji je u užem smislu kajkavski, prekmurski i neki istočnoštajerski), te neki slavonski govori.«⁹⁷

Ta teza ne upošteva dejstva, da je v predpostavljene — po Riglerjevem mnenju težko dokazljivem — prajeziku začeta in zajeta tudi slovenščina. To ne more biti le predpostavka, če upoštevamo predmigracijsko stanje (in skupna poimenovanja v etničnem pogledu), ko sekundarni naselitveni valovi temeljnega govora prvotne naselitve (slovensko-kajkavske) niso mogli prekvasiti, kaj šele prekriti, kar pa se je zgodilo niže med Savo in Dravo. Tezo A. Šojata prav iz jezikovnozgodovinskega razvoja izključuje razlaga, ki jo podaja D. Brozović: »Novoštokavština je plod trečeg razdoblja u historiji srpsko-hrvatskog jezika. **Prvo** razdoblje (→ ± 12. st.) predstavlja konsolidaciju srpsko-hrvatskog jezika kao posebne slavenske individualnosti. Karakterizirano je reorganizacijom praslavenskog materijala, već reduciranog u južnoslavenskoj i srpskohrvatsko-slovenskoj prethistoriji srpskohrvatskog jezika, tj. promjenama ne u broju fonema nego u njihovoj distribuciji i frekvenciji, ne u broju gramatičkih kategorija nego u broju homofunkcionalnih sredstava za njihovo izražavanje. Razvoj je spor, dijalekatska je diferencijacija slaba, izuzmu li se izoglose naslijeđene iz spomenute prethistorije. Postoji pet jedinica: kajkavska, čakavska, zapadnoštokavska i istočnoštokavska i torlačka.«⁹⁸

D. Brozović med drugim predpostavlja, da sta Bilogora in sploh Slavonija (v današnjem pomenu in obsegu), torej nekdanja spodnja Sklavonija, z naselitvenimi valovi sekundarne kolonizacije postali štokavski (ijekavci), medtem ko je prvotno narečje tudi tam bilo kajkavsko, a je izginilo. To pa se ni zgodilo v zgornji Sklavoniji in je stara osnova ostala, mogoče tudi zaradi sorodne, če ne iste jezikovnonarečne slovenske sosesčine, če sklepamo na vplive od tod na čakavsko diasporo v Burgenlandu (Gradišću).⁹⁹ Kar zadeva Bilogoro, je M. Lončarić v obširni razčlembi monografske dialektološke obravnave razmejil odnose med kajkavskimi in nekajkavskimi prvinami in je, posnemajoč sedanje stanje, ustrezno opozoril na zgodovino, povezano z migracijskimi tokovi.¹⁰⁰

Z velikim interesom v širšem obsegu jezikovnih dogajanj zanima današnje hrvaške dialektologe in jezikoslovce stanje na slovenskem mejnem področju, v Beli krajini in tudi na Dolenjskem, povezujoč jih z migracijskimi tokovi in njihovimi posledicami v jezikovnem in etničnem obsegu. V Beli krajini so bile predmigracijske razmere verjetno podobne tistim v tedanji Sklavoniji. Sklepati je mogoče, da je bilo belokranjsko območje slovensko, in sicer v načelno

⁹⁵ Ko poročata o razpravah, ki obravnavajo kajkavsko narečje in kajkavsko-slovenska jezikovna razmerja v svojih izčrpnih prikazih dva avtorja Riglerja ne omenjata; prim.: Z. Vince, Putovima hrvatskog književnog jezika, 1978, 29–36, kjer so navedene nove kontroverze; podobno A. Jembrih, Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost, Jagićev zbornik 1986, 68, op. 35.

⁹⁶ M. Lončarić, Kajkavsko narečje u svjetlu dosadašnjih proučavanja, Rasprave zavoda za jezik IFF, 10–11, 1985, 281–294.

⁹⁷ Prav tam, 292.

⁹⁸ D. Brozović, Standardni jezik, 1970, 108; isti, O rekonstrukciji premigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata, Filologija 4, 1963, 45–56.

⁹⁹ Prim.: G. Neweklowsky, Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete, Dunaj, 1978; isti: O kajkavskim osobinama u nekajkavskim govorima Gradišća, Hrvatski dialektološki zbornik 6, 1982, 257–264; isti: Lexikalische Übereinstimmungen im Nord-westlichen Südslawischen, Slavistična revija 35, 1987, 1, 3–16, 2, 187–209.

¹⁰⁰ Lončarić, Bilogorski kajkavski govori, 1986, 11–20.

znanem slovensko/kajkavskem razmerju. M. Lončarić sklepa: »Osim starosjedilačkih govora, koji su, negdje više, negdje manje, ostali u Beloj krajini, i novodoseljenih govora (slovenskih, sa sjeverozapada i hrvatskih s istoka) arealno su djelovali također slovenski govori na zapadu i sjeveru izvan Bele krajine, uključujući i književni jezik, i hrvatski govori u Hrvatskoj, kao i prije migracije. Samo su hrvatski govori sada bili većim dijelom drugi i drukčiji nego prije migracija, i to više čakavski, odnosno čakavsko-kajkavski, dok su prije bili vjerojatno kajkavski.«¹⁰¹

Tu je za razumevanje premen — ob vseh avtorjevih samoomejitvah — vendarle treba opozoriti na nekdanje razmerje med kranjsko-slovenskim in kajkavsko-slovenskim v tistem smislu, kot svoj jezik in jezik svoje škofije imenujeta Petretić in kasneje Tausi in verjetno tisti med njima. Težko je z današnjim poimenovanjem hrvatski-kajkavski operirati tedaj, ko se hrvaško ime za kajkavščino/slovenščino tod ni pojavljalo. Drugo, kar je treba upoštevati, je dejstvo, da so priselitve z vseh strani Gorjancev, tako žumberške kot belokranjske, bile v glavnem vlaške, in sicer vlaške pravoslavne. »Krajnci so vsi katoliški; samu med Novem mestam inu Metliko stanujejo starovirci«, piše M. Pohlin leta 1789.¹⁰² Če so prišleke okoli Žumberka imenovali Majdake, so te v Beli krajini po njihovem poimenovanju imenovali Vlahe, in to ime še danes živi za posamezna področja, kamor so dospеле pravoslavne skupine; svojo veroizpoved so ali ohranile ali pa prilagodile s prestopom v unijo, kar se je pa z Majdaki drugače dogajalo in so se zlili s kajkavskim okoljem.

Pač pa ima M. Lončarić prav, ko sklepa o vplivu knjižne slovenščine, kajti ta vpliv se je začel že v času reformacije, saj je bilo belokranjsko območje v reformacijskem gibanju prav živahno, evangeličansko cerkev v novozgrajenem Karlovcu pa so postavili ravno kranjski, štajerski in koroški stanovi s svojimi sredstvi, očitno v interesu vernikov, ki so v mejaški službi in protiturški brambi tudi iz slovenskih dežel delovali in živeli v tem okolišu. Sem so prihajali tudi istrski glagoljaši, ki so vplivu slovenščine toliko laže podlegali, ker niso bili trdni v svojem jeziku, ali kakor pišeta Anton Dalmata in Stefan Konzul 12. 9. 1562 deželnim odbornikom Kranjske: »In Istria seien viele priester, die nicht rechte Crabatten sind, seien allda geboren, und könnten nichts mehr; denn ein wenig lesen in ihrem brevier und messbuch, und verstehen nicht alle solche wörter, die herr Anton als ein rechter und geborner Dalmater geschrieben und vertiert.«¹⁰³

¹⁰¹ M. Lončarić, Jezični odnosi u karlovačkom Pokuplju i Beloj krajini, Etnološka tribina 9, 1986, 11–22. Za hrvaške dialektologe, ki se zanimajo za narečno in etnično naravo Bele krajine, utegne biti zanimivo pisanje v Novicah 1858: »Vrednik Novic je večkrat med »bellimi Kranjci« bivši spoznaval njih narečje za horvaško narečje. To poterjuje tudi spis o »bellih Kranjcih«, ki ga je prezgodaj umeril prof. J. Kobe priobčil v Novicah leta 1845, kjer med drugim pravi, da »belli Kranjci« govorijo hrvaško in »da je v njih izgovarjanji velika enakost s Primorci, kteri okoli Bakra stanujejo, na priliko vina dobroga, ča bi rekal, sritja (sreča) ti zaspala itd.« Novice 1856, 414, op. pod črto. Tudi ta podatek opozarja, da so se ljudstva od nekdanj selila predvsem proti severu. Zanimiv utegne biti tudi drobci iz knjige B. Hacquet, Abbildung und Beschreibung der Südwest- und Westlichen Slawen, nach deren Ausbreitung von dem Adriatischen Meere bis an dem Ponto, kjer je poleg drugega mikavnega slovenskega etnološkega gradiva tudi zapis dveh kitic ljudske pesmi pod zaglavjem Wenden oder Dolenzern: »Der Dolenzner singt schon etwas Illyrisch, da er an Illyrien angränzt, z. B. wen der Bursche ein Mädchen freyert, so singt er:

Hod ti divojka, hod ti deklč
poveš mjene kadi spies,
draga duša moja.

Na povam za K. dat,
saki perši k mjeni spat,
draga duša moja.

Hacquetovo besedilo je zanimivo tudi zaradi pojmovanj, ko po polihistorški šegi uporablja stara imena, Vendi, Iliri, dodaja pa jim sodobne toponime z etničnim sopomenom — Dolenzern!

¹⁰² M. Pohlin, Kmetam za potrebo inu pomoč ali ukapolne vesele inu žalostne pergode te vasy Mildhajm, Ljubljana 1789.

¹⁰³ Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, 238.

To torej jasno opozarja, da za minula stoletja in zlasti za tista, ko so potekale migracijske spremembe, ni mogoče konkretno v današnjem pomenu uporabljati terminov kajkavski, slovenski, hrvaški ter podobno označevati medsebojnih vplivov in njihovih navzkrižnih tokov.¹⁰⁴ Pri tem pa je treba še celo upoštevati specifične nemirne in negotove razmere spričo turških vdorov in napadov martolozov, ko so bili tisti ljudje, ki so morali svoje poprejšnje ognjišče in domovanje dokončno zapustiti, tako rekoč nenehno na nogah in v neprestanem preseljevanju. O tem zgovorno priča dolgotrajna in s prekinitvami ter začasnimi domovanji označena preselitvena pot čakavskega ljudstva, ki je prišlo v diasporo na Ogrsko, o kateri piše Bohorič v posvetilu slovnice 1584.

Končno se je treba srečati še s poskusom značilne možnosti premagovanja težav glede poimenovanj na slovensko-kajkavski črti. Poleg premagovanja razločkov oziroma poskusov zanikovanja razločevanja med leksemoma 'slovenski' in 'slavonski' torej 'hrvaški', so nekateri razlagalci nalagali in zagovarjali drugačno razločevanje, in sicer med pojmom »slovenski« in »kranjski«. Na ta način bi se v drugačen soodnos postavljala **kajkavski in slovenski** oziroma po tej terminologiji 'slovenski' (tj. kajkavski) in 'kranjski' kot jezik na Kranjskem; ta bi se po nekih intencijah, ki smo jih pravkar mimogrede že nakazovali, omejeval le na ožjo kranjščino, manj na slovenski jezik Koroške in Spodnještajerske.

Začetnik tega pristopa in argumentiranja je spet Vatroslav Jagić, ki, kot že rečeno, ni sistematično raziskoval razmerij med slovenščino in kajkavščino,¹⁰⁵ večkrat pa je dokaj razreševalno apodiktčno zadeval temeljna vprašanja. Kot je znano, je dolgo sledil svojemu akademskemu učitelju in vzorniku Francu Miklošiču ter njegovi razlagi, da je zibelka obeh idiomov skupna. Po Miklošičevi smrti pa je Jagić leta 1891 — takrat že na Miklošičevi dunajski slavistični katedri — spremenil svoje prepričanje. Dotedanjo privrženost Miklošičevi razlagi in tezi, da je kajkavščina izvorno slovenščina oziroma da je izvir skupen, je opravičeval z vdanostjo, ki da ga je vezala na učitelja.¹⁰⁶ Ko je Jagić najprej zapisal trditev, da slovensko ime za kajkavce ničesar ne prejudicira, je kmalu nato postavil še zahtevo po razločevanju med leksemom **slovenski in kranjski jezik** in je zapisal: »Die heutige slovenische Sprache den kajkavischen Schriftstellern des 17. und 18. Jahrhundert nur unter dem Name 'kranjski' geläufig war.«¹⁰⁷ To trditev je prvi povzel in ponovil M. Kombol,¹⁰⁸ ki se sicer z utilitarno književnostjo severne Hrvaške sploh ni posebej ukvarjal, ker je njegovo znanstveno zanimanje namenjeno umetniški književnosti v Dalmaciji in Dubrovniku. Sledil pa mu je tudi uveljavljeni raziskovalec je-

¹⁰⁴ Lončarić, Jezični odnosi, 14; ob trditvi, da je do 14. stoletja imela Bela krajina poseben status v Kranjski, »a do tada je i crkveno pripadala zagrebačkoj biskupiji kao dio goričkoga arhidakonata«, je treba reči, da se je zagrebska škofija se sredi 17. stoletja imenovala slovenska, kakor izpricuje škof Petretić, kar pomeni, da ni bila hrvaška v takratnem pomenu in zemljepisnem obsegu tega pojma, jezikovno pa je prejšnja in posebno še v 14. stoletju gotovo bila razlika med kranjsko in zagrebsko govorico, takrat imenovano **slovenščina** (v Petretičevem predgovoru celo s tem imenom!), manjša kot pa hrvaščina, posebno še cerkveno, glagolsko. Prim.: E. Hercigonja, Kajkavski elementi u jeziku glagoljške književnosti 15. in 16. stoljeća, Croatia 5, 1973, 169–246; S. Damjanović, Tragom jezika hrvatskih glagoljša, 1984.

¹⁰⁵ Prim. op. 95.

¹⁰⁶ V zgoraj navedenem referatu navaja Jembrih značilni Jagićev stavek, ki pojasnjuje njegovo filološko Canosso: »Ako u svojim radovima o tom pitanju nisam uvijek tako jasno mislio, objašnjava se to tako, kao mnogo toga u ljudskom životu, snagom ugleda i autoriteta uzora, sve dok se pomalo ne prestane misliti tudim mislima.« Prim.: Jembrih 1986, 66. Kako dolgo je zaradi osamosvojitve Jagić v tem pogledu omahoval, pove podatek, da je Miklošič umrl 1891. leta, njegov učenec pa se je rodil v Varaždinu 1838, a Miklošiča je na dunajski slavistiki nasledil po letih v Odessi, Berlinu in Petrogradu resda šele 1886.

¹⁰⁷ V. Jagić, Nochmals Juraj Habdelić und seine literarische Tätigkeit in XVII. Jahrhundert, AslPh 31, 1910, 532. Najbrž se je v 19. stoletju izoblikoval zagrebski sopomen leksema Kranjec (Kranjac), mogoče med tamkajšnjimi ilirci, v svojih maksimalnih političnih in kulturnih težnjah razočaranih spričo razhajanja s Slovenci; ta sopomen ima analogni slabšalni prizvok kot »švabski«, a je danes že skoraj docela pozabljen. Toda izraz Kranjac, kranjski so prebivalci Like in Krbave ter Slavonije, torej štokavci, vse 19. in tudi v začetku 20. stoletja uporabljali tudi za prebivalce Gorskoga Kotarja in za druge kajkavce in Slovence, vendar le razločevalno do sebe in ne slabšalno.

¹⁰⁸ Kombol 1945, 208.

zika vseh treh okolij starejše hrvaške književnosti Josip Vončina, in je tezo najprej zapisal takole: »Za današnji slovenski jezik u ta je vremena bio u općoj upotrebi naziv **kranjski jezik**.«¹⁰⁹ Trditev je dve leti kasneje znova zapisal in pomen nekoliko spremenil: »Za današnje Slovence i slovenski jezik upotrebljavaju kajkavski pisci nazive »Kranjci« i »kranjski jezik.«¹¹⁰

Nobeden od zastopnikov te teze ne navede primerov iz hrvaške književnosti 17. in 18. stoletja. Po celovitem pregledu gradiva se »kranjska« oznaka pojavlja v teh-le primerih: V Petretić-Krajačevićevih Evangelijomih 1651 je v predgovoru zapisano: »... poleg običaja i navade prodekatorov vugerskeh, nemških, čeških i kranjskeh, kateri svete Evangelioe vsaki vu svoj jezik imaju preobernene i štampane.« J. Habelić ima v Zrcalu marijanskem 1666 v Opomenku takole zapisano: »Znam da bude ki reče, ova je majdačka, ova zagorska, kranska ova, ova solarska, ova nemška, tukavska ova reč.« Tretji primer iz 17. stoletja je nekajkavski Vitezovićev, ko v Predgovoru Kronike 1696 stoji: »Nemojte se čuditi da negdi čete Slovensku, negdi Majdačku, negdi Posavsku, negdi Podravsku, negdi pako Primorsku a negdi i Krajnsku reč...«

Ni izključeno, da je v 17. in v 18. stoletju v hrvaških tiskih še kje zapisana »kranjska reč«, a tako kategorične trditve, kot je Jagićeva, ti primeri ne opravičujejo. Sklepajoč po teh izjavah, pa so bile med kajkavskimi pisci slovenske knjige očitno pogostejše pri rokah. Tedaj je treba, upoštevaje prvo formulacijo J. Vončine, pogledati tudi v slovenske objave 17. in 18. stoletja in odgovoriti na vprašanje, kako so pisci označevali svoj jezik oziroma jezik svojih knjig. Upoštevane so tiste, ki imajo v naslovih ali predgovorih zajeto ime jezika.

Iz 17. in 18. stoletja se v naslednjih knjižnih delih pojavljajo imena **slovenski, kranjski, kranjski in slovenski, kranjski ali slovenski**, ki v napovednih položajih pridejo v poštev za odgovor na naše vprašanje, izvršena pa so po časovnem načelu:

- 1643, Adam Skalar, Eksemplar od svetiga Bonaventura, iz nemškiga na slovensko perložen
- 1672, Janez Ludvik Schönleben, Evangelia inu lystuvi. — Vsem katoliškim slovenskim cerkvam, stuprav v kranski deželi k dobrimu, iz latinskiga na slovenski jezik zvestu preložen
- 1682, Matija Kastelec, Bratovske bukvice, z nemškiga, laškiga inu latinskiga na kranjsko besedo
- 1688, Matija Kastelec, Nauk kristjanski, na crainsku zložen
- 1691, Janez Svetokriški, Pridige I. — ... Sim se podstopil moje pridige drukat storiti v slovenskim jeziku, dokler dosehmaj obeden nej tiga sturil, de si lih veliku lepši slovenski jezik so imeli, kakor je moj vipavski..., da je nucnu inu potrebnu pisat inu drukat v' slejdnem jeziku, de vsim bo pomaganu, katero pomoč večkrat tij mašniki so želeli inu prosili, de bi ijm moje slovenske pridige posodil inu prepisat pustil... Inu gvišnu bi veliku nucalu inu pomoglu, kadar bi več pridig v slovenskim jeziku drukanih bilu... za naš folk. Inu de si lih spoznam, de težku je slovensku pisat inu cilu nej mogoče v taki viži pisat, de bi vsim zadosti mogal sturiti sledno deželo se zglihat, dokler cilu tij, kateri blizu prebivajo, eden drugači, kakor ta drugi eno besedo zreče..., jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali, lastne slovenske besede bom nucal...
- 1715, Franc Temlin, Mali Katechismus, zdaj pak na slovenski jezik preložen
- 1715, Adam Gajger — Hipolit, Evangelija inu lystuvi, Vsem katoliškim slovenskim cerkvam stuprav v krajnski deželi k dobrimu nucu iz latinskiga na slovenski jezik preloženi
- 1718, Adam Gajger — Hipolit, Evangelija inu lystuvi, Vsem katoliškim cerkvam stuprav v' krainski deželi, k dobrimu iz latinskiga na slovenski jezik zvejstu preloženi inu znovič popravleni
- 1719, Adam Gajger — Hipolit, Bukvice od slejda, z nemškiga na sloveski krajnski, De pak le-te visoku preštimate bukvice tudi v slovenski in crainski šprahi bodo tim originalu enake, sem jest teisto iz nemškiga eksemplarja na slovenski jezik prestavil

¹⁰⁹ J. Vončina, Analize starih hrvatskih pisaca. 1972, 185.

¹¹⁰ J. Vončina, Jezik Antuna Kanizlića, 1976, 16., op. 18.

- 1725, Anonim, Abecedarium slowensko
- 1733, Franc Mihael Paglovec, Tobiove bukve v krajnski jezik zvestu preložene..., na krajnsko špraho, kakor se v gorenski krajnski strani govori..., kir družiga skuz to ne želim, koker svojim deželanam, nu svim te slovenske šprahne znanim poslužit.
- 1734, Jernej Basar, Pridige..., skuzi taku kransku pisane jest Slovincam obene terdne regelce ne stavim..., kaj za enimi puštabi al čerkami be krajnske besede zapisal..., mej ljudmi slovenskiga jezika eni l špogajo u
- 1740, Anonim, Duhouna Branua, iz nemškiga u to suovensko špraho sprabernjana
- 1742, Franc Mihael Paglovec, Zvesti tovarš, Tabla teh puhštavov inu viža se naučiti krajnsku ali slovensku brati
- 1745, Franc Mihael Paglovec, Tomaža Kempenzarja bukve, v to krajnsko navadno špraho k dobrimu nucu tim Slovencom... De bi tedaj tudi ti lubi Slovenci inu Krainci
- 1747, Franc Mihael Paglovec, Sveta vojska, Kar vi, lubi moy Krainci ali Slovenci, v le tih bukvicah budete brali... Lubi moy Krainci ali Slovenci..., de bi tedej tudi ti ludje, kateri samu crajnsko ali slovensko špraho znajo
- 1750, Janez Žiga Popovič, Die Untersuchungen vom Meere..., Meine Landesleute, die Viertelzilerischen Winden, nennen sich Slowenzi, und ihre Muttersprache to Slowensko
- 1768, Marko Pohlin, Kraynska grammatika
- 1770, Ožbalt Gutsman, Kristjanske resnice..., pomenkanje slovenskeh takeh buku
- 1770, Jožef Hasl, Sveti post. — Na vzemi meni za zlo, če sim se kje al v' besedi, al pak v pravopisnosti zalejtet. Mislím, de jest nisim noben vučenik tiga kraynskiga jezika, ja de nisim enkrat en rojeni Kraync, ampak le en Slovenc iz celanskiga mejsta na Štajerskim
- 1771, Štefan Küzmič, Nuovi zakon, na stari slovenski jezik
- 1774, Jurij Japelj, Catehismus, iz nemškiga na slavenski k dobrimu nuci tim Slovencom
- 1774, David Novak, Slovenska pesem — Versus Vandalici (Vendski verz)
- 1777, Ožbalt Gutsman, Krščanski nauk na slovenski jezik
- 1779, Jurij Japelj, Veliki katekizem, leté na slavenski jezik prenesene bukve perpisati..., te narbolši matere tudi Slavěncam pokazal
- 1780, Štefan Küzmič, Slovenski silabikar
- 1781, Marko Pohlin, Kmetam za potrebo inu pomoč, Usi kraynsku ali slavejnsku govore
- 1783, Jurij Japelj, Katehismus, iz nemškiga na slovinski jezik prepisan
- 1783, Leopold Volkmer, Pesme, iz nemškiga na slovensko prestavlene
- 1784, Jurij Japelj, Cerkvene pesmi na slovensku perstavlene
- 1785, Marko Pohlin, Pridige, iz nemškiga na slovenske jezik
- 1786, Mihael Bakoš, Slovenski abecedar, Požun
- 1789, Ožbalt Gutsman, Deutsch-windisches Wörterbuch, Slav — slovinc, slovienc, Slavin — slovenka, slovienka, Slavenland — slovenska dežela, Slawisch — slovenski, slavenski
- 1790, Ožbalt Gutsman, ABC ali bukvice..., kateri očejo se naučiti prav slovensku brati
- 1790, Anonim, ABC knjižica, Slovenske i vogrske reči
- 1791, Mihael Zagajšek, Slovenska gramatika oder Windische Sprachlehre
- 1792, Marko Pohlin, Glossarium Slavicum, Slavenc, germ. Slav, lat. Slavus (male Sclavus), aliis qui scriptum volunt Slovenc a slovu (vox)
- 1795, Valentin Vodnik, Dramilo, Slovinc, tvoja zemlja je zdrava
- 1798, Marko Pohlin, Bukve za brati ino moliti slavenskim žovnjrjem na Štajerskem, Koroškem inu Kraynskem omišlene
- 1801, Franc Jakomini, Krščanski navuk v slovenski jezik
- 1802, Ožbalt Gutsman, Pot svetiga križa slovensku na svetlobo dan
- 1805, Anonim, Podvučenje za setev tega prediva, za slovensko Štajersko deželo
- 1806, Valentin Vodnik, Slovensek besednjak — Slowenisches Wörterbuch
- 1809, Valentin Vodnik, Pesmi za brambovce, Pojite tedaj, lubi Slovenci te pesmi, vne-
majte se s petjam k pravimu junaštvu, k brambi našiga svetiga cesarstva
- 1810, Anonim, ABC bukvice za Slovence, Maribor
- 1811, Urban Jarnik, Na Slovence, Carinthia, Celovec
- 1811, Urban Jarnikonov, Na Slovence, Carinthia, Celovec
- 1812, Janez Leopold Šmigoc, Vadbe v slovnici, Slovenci so od mladega na žmetno delo navajeni
- 1812, Janez Primic, Prava pot k dobremu stanu. Lubi Slovenci
- 1812, Janez Primic, Abeceda za Slovence, Gradec
- 1813, Janez Primic, Poldanski Slovani v Veliki Moraviji ino Panoniji so bili ti prvi, kateri so (po 803. p. K. r.) kerščansko vero gori vzeli

- 1813, Mihael Krišovec, ABC bukve h nucu teh, katiri se iz grunta na eno lahko vižo slovensku inu nemšku brati navučiti želijo
- 1814, Urban Jarnik, Zber lepih naukov za slovensko mladino. Nova, v Lublani v letu 1808. od gosp. Kopitarja na svetlobo dana gramatika je nam v našem jeziku en nov pot pokazala, kako bi mogli čisto slovenščino pisati
- 1815, Matevž Ravnikar, Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi, ... ves krajnski jezik obruzdá in ga ptujim Slovencam perostudi

Našteti primeri kažejo poleg prevlade imena species **slovenski**, **Slovenec** in poleg naravnosti tako rekoč vseh piscev k slovenskim bralcem vseh dežel — razen Slovenske krajine v Ogrski ali Slovenske okrogline, kakor prekmurski pisci za Marije Terezije imenujejo svojo Krajino —, da se je ohranjala zveza s protestantsko tradicijo v poimenovanju jezika in ljudstev slovenskih dežel. Navezanost na tradicijo 16. stoletja se kaže z naslednjimi okoliščinami.

1. Tudi katoliški pisci 17. stoletja se obračajo k svojim bralcem z nagovorom **Lubi Slovenci**, **Krajnci inu Slovenci**, **Krajnci** ali **Slovenci** in s tem izražajo namero in zavest, da pišejo za tiste, katerih materinščina je slovenski jezik oziroma poznajo le slovenščino.

2. Opozarjajo na »pomenkanje takeh buku« tako v 17. kot v 18. stoletju.

3. Zavedajo se narečnih različenosti in se v soočanju s pisnimi značilnostmi slovenščine kranjskih avtorjev povesem vendarle ne odpovedujejo značilnostim svoje govorice, ki je pa ne vsiljujejo drugim, ali kakor piše Svetokriški: »Nobene besede ne bom zaznamoval, ali se ima hitru ali počasi zreči, temu sledni po navadi svoje dežele bo govuril, jest pak bom pisal, kakor so Slovenci pisali«; kakor Svetokriški opominja na svoj »vipavski slovenski«, tudi Hasl izjavlja, da je njegova govorica »celanski slovenski«; Basar prav tako ve, da obstaja »velik razločik mej ludmy slovenskiga jezika.

4. Zunajkranjski pisci priznavajo usmerjevalno moč in naravo slovenščine kranjskih piscev (Svetokriški, Basar, Hasl), kranjski pisatelji pa poudarjajo veljavo svoje tradicije in opozarjajo celo na svojo ožjo narečno naravo. Težnja k regionalizaciji oziroma uveljavljanju lastnega narečja se torej zravna s težnjo po upoštevanju tradicije (Svetokriški piše, »kakor so Slovenci pisali«); tako ravnaajo zavoljo tega, ker namenjajo knjige vsem Slovencem, čemur se nihče od piscev 17. in 18. stoletja ne odreka oziroma se ne zamejuje le v okviru svoje ožje deželne pripadnosti. Zaradi tega ob deželnem imenu dodajajo ime Slovenci, kar je hkrati izraz njihove zavesti o pripadnosti in o zgodovinski povezanosti slovenskih dežel prav v skupnem slovenskem jeziku.

5. Od srede 17. do zadnje tretjine 18. stoletja v slovenski književnosti prevladujejo ljudski pisatelji, ki pospešujejo duhovno vzgojo ljudstva, skrbijo za vzgojo in razvijajo govorništvo. Dela sicer namenjajo vsem slovenskim slojem (Svetokriški, Rogerij, Basar) in pri tem kažejo primerno kulturno razgledanost ne le v biblijskem in homiletičnem, ampak tudi v zgodovinskem in celo literarnem obsegu. Kot pisatelji pa so naravnani izključno le k slovenskim bralcem in poslušalcem. Etnično obzorje teh pisateljev je izrazito označeno s slovenskim zgodovinskim prostorom in ga ne presegajo razen v kulturnih zastranitvah, ki se nanašajo na zgodovinski in tudi na sodobni evropski prostor. O slovenski usmerjenosti pričajo tudi bolj ali manj redne pripombe o slovenskih narečnih razlikah, te opombe so izraz spremljajoče zavesti o potrebi osredinjenosti.

7. O slovanskih obzorjih in o včlenjenosti slovenščine v slovansko jezikovno skupnost v poldrugstoletnem obdobju poreformacijskega časa ni dokazov oziroma ni izjav tedanjih piscev, ki so pisali v slovenščini za slovensko ljudstvo in za druge sloje. Njihovo obzorje je v tem pogledu mnogo tesnejše, kot je Trubarjevo in Dalmatinovo, še zlasti pa Bohoričevo.

8. Ker so bralci slovenskih knjig 17. in 18. stoletja le Slovenci oziroma Kranjci in Slovenci in ker se pisatelji ne ozirajo na druga ljudstva, se tudi

etnik pojavlja le v enopomenski vlogi, kot species Slovenci, slovenski. Kot v 16. stoletju ostaja to ime načelo in ga pisci 17. in 18. stoletja s tem, ko se obračajo le k svojim rojakom, utrjujejo brez omahovanja spričo možne dvopomenskosti, ko se ne kaže potreba, da bi s tem ali z drugim imenom poimenovali slovanska ljudstva, ki jih ne jemljejo v misel.

9. Za slovenske pisce poldrugstoletja po reformaciji je značilno, da nimajo polihistorskih nagnjenj; učena sodobnika Schönleben in Valvasor v svojih tujejezičnih delih pojmujeata Slovence celo kot Germane.¹¹¹ Slovenski pisci opozarjajo pred rabo nemških in popačenih besed (mogoče tudi po Valvasorjevem zgledu, ki opominja zaradi »gemengte crainerische Sprache«).¹¹² Svetokriški v predgovoru 1691 zapiše, »da jest obene laške, ali latinske, ali nemške besede ne bom mešal«, podobno pa opominja tudi Basar: »Sem se ogibal nemških besedy, kulkur sem mogel, zunej tistih, kotere so že krajnskimo jeziko lastne postale, koker: uržoh, folk, kunšt.«¹¹³

10. Kadar govorijo o skrbnosti prevoda, mislijo na jezikovno razumljivost, ali kakor pripominja Paglovec: »De bi tedej tudi ti lubi Slovenci inu Krajnci tiga velikiga nuca inu fruhta, kateri skuz branje ali poslušanje teh bukvic se zadobi, se mogli poslužiti . . . , se je ta moja perložila, taiste v krajnsko okuli Lublane navadno špraho s tako skrbjo inu pregledanjem, de tudi ti gmein ludje bodo taiste lahko zastopili.«

V teh značilnih prvinah in lastnostih pisanja so se slovenski pisatelji 17. in prve polovice 18. stoletja torej opirali na tradicijo reformacijske književnosti 16. stoletja. Glede germanizmov in nemških besedi so se ravnali približno tako, kakor je zapisal Basar, ki je uporabljal take, »kotere so že kranjskimo jeziko lastne postale«, takih pa je bilo razmeroma veliko več kot v 16. stoletju.

Iz upoštevanja zgolj napovednih položajev iz naslovov in predgovorov zajetih knjig je mogoče spoznati, da se pri piscih iz slovenskih dežel enakomerno uporablja slovensko ime za jezik in za bralce teh knjig. Druga značilnost je, da so Kranjci kar radi uporabljali že stoletje in delj v knjigi uveljavljeno ime svoje središčne dežele, pridajali pa so mu slovenski etnik skoraj brez izjeme (M. Kastelec), pa še tedaj je v knjigi na tak ali drugačen način zapisano slovensko ime. Ker je bila literarna dejavnost živahnejša v središčni Kranjski in so bile knjige večinoma tiskane v Ljubljani, je poleg upravno-politične središčne lege na vodniško vlogo Kranjske in tod nastajajoče književnosti oziroma jezika vplivalo tudi dejstvo, da je bila dežela v celoti slovenska in da so le v mestih govorili in živeli tujejezični prebivalci. Ko posamezni pisci označujejo vodniško vlogo kranjske slovenščine, jezika ne označujejo zgolj s tem deželnim imenom in ga ne pojmujejo kot etnik. Nasploh so se pisci zavedali deželnoupravne in narečne različnosti in razčlenjenosti celotnega slovenskega prostora, ki so ga pojmovali kot enotnega tako jezikovno kot narodnostno, razlikujoč ga od drugih jezikov — od »laške, ali latinske, ali nemške besede«, kakor pravi Svetokriški konec 17. stoletja —, ki pa tudi v posameznih besedilih dobro označujejo jezikovno-narodnostne členitve in razmejitve. Značilno je, da ne omenjajo drugih slovanskih ljudstev, niti najbližjih Hrvatov in njihovega jezika.

Zatišje dolgotrajnega poreformacijskega obdobja in zaprtost v lastni zgodovinski in katoliški duhovno prerodni prostor je vznemirilo šele neofilološko razmišljanje, iskanje in raziskovanje. V drugi polovici 18. stoletja se je novo jezikoslovje razbremenilo polihistorske vseobsežnosti, statičnega opazovanja

¹¹¹ Zwitter 1939, 357—358, 359.

¹¹² Popačenost slovenščine obžaluje Valvasor takole: »Seit wenig Jahren hero aber, wird diese Sprache sehr corrupt- und täglich corrupter geredt, wiewohl an einem Ort mehr als am andern; fürnehmlich aber zu Laybach und dort herum, wie auch in Oberkrain.« Die Ehre, V, 276.

¹¹³ J. Basar, Pridige, 1734, predgovor, 14. točka pravorečno-pravopisnega besedila.

jezikov, površnosti in navidezne univerzalnosti. Asociativne pobude in domislice so bile pogostna spodbuda tako svojevrstnih etimoloških razglabljanj, ki dobro označujejo Bohoriča z njegovim posvetilom slovnice 1584, in drugih značilnosti. Označujejo tudi Janeza Žiga Popoviča, ki je sicer napovedovalec neofilološkega obdobja, a v svoji knjigi Untersuchungen vom Meere, izpričuje še številne značilne lastnosti polihistorijskega odnosa do raznih vprašanj; ko na primer označuje jezik svojih rojakov, ga na 337. strani imenuje »to Slowensko, welche Endung ganz Schwedisch lautet«!¹¹⁴

V poreformacijskem obdobju ni nastalo nobeno izvirno slovensko jezikoslovno delo razen dveh prilagojenih ponatisov Bohoričeve slovnice, celovška že z zelo zoženim slovanskim obzorjem v predgovoru. Tudi ta okoliščina kaže, da je zamejenost slovenskih pisateljev v svojo materinščino povezana s krogom bralcev in jim ni nalagala nikakršnega primerjanja z drugimi, niti z najbližjimi slovanskimi jeziki. Za celovski ponatis je treba reči, da se z njim potrjuje težnja k osrediščenosti slovenščine, zakoreninjeni v reformacijski dobi. Slovski in drugi poskusi so še precej časa ostajali v zametkih ali na stopnji rokopisnih zasnov. Prve nove in celovitejšje zametke slovenske pravopisnosti in pravorečnosti po tipajočih Schönlebnovih poskusih izoblikuje v poreformacijskem obdobju šele Basar proti sredi 18. stoletja, ko v predgovoru Fridig 1734 zapiše šestnajst načel slovenskega pisanja, pomikajoč v ospredje kranjsko tradicijo. Ob izoblikovanih načelih je značilno zapisal: »Skuzi taku krajnsku pisanje jest Slovincam obene terdne regelce ne stavim, temuč samu pot razodenem k' lohkešimo branjo tiga mojga pisanja.« Basarjevo opozorilo obsega tudi tisto povednost, ki kaže, da se je pisatelj zavedal narečnih različnosti slovenščine, jezika Slovencev, naslovnikov oziroma bralnega kroga, h kateremu se obrača. Iz tega primera je tudi očitno, da je etnik rabljen v enopomenskem obsegu in da se Basar ni obračal k Slovanom sploh. Enaka okoliščina je značilna že za Svetokriškega, potem za Hipolita, Paglovca in za druge pisce tega obdobja, ko so se obračali zgolj k svojim rojakom, ki poznajo samo svoj materinski jezik.

Neofilološki, antropološko utemeljeni pristop k jezikovnim vprašanjem, k vprašanjem živih jezikov posameznih evropskih narodov, je izpodrinil sta tično jezikovno pojmovanje poprejšnjih stoletij. Novofilološki pristop na rudi mentarnih antropoloških in zgodovinskega opisa osnovah razsvetljensko usmerjeni pisci naglo stopnjujejo in z jezikoslovjem pomikajo v ospredje svojo narodno podstavo. Napovedi J. Ž. Popoviča razvijajo in poglobljajo zgodovinarji, narodoslovci in jezikoslovci A. L. Schlözer, J. G. Herder, J. Ch. Adelung, W. von Humboldt in drugi.

Med prvimi, če ne kar prvi, ki je presegal poldrugstoletno zaprtost v meje slovenskega notranjeavstrijskega prostora v duhovnem in v jezikovnem pomenu, je bil Popovičev osebni znanec Marko Pohlin, sobesednik vrstnikov v češkem in tudi v hrvaškem jeziku. Prav v stikih s Čehi na Dunaju je spoznaval, da je veljava slovenščine neprimerno manjša kot jo na vzgojnih in drugih ravneh znotraj države uživa češčina, kar mu je dalo neposredne pobude za lastno delo. Toda v slovničarskem in zgodovinskega opisa delu označujejo Pohlina še nekatere izrazite lastnosti polihistorstva, zlasti vseobsežnost in iz nje izvirajoča površnost. Kljub temu se je osredičal na slovenščino in »slovenstvo je videl kot enoto, ki je ne bi na samem začetku smeli razgristi razni spori«, kakor ugotavlja J. Pogačnik.¹¹⁵

Glede označevanja svojega jezika in bralcev svojih knjig ravna Pohlin podobno kot predhodniki, le da spričo poglobljenega regionalizma kot nasledka terezijanskih reform in povzdige deželnih jezikov oziroma narečij, ki

¹¹⁴ J. S. Popovič, Untersuchungen vom Meere, Frankfurt-Leipzig 1750, 337.

¹¹⁵ J. Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva, Klasicizem in predromantika, 2, Maribor 1939, 168.

so se domogla knjižne ravni, bolj poudarja kranjsko ime, slovenski etnik pa piše po narečnih izgovorjavah in zatorej spremenljivo. Ko v knjižici Kmetam za potrebo inu pomoč, 1789, piše: »Usi kraynsku ali slavejnsku govore«, je mogoče misliti, da išče nov species za Slovence, opiraje se na ime Slavi — kakor sodi F. Kidrič¹¹⁶ — toda v drugih primerih ima zapisani spet drugačni obliki: »iz nemškiga na slovenske jezik« (Pridige 1785), a Bukve za brati ino pisati, 1798, namenja »slavenskim žovnirjem na Štajerskem, Koroškem inu Kraynskem omišlene«. S tem imenom in poimenovanji dežel se seveda obrača k rojakom naštetih dežel. Ob vseh znanih Pohlinovih jezikovnih svoboščinah in svojevoljnosti je verjetno utemeljeno sklepati, da je ime zapisoval v aka-joči narečni izgovorjavi in da ni iskal novega imena za species ali celo za genus. Ni torej izključena možnost, da je knjižno obliko Slovenec skušal podrediti narečni obliki in na ta način doseči razločevanje za genus in species — »qui scriptum volunt Slovinc«, piše v Glosariu 1792!

Tudi Pohlinov koroški vrstnik Ožbalt Gutsman je zapisoval slovensko ime po svoji ljudski narečni izgovorjavi. Koroško ljudsko rabo etnika, ki jo poznamo že iz pliberške prisega iz 17. stoletja, je zapisana v knjižici Duhouna branua, prad duhounah inu shuotnah nauarnostah sakobart per sabe nositi... Is nemshkiga u to suovensko Spraho šprabernjana, 1740. Gutsman v predgovoru Kristjanskih resnic 1770 opozarja na »pomenkanje slovenjeh takeh buku«. V nemško-slovenskem slovarju pa je »prvi zajel slovensko ime«, ¹¹⁷ in sicer ob Slav in ob Windisch, ko dodaja slovenske sopomenke: Slovinc, Slovinc, Slovenka, Slovienka, slovenski, slavenski oziroma Slavenc, slovenski, slovenji, slavenski. V nemščini razločuje med slawisch (genus) in windisch (species, slovenski), v njegovih zapisih **slovenski** in **slavenski** pa ni mogoče spoznati, če gre za razločevanje med posebnim in med skupnim imenom, če imeni nista kar enakega pomena, a enkrat po tradicionalno knjižni, drugič pa narečni rabi ali po latinski besedi Slavi. V Krščanskem nauku piše 1777 »na slovenski jezik«, 1802 pa piše »na slovensku«. Ker se ves čas obrača k enim in istim bralcem, k svojim rojakom Korošcem, smemo sklepati, da ne uporablja imena za Slovane sploh. Raba slovenskega imena med Korošci je v ljudski govorici izpričana v pomenu species Slovenci in s sopomenko Windische.¹¹⁸

Ce ne bi bilo teh narečnih zapisov slovenskega imena, bi sklepali, da je Gorenjec Jurij Japelj prvi uveljavljal termin za skupno slovansko ime v slovenščini, izoblikovano po imenu Slavi. 1774 je v Catechismu zapisal »iz nemškiga na slavenski k dobrimu nucu tim Slovencom«. Iz tega zapisa bi lahko sklepali, da razločuje med slavenski in slovenski. Podobno ravna tudi v Velikem katekizmu 1779, ko v posvetilu »Presvetli samooblastnici« piše Mariji Tereziji: »leté na slavenski jezik prenesene bukve«, zapiše pa tudi ime Slavenci. Pri Gorenjcu Japlju najbrž ne kaže govoriti o upoštevanju narečnega akanja, ampak smemo misliti o poskusu, da bi razločeval med etnikom Slovenci in skupnim imenom Slavén(c)i, opiraje se na latinsko Slavi. Toda ni našel posnemovalcev in niti sam ni bil trden v svojih poskusih. V Katehismu 1783 opozarja nase z novo obliko »slovinski jezik«, Cerkevne pesmi pa je 1784 in 1788 izdal »na slovensku prestavlene«, zapisano torej spet narečno. Ob vsem tem smemo sklepati, da skušajo Pohlin, Japelj in Gutsman s svojevrstnimi, v glavnem opiraje se na narečno izgovarjane in pisane oblike imena za species premagovati dvopomensko naravo in rabo leksema **slovenski**, ki je za pisce konec 18. stoletja nasploh značilna. Pisci v nemških besedilih niso imeli težav in so se dvopomenskosti lahko izognili, ker je Windische, windisch po-

¹¹⁶ F. Kidrič, Marko Pohlin, Slovenski biografski leksikon 7, 1949, 421.

¹¹⁷ F. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, Ljubljana 1938, 252.

¹¹⁸ T. Domej, Pliberška prisega iz druge polovice 17. stoletja. JIS 1973/74, 255–257; E. Prunč, Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem, IX. SSJLK, Zbornik, 1973, 59–69; T. Domej, Die Slowenen in Kärnten und ihre Sprache mit besonderer Berücksichtigung des Zeitalters von 1740 bis 1848, Wien 1986, 479.

menilo le Slovenci, slovenski, Slawen, Slavonisch in slawisch pa Slovani, slovanski. Natanko tako ima zapisano že J. Ž. Popovič v registru svoje knjige leta 1750.

V poimenovanjih s **slovenski, Slovenci** za species in za genus je zelo zanimiv Valentin Vodnik, prvi ljudski pisec in hkrati učen pesnik, ki je spet razširjal slovensko obzorje v slovanske prostore. Pozna oziroma našteva več slovanskih ljudstev ali narodov kakor Bohorič, a ne toliko kot Vitezović. V Povedanju od slovenskiga jezika, prvem slovenskem feljtonu, v Lublanskih Novicah leta 1797 in 1798 redno uporablja ime Slovenci, slovenski v pomenu za genus in za species. Kakor Pohlin je tudi Vodnik nekoliko poznal hrvaščino in hrvaško etnično sosesčino. Ko F. Kidrič poudarja, da Vodnik uporablja ime Slovenec za genus,¹¹⁹ hkrati vendarle navaja prav take primere, kjer pesnik Zadovoljnega Kranjca in Dramila uporablja slovensko ime za species in misli le na svoje rojake, zlasti pa prebivalce na Koroškem in Štajerskem imenuje Slovence. Sicer pa je Vodnik slovensko območje nazorno nakazal v svojih pesmih. V Prošnji na kraynsko modrino se 1781 obrača k istim rojakom in bralcem kot v pesmi Zadovoljni Kranjec, čigar etnična območja določajo pojmi »od straže hrvaške«, »v nograde laške«, »z beneškega morja«, »od Štajerca borja«. Izrazito poveden primer je pesem Dramilo v Lublanskih novicah 1795, kjer svoje rojake že v uvodnem verzu nagovori »Slovenec, tvoja zemlja je zdrava«, ob čemer ni misliti, da se obrača k Slovanom sploh. Razen tega je v Vodnikovih pesmih zapisano posebno ime za druge Slovane, na primer: Poljci, Čehi, Boemi. V pesmi z naslovom Nemški in kranjski konj se prvi verz glasi: »Nemški konj slovenjmu reče«, kjer spet ni dvoma, da z leksemom **slovenji** ne označuje slovanskega obsega, ampak slovenski.

Vodnikovo razširjeno slovansko obzorje in pomensko naravo imena Slovenci najbolje izpričuje Povedanje od slovenskiga jezika. Opomniti kaže, da se tudi Vodnik kot nekoč Trubar v razločevanju med ljudstvi in za označevanje njihove etnične pripadnosti opira predvsem na jezik, tako da z imenom za jezik označuje tudi ljudstva. Opiraje se na Valvasorja na začetku predstavljanja Slovencev oziroma Slovanov pravi: »Krajnci so en odrastik velikiga slovenskiga naroda, kateri zdey prebiva od teržaškiga morja noter do zmerzliga morja v Moskovii skuz 400 mil široko... Skorej vsa ljudstva v tim prostori so Slovenci, to je Krajnci, Slovenci, Hrvatje, Dalmatinci, Bosnjaki, Slavonci, Slovaki, sem ter kje po turskim inu ogrskim, ti so ta kraj Donave. Na uni kraj Donave pak so Pemci, Moravci, Polci, Pomorjani, Lužici, Vandali, Vendi, Litvanci, Leti, inu ena neizmerjena prostranost moskovitarskih prebivalcev po Moskovii, Severii inu na meji Tartarie. Ti vsi imajo sploh ime, de so Slovenci, inu imajo jezik od ene same matere, namreč slovenski jezik.« Nasproti temu »sploh imenu Slovenci«, nasproti »unajnim Slovincem«, kakor Slovane tu imenuje, se Vodnik s posebno skrbnostjo obrne k svojim rojakom in pravi: »zdey pridem na same Slovence« in nato največ govori o njih, o Kranjcih, Kraševcih, Korošcih. Tudi z zapovrstnim naštevanjem »Kranjci, Slovenci, Hrvatje, Dalmatinci...« izpričuje navezanost na protestantske avtorje, ki so ob imenu Kranjci dodajali Slovenci in s tem zajeli zunajkranjske Slovence in panonske Slovence, Bezjake. Tako v Povedanju kot tudi v Pesmih za brambovce, kjer v predgovoru pravi: »Pojite tedaj lubi Slovenci... k brambi našiga svetiga cesarstva«, izpričuje rabo imena Slovenci v pomenu za species. Ko v pomenu za genus uporablja isto ime, je to vsekakor nasledek okoliščine, da imena za genus v slovenščini ni, torej si mora pomagati z določnicami »sploh ime Slovenci«, »unanji Slovenci« in podobno. V značilnem letu 1809 se v brambovski pesmi gotovo ne obrača k drugim Slovanom, ampak k svojim rojakom, varuhom avstrijskega cesarstva, ne obrača se k Peamom ali

¹¹⁹ Kidrič 1938, 286.

Čehom in tudi ne k Poljcem. V Iliriji oživiljeni 1811 v novem političnem ozračju poje: »Duh stopa v Slovence Napoleonov...« V širši svoj slovanski krog vabi »Pokópljane« in »Dobrovčane«. Toda v Iliriji oživiljeni poje spet v spremenjenih, avstrijskih političnih razmerah ter se popravlja »Mat stara Slovenija«, vključuje pa tudi priljubljeno etimologijo: »Vindisa, Vindona slovenski sta ble, na Nemcih Slovincu je Vindec ime.«

Od Prošnje na kraynsko modrino 1781, prek Povedanja od slovenskiga jezika do Ilirije zveličane se pri Vodniku kaže izraževalna zadrega v razločevanju med slovenskim in slovanskim, ko mora za oba pomena uporabljati isto ime. V stikih z drugimi Slovani je mogel opaziti, da se ne učenjujejo med »Slovence« v takšnem smislu, kot jih je povezoval sam. Tudi v nemščini se je že od nekdaj ohranjalo razločevanje med **die Slawen** in **die Windische**, kar sam izpričuje na več mestih. Kot Gutsman je tudi Vodnik izhajal iz ljudskega jezika in je vedel, da se njegovi rojaki na Koroškem imenujejo tako, kot je avtentično zapisoval Gutsman v naslovih in v predgovorih svojih številnih knjig, v slovnici in slovarju pa je za slovenski dosledno uporabljal ime Windische, Windische Sprachlehre, Deutschwindisches Wörterbuch. Vodnik sam je svoj rokopisni slovar značilno imenoval kot »Slowenisches Wörterbuch — Slovensek Besednjak.¹²⁰ Zadregre torej niso bile zaradi imena Slovenec za species, ampak za manj pogostno poimenovanje slovanstva, Slovanov sploh.

Kakor si je Vodnik pomagal z določnicami »sploh ime«, »unanji«, si je iz dvopomenske zadrege in pomenske odprtosti skušal pomagati tudi Matevž Ravnikar in je v predgovoru Zgodb svetega pisma za mlade ljudi leta 1815 zapisal »ptuji Slovenci« in »drugi Slovenci«, pri čemer je s prvim mislil na Slované sploh, z drugim poimenovanjem pa zunajkranjske Slovence, »unkraj Štajerskiga«, »po Koroškim inu po Štajerskim«.

Pisci do Pohlina, Gutsmana in Vodnika takšne zadrege niso poznali, ker niso pisali o drugih slovenskih jezikih in narodih in se k njim niso obračali.

Jezikoslovec in besednik, ki bi na prehodu iz 18. v 19. stoletje te težave mogel odpraviti, bi bil Jernej Kopitar. Srednjeveška dediščina je z latinskim poimenovanjem zajemala Sloven(c)e in Slované ter je ostala v rabi pri nenarodnih polihistorjih v 16. in 17. stoletju in se je z njihovim vplivom prenašala dalje. Slovenski reformacijski pisci so jo z ljudskim poimenovanjem v svojem času uspešno premagovali, ko so za posamezno deželo uporabljali konkretno zgodovinsko ime, za ljudstvo in njegovo materinščino pa so uporabljali etnik Slovenci, slovenski in ga uveljavili tako za svoj čas kot s poreformacijskimi pisci tudi za naslednje poldrugo stoletje, ko sta taka raba in tak pomen dobra utrjena in ko se dvopomenskost sploh ne pojavlja oziroma ni potrebe zanjo, in tako tudi ne nastane posebno ime za Slavi, Slawen.

Jernej Kopitar je v marsikaterem pogledu še v živem stiku s polihistorško dediščino minulih dveh stoletij, hkrati pa je bolj kot katerikoli Slovenec dotlej dejavno usmerjen v slovanstvo. Polihistorško dediščino je med drugim upošteval, ko jo je rekapituliral na stopnji definicije v poimenovanjih za slovensko ljudstvo, pri čemer pa se je oziral tako na Trubarja kot tudi na Bohoriča, kakor se je sploh rad in pogosto skliceval na slovenske reformacijske pisce. Ko pojasnjuje ime za Slovence, piše:

»Vindi v južni Nemčiji, na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Furlaniji.« To etnično enoto v opombi imenoslovno in antropološko takole pojasnjuje: »To ime, tako udobno za navajanje, pa ni čisto pravilno. Samo štajerskim in koroškim Slovanom pravijo Vindi, se pravi Slovani, da se ločijo od svojih nemških rojakov (Vindi, Vendi je namreč nemški sinonim za Slované, kakor je Oger za Madžare in podobno); ravno zato se tudi sami imenujejo Slovenci, se pravi ljudje iz slovanskega ljudskega debla, ne iz nemškega:

¹²⁰ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Ms 437 a.

skupno ime naroda se je spremenilo v ime vrste. — Na Kranjskem, kjer je vsa dežela poseljena s Slovani, pa je bil ta povod odveč, zato je v veljavi posebno ime Kranjci že, odkar ljudje pomnijo. — Jezik, obleka, način življenja — povzema Trubarjeve misli iz posvetila kralju Maksimilijanu 1562! — so pri Vindih isti kakor pri Kranjcih, a nikoli Kranjca ne imenujejo Slovénc v posebnem pomenu in obratno nikoli Kranjec.¹²¹

Kot se vidi iz gradiva o slovenskih protestantskih piscih, so se ravno Kranjci dosledno imenovali tako **Windische** kot **Sloveni** in Kopitarjevo utemeljevanje »odkar ljudje pomnijo« je nekolikanj svojevoljno, ker se v tem primeru pač ni treba sklicevati na ljudski spomin. Tako se ime Kranjec ne v Trubarjevem ne v kasnejšem času ni uveljavljalo kot etnik species, kot »posebno ime«, kakor piše Kopitar, ampak se je kot deželno ime povezovalo z etnikom Slovenec, Slovenci, v čemer so reformatorjem sledili tako rekoč vsi katoliški pisci 17. in 18. stoletja, kakor ponazarja zgoraj objavljeno gradivo.

Prav presenetljivo je, da Kopitar, ki je svojega preprostega slovenskega človeka v svoji korespondenci imenoval Stockslowene,¹²² ni hotel ne upoštevati poimenovanj svojih sodobnikov Vodnika, Gutsmana in Japlja, ki so rojake vsi imenovali Slovence, dopolnjujoč poimenovanje s posameznimi toponimi, deželnimi imeni. Še izrazito v nasprotju z Linhartovim pa je Kopitarjevo obravnavanje imena Vindi. Ta je v knjigi Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs v drugi knjigi zapisal: »Kranjci — mejaši, in Gorotanci — prebivalci gora, so bili eni in isti Vindi in Slovani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Posledica kasnejše politične ureditve pa je bila, da so bile te dežele razdeljene ter da so se Vindi na Koroškem in Štajerskem ločili od Vindov na Kranjskem.«¹²³ Tej razlagi je v Povedanju od slovenskiga jezika sledil tudi V. Vodnik. V razlagi »splošnih imen« je Linhart še jasnejši: »Od tod proti zahodu na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro bivajo Vindi, ki se sami imenujejo Slovenci in svoj materni jezik **slovenski**. Na Kranjskem se vsak domačin spozna po imenu **Slovenz** in njegova govorica po označbi **slovenski** jesik.«

Toda Kopitar s svojo razlago tudi izpričuje, kako je bilo v njegovem času globoko in bolj kot kadarkoli poprej ukoreninjeno kranjsko deželno poimenovanje, kar pa pri pisateljih ni ne izpodrinilo in ne nadomestilo slovenskega poimenovanja. Najbrž je k temu veliko pripomoglo dejstvo, da so Korošci in Štajerci vseskozi uporabljali ta etnik.

Ko Kopitar trdi, da je za Korošce in Štajerce etnik Slovenci nastal iz skupnega imena (genus), se s tem pridružuje dotakratnim polihistorskim razlagam, zgodovinska kronologija pa govori zoper nje: od imena species za dvojce

¹²¹ J. Kopitar, M. Cop, Izbrano delo, ur. J. Kos, Ljubljana 1977, 9, 35, op. 5.

¹²² Natančnega začetka rabe imena Slowene, slowenisch ni težko ugotoviti. »Im slowenischen Raum war es B. Kopitar, der den Terminus »Slowene, slowenisch« zuerst gebrauchte. Er führte ihm in seinen deutschsprachigen Briefen mit seiner heutigen Bedeutung.« Domej 1986, 310. Spričo tega pa je toliko bolj čudno, da je Kopitar v slovnici 1908 Slovence delil na Kranjce in na Vinde, ko je ravno Linhart v drugi knjigi Poskusa 1791. leta zelo razločno zapisal: »... na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro bivajo Vindi, ki se imenujejo Slovenci in svoj materni jezik **slovenski**. /.../ Na Kranjskem se vsak domačin spozna po imenu **Slovenz** in njegova govorica po označbi **slovenski** jesik.«

¹²³ A. T. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, Ljubljana 1788, je na 418. strani prve knjige zavračal Pribojevičovo in pri njem povzeto razlago imena Slovanov: »Sloviti, od slava, govoreči, od slovo — kakor je razlagal tudi Pohl in v Glosarium Slavicum 1792 —, imenovani, nazvani, od sluti ter mnogo drugih samovoljnih izpeljav mi ne ugaja, dasi menim, da je koren besed slava in slovo isti.« V drugi knjigi, 1791. pa na strani 203 piše o Slovencih takole: »Vsi Slovani na italijanski mej, se pravi vsi Kranjci, so prebivali v goratih deželi, Gorotanu. Zato so se nekoč vsi imenovali Gorotanci, Karantanci v različnih besednih sklonih. Kranjci — mejaši, in Gorotanci — prebivalci gora, so bili eni in isti Vindi ali Slovani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Posledica kasnejše politične ureditve pa je bila, da so bile te dežele razdeljene ter da so se Vindi na Koroškem in Štajerskem ločili od Vindov na Kranjskem.« Cit. po: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov v Avstriji od Antona Linharta, prev. Marjeta Sašel-Kos, Alfonz Gspan. Nada Gspan-Praselj, Ljubljana 1981, 158, 242–243. Linhartove razlage se je držal V. Vodnik v Povedanju od slovenskiga jezika leta 1797/98, Kopitar pa je šel nekoliko svojo pot, kar zadeva Kranjce, kar pa zadeva Slovence na jugu, je razvrstitve v dve skupini tudi kasneje nekoliko spreminjal.

južnoslovanskih plemen, imenovanih ob naselitvi na Balkanu z imenom Slovene, je v jezikih sosednih, bolj civiliziranih grškobizantinskih in latinskih okolij nastal genus za poimenovanje slovanskih ljudstev sploh. Slovanska plemena ne v stari domovini ne v preselitvi v novo niso imela med sabo takšnih stikov, da bi se ob velikanskih širjavah medsebojno mogla poznati in se poimenovati s skupnim imenom. Potreba po razločevanju med species in genus je postajala konec 18. stoletja v slovenski kulturi in knjigi, v slovenski zavesti vse bolj pereča. Pri pisateljih, ki so izhajali iz jezika ljudstva in so pisali zanj, ko so v njih imeli svoje adresate, svoje naslovnike ali Leserkreis, kakor pravi F. Kidrič, takšno razločevanje ni bilo vprašljivo oziroma se njegova potreba še ni kazala. Ogovarjali so jih »moji Slovenci«, »lubi Slovenci« tako v 16., kot v 17. in 18. stoletju.

Polihistorje, ki so se z vprašanji Slovanov ukvarjali iz ljubiteljskih pobud in nasploh naklonjeno, niso pristopali v razločevalnem in tudi ne v združevalnem hotenju, ker v svoji neslovanski zavesti ne za eno ne za drugo niso bili motivirani, ampak so se slovanstvu približevali kot notranje kulturno nediferencirani celoti. Tako pri njih ni bilo ne motiva ne prave potrebe za razločevanje med imenom za species in imenom za genus; uporabljajoč v latinskem ali v nemškem pisanju ime za genus, so se opirali le še na zemljepisna imena, na deželna poimenovanja posebno glede Slovencev. S tem svojim pristopom in s poimenovanji so vplivali na nekatere domače pisce; posebno Pohlin se je pri njih navzel učenjaške ohlapnosti, ki je Bohoriču še ne gre zameriti, in tudi svojevoljnosti kot nasledka namišljene univerzalnosti. Okoliščina, da se pisatelji 17. in 18. stoletja ne izogibajo germanizmu, je povezana tudi z njihovim zgolj slovenskim obzorjem in z nepoznavanjem širšega slovanskega sveta in jezikov. Šele Ravnikar se je jel ozirati tudi na to, kako in koliko bodo z germanizmi iznakaženo slovenščino cenili in mogli spoštovati »ptuji Slovenci«, ker lahko zanemarjanje jezika »Krajnca po nedolžnim v' zaničovanje spravi ... , če nam očitajo, de smo Krajnci vso besedo skazili.«¹²⁴

Proti koncu 18. stoletja so se razmere med slovenskimi besedniki, kar zadeva slovanska obzorja, vendarle naglo spreminjale, nagleje kot pa so se kazale tudi posledice. Pojmovanje slovanstva kot celote uveljavljajo šele posamezniki, kolikor bolj so nasploh razgledani, spodbujalo pa ga je tudi rastoče germanstvo, prevladujoči germanski duh. Ta se je utrjeval zlasti na področju zgodovinopisja, nastajajoče kulturne zgodovine in v upoštevanju zgodovine ter duhovnega in gmotnega izročila, kakor ga je prenašalo in ohranjalo ljudstvo posebno v svoji jezikovni in besednoumetniški zakladnici (Herder, Humboldt). Kakor se je krepila germanska pripadnostna zavest, tako se je z njo spodbujena jela krepiti tudi zavest slovanske pripadnosti. Zaradi tolikšne preplavljenosti slovenskega jezika z germanizmi so se enega in drugega procesa prvi ovedli ravno poljudni pisci, na primer Vodnik, ki v Povedanju od slovenskiga jezika pravi, da smo vsi od ene matere, torej tako »unanji Slovenci« kot »sami Slovenci«. Ravnikar celih osemnajst let kasneje opominja: »Ne le mi Krajnci, šedeset milijonov ljudi govori slovenski jezik, in vsim pridejo naše bukve sim ter tje v' roke, in gerdo je, jélite, če nam očitajo, da smo Krajnci vso besedo skazili? Torej vsaki pametni Krajnc more sam želeti, de se v' bukvah sej čista kranjščina perhrani.«¹²⁵

Najvišja stopnja izoblikovanosti slovanske zavesti, ki dosega izrazito kulturno, jezikovno in s tem tudi narodnopolitično naravnost, označuje Jerneja Kopitarja. Prvi se v svoji slovnici odločno postavi po robu germanizmu in Jernej Kopitar je tudi prvi Slovenec, ki se z utrjevalno zavestjo o svoji državni pripadnosti domore do konkretnih načrtov slavizacije države, ki ji pripada.

¹²⁴ M. Ravnikar, Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi, I, 1815, predgovor.

¹²⁵ Prav tam.

Ker se je vseskozi zavedal svoje narodnostne pripadnosti in je to zavest tudi živel, udejanjal, se je naravno opiral na kulturno preteklost svojega naroda in je zlasti iz tradicije slovenskih reformacijskih pisateljev črpal za sodobnost in za prihodnost. Sprejel je Trubarjevo poimenovanje slovenskih dežel in ljudstva, njegovo antropološko označitev, njegovo vključevanje panonskih, slavonskih Slovencev v skupnost, ki so jo tvorile zgodovinske slovenske dežele Kranjska, Koroška, Štajerska z Goriško in Istro pa Slovensko krajino, skratka, sprejel je Trubarjevo videnje slovenske zgodovine in slovenske sklenjenosti v 16. stoletju. Sprejel je tudi Trubarjevo označevanje Hrvatov in Srbov, njihovega jezika in njihove čakavske in štokavske narečne določenosti, ki razločuje ene od drugih. Vse to izpričuje Kopitar v predgovoru slovnice leta 1808.¹²⁶

Slovanstvo je postalo preroditeljska potreba tudi zaradi razkosanosti slovenskega ljudstva na zgodovinske dežele, kar je zlasti v 18. stoletju delovalo sredobežno in je doseglo ob prehodu stoletij svoj vzpon. Kidrič sklepa, da je Vodnik v Povedanju od slovenskiga jezika opozarjal, da smo vsi Slovenci »ene same matere« pač v želji, »dobiti osnovo za domorodno ponašanje, kakršna je vodila že pero slovenskih protestantov«.¹²⁷ Za ljudske pisatelje, ki so bili še vedno v večini, je takšna aktualizacija prihajala manj v poštev oziroma se je mogla med bralci kaj malo uveljavljati. Zato se Pohlin v knjižici, namenjeni kmetom ali pa vojakom, nanje obrača z deželnimi imeni in z narečno zapisanim domačim slovenskim imenom, podobno pa ravna tudi Vodnik v proznem pisanju ali v pesmih.

Drugače je bilo v snujoči se slovenski znanosti, pisani v nemščini. Zgodovinar Anton Tomaž Linhart aktualizira preteklost Kranjske in Slovencev na slovenskem zaledju, ko naslavlja svojo knjigo Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs, 1788, 1791. Enako ali podobno ravna Kopitar z naslovom svoje slovnice, le da po Trubarjevem zgledu izrazito poudarja jezikovno skupnost zgodovinskih slovenskih dežel: Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808. Če upoštevamo, da je že M. Zagajšek leta 1791 svojo slovnico naslovil Slovenska Grammatika oder Georg Sellenko's Windische Sprachlehre, mu je s slovenskim imenom v nemškem naslovu sledil šele Franc Serafin Metelko: Lehrgebäude der slowenischen Sprache, 1825, njemu pa Urban Jarnik: Versuch eines Etymologikons der slovenischen Mundart in Inner-Oesterreich, 1832, in Anton Murko: Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre, 1832, Deutsch-slowenisches und Slowenisch-deutsches Handwörterbuch, 1833.¹²⁸ Ti isti avtorji, ki so bili širše razgledani, a so pisali knjige za šolsko rabo in slovensko izobraževanje, so morali poslej poleg slovenstva prav tako poudarjati tudi slovanstvo. Prav ti pisci so izoblikovali nov izraz za genus, za skupno ime Slovanov, ker nikakor niso mogli več shajati z istim imenom za species in za genus. To se prepričljivo vidi v Ravnikarjevem predgovoru Zgodbam iz leta 1815, ko še nima oziroma ne uporablja razločujočih imen. Od imena Slovenci niso mogli odstopiti in ga uporabljati za Slovane, saj je dolga stoletja živel med slovenskim ljudstvom in prav tako v slovenski književnosti kot edino ime za etnik, v obdobju razsvetljskega preroda konec 18. in začetek 19. stoletja pa je ravno slovensko ime postalo **kateksohen** ter torej zavestno nenadomestljivo.

¹²⁶ Kopitar je južnoslovanska narečja uvrščal kakor некоč Trubar v dve skupini: »Ilirščina po različnih narečjih, kakor so bolgarsko, ractjsko-srbsko, bosensko, slavonsko, dalmatinsko, dubrovniško. Hrvaščina s slovenščino na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.« K slednjemu je v predgovoru slovnice 1808 dodal še pripombo: »Ob podrobnih raziskavi se bo mogoče pokazalo kaj drugega.« Kopitar ID, 12, 37.

¹²⁷ Kidrič 1938, 322.

¹²⁸ Upošteva je Kopitarjevo dopisovanje, Vodnikov naslov rokopišnega slovarja 'Slowenisches Wörterbuch — Slowenisek Besednjak' in Metelka drži trditev L. Lénarda, da se nemški termin Slovene, slovenisch pojavi v začetku 19. stoletja. L. Lénard, Rozwój historyczny grammatyki słowieńskiej, Prace filologiczne, Warszawa, VIII, 1913, 101—248.

Japljev zapis imena **Slavén, slavénski** se ni uveljavil ne kot species ne kot genus, enako usodo je doživel tudi Pohlinov podoben poskus prav tako iz leta 1779 v Bukvah za brati slavenskim žovnirjem, ki skuša biti blizu ponemčeni latinski besedi Slavi, die Slaven, slavisch,¹²⁹ kolikor ni zapis akajoče narečne oblike. Vsekakor pa smemo sklepati o zapletenem iskanju poti iz nejasnosti zaradi dvopomenskega imena.

Po Kidričevi in Bezlajevi sodbi so Slovenci skupno ime za Slované prevzeli od Čehov, h katerim so se od Pohlinovih časov sèm ozirali in kulturno pa politično zgledovali bolj ali manj neprekinjeno domala poldrugo stoletje. Metelko je v predgovoru svoje slovnice priredil naslov slavističnega glasila Josefa Dobrovskega **Slavin** takole: »Von diesem Wercke /o Kopitarjevi slovnici/ schrieb der hochgelehrte Herr J. Dobrovský in seiner Slowanka«. Toda že pred Metelkom je ime Slovani, najbrž po češkem zgledu, uveljavljal Janez Nepomuk Primic, ki je 1813 izdal **Obraz historije starih Slovanov**; istega leta je v Nemško-slovenskih branjih zapisal: »Popoldanski Slovani v Veliki Moravii inu Panoniji so bili ti prvi, kateri so (po 803. po Kr. r.) kerščansko vero gori vzeli.«¹³⁰

Odtlej se je ime Slovani za genus uveljavljalo vse bolj in bolj, čeprav se še več desetletij v pesniških in v retoričnih besedilih pojavlja tudi ruska oblika Slavjani, pri Prešernu pa pesniško »otroci Slave« in »Slovenščna cela«. Slovensko ime se nasproti deželnemu prav tako vse bolj pomika v ospredje, spet pri Primicu v Abecedi za Slovence, 1812, v njegovi Societas slovenica, Vodnik pa v Iliriji zveličani prvič zapiše toponim Slovenija, ki ga nato povzdigne J. Vesel-Koseski. Slovensko ime od Zagajška dalje uveljavljajo tudi Štajerci Kremlj, Dajnko, A. Murko, Slomšek, Muršec in drugi. Značilna je izjava F. S. Metelka v slovnici 1825, ki se glasi takole: »Die Winden oder Slowenen lieben ihre Sprache«, s čimer hote ali nehote popravlja Kopitarjevo razlago nepoennetnega etničnega poimenovanja Slovencev.

Opisane terminološke spremembe oziroma iskanja imena genus za Slované pa ne označujejo le slovenske zgodovine s konca 18. in v začetku 19. stoletja. Zelo podobne razmere odkrivamo glede tega tudi pri Hrvatih v tem času. Značilno razširjanje obzorja od lastnega naroda in njegove upravnopolitične in narečne razdeljenosti k slovanskim narodom je spodbujalo skupno poimenovanje ljudstva hrvaških dežel, a ob tem so se kazale potrebe po imenu, ki bi zajemalo vse Slované. Dolgo časa uporabljano ime Iliri in nato Slovini, Slovinci za Slované na Balkanu, je v kulturno razvitejšem dalmatinskem prostoru, kjer so živila tudi romanizirana in romanska imena Dalmati, Sclavi, Slavi, Croati, uvedlo kolikor toliko enotno poimenovanje v pisani besedi. V severni Hrvaški, kjer se ob sloveńskem imenu tu in tam uveljavlja še ilirsko ime, v Slavoniji pa slavonsko in poredko ilirsko, se vsaj v kajkavskem okolju s središčem v Zagrebu vse bolj uveljavlja hrvaško ime, ki končno v politično-upravnem in v etničnem pomenu dokončno prevlada.

Oblikovanje imena genus za Slované ima v hrvaščini spričo zaprtosti v pokrajinske okvire majhne možnosti, deloma tudi zaradi imena Slovini, slovinski, ki obsega Slované v okviru dejanskega obzorja tedanjih piscev in njihovih naslavljanj, torej prebivalcem na slovanskem jugu. Ravno med temi pisci pa se razmeroma že zgodaj pojavi novo poimenovanje Slovanov. Rafael Levaković je dobival pobude za iskanje novega imena v ruščini oziroma ukrajinski, ko se je v rimskem kolegiju družil z ukrajinskimi kleriki. Leta 1631 je izdal Missal rimskij va ezik slavenskij, medtem ko je poprejšnje svoje delo leta 1629 še naslovil s slovinskim imenom: Azbukividenjak slovinskij. Sklepati

¹²⁹ Prim. op. 116.

¹³⁰ Institut za slovenski jezik v Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU ima v svoji kartoteki prav tako zapisanega J. N. Primica kot avtorja, ki je prvi objavil v knjigi ime Slovanl kot genus za slovanske narode.

je mogoče, da je ruska oblika, ki je nastala najbrž prek ponemčene oblike **die Slawen**, ta pa na osnovi latinskega imena **Slavi**, **Sclavi**, spodbudila Levakovića, da je napisal ime **Slaveni**. Zapisal je obliko, ki se spet pojavi v trnavski Jazbukvici (1696), kjer je leksem »slavinski«, ki se je za njim sicer izgubila, kasneje pa se je pojavila znova in v hrvaščini postala genus za Slované. Ker ni imel posnemovalcev oziroma ker je skupno slovansko poimenovanje preporredko prihajalo v poštev, je to hrvaško ime za nekaj časa potonilo v pozabo. V danem obzorju je za Slované na jugu za skupno poimenovanje zadoščalo uveljavljeno slovinsko ime, ob njem pa tudi ilirsko.

Po nemško-ruski predlogi za slovanski genus so v 18. stoletju izoblikovali ime tudi Srbi. V njihovi srednjeveški književnosti se genus za Slované razen izjemoma ni pojavljal. Prenašali so ga z imenom za cerkvenoslovanski jezik, kakor so ga prenašali tudi Ukrajinci, če sklepamo po njihovih slovnica¹³¹. Srbi so politično in kulturno živeli dovolj razgibano znotraj svojih etničnih okvirov. Srbska srednjeveška država je v tistih stoletjih neodvisno od drugih Slovanov uveljavljala svoj etnik species, in sicer boli kot katerokoli slovansko ljudstvo na jugu. Ko so se velike skupine preselile v Podonavje, so Srbi prihajali v tesne stike z dotlej neznano latinsko in nemško kulturo, pa nekoliko bližjo rusko. Kipriian Račanin je še globoko zakoreninjen v srbski srednjeveški pisni tradiciji in v duhu cerkvenoslovanskega jezika izdal leta 1717 Bukvar slovenskih pismen, prirejen po ruski začetnici iz leta 1701. Toda večina srbskih piscev v Podonavju uporablja rusko obliko imena za genus. Đorđe Branković je do 1711 napisal obsežno delo Slaveno-serbska kronika. Zaharija Orfelin je bil od 1747 do 1757 »slavianskija školi magister«. Leta 1765 je v Benetkah tiskan njegov Srbliak, tri leta kasneje pa je prav tam izšel Slaveno-serbskij magazin. Toda pri Orfelinu prevladuje srbsko ime in je zapisano največkrat, kar kaže, da je odločala njegova živa raba znotraj srbske skupnosti v diaspori, obkroženi z nemškim in madžarskim jezikovnim okoljem in nemškim pa latinskim upravnim jezikom. Zgodovinar Jovan Raiić, avtor obsežnega dela Istorija raznih slavenskih narodov, najpače Bolgarov, Horvatov i Serbov, 1794, napisanega že 1768, izpričuje naravnost k lastnemu narodu in k slovanski sosesčini, ki jo razločuje z etniki. Uveljavljanje slavianskega imena nadaljuje Avram Mrazović leta 1794 s slovnico Rukovodstvo k slavianskij gramatici. Vse to opominja, da se srbski genus Sloveni v 17. in v 18. stoletju le zelo redko pojavlja, ko je pri njih že v srednjem veku vse poredkeje zapisan ravno zaradi prevlade srbskega imena, torej usmerjenosti v lastne kulturne in državne okvire.

Vzporedno z imenom **Slaviani** se uveljavlja tudi ime jezika — **slaveno-serbski**, svojevrstna povezava imen za genus in za species, v čemer se kaže srbska kulturna in verskonolitična usmerjenost po naselitvi v Podonavju. Prvi srbski list, ki je 1794 izhajal na Dunaju — Slaveno-serbskija vedomosti —, nadalje uveljavlja to ime in ga širi v književnosti, ki se razvija v visokem slogu nasproti živemu ljudskemu jeziku, a opira se na širše slovansko, zlasti rusko jezikovno zaledje. Pri Srbih v Podonavju se torej pojavlja in širi povezava s pravoslavnim slovanskim zaledjem in prek srbskih kulturnih, verskih in literarnih glasnikov seže jezikovno mnogo globlje kot pri katerikoli slovanskem narodu in literaturi tega časa. Tudi to je pri Srbih preprečevalo rabo nekdanjega imena Sloveni za genus. Pojavilo se je spet šele po novoštokavski standardizaciji srbskega knjižnega jezika, ko je s Karadžićevo reformo azbuke in jezika po dolgotrajnem in krčevitem procesu premagan in zatrt slavenoserbski jezik kot visoki slog klasicistične, sentimentalistične in predromantične knji-

¹³¹ A. Dergančeva je evidentirala te naslove: Grammatika dobroglagolivago ellinoslovenskago jazyka, 1591. Grammatika slovenska, 1596. Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma, 1619. Prim. A. Derganč, Prve cerkvenoslovanske in Bohoričeva slovnica, SR 34, 1986, 1, 65–76.

ževnosti, ljudsko izročilo pa se uveljavi tako v splošnem jezikovnem kot v posebnem poetološkem obsegu.

Slavensko oziroma **slavjansko** ime se je od Srbov v Podonavju širilo k sosednjim Hrvatom v Bački, dalje k Slavoncem in tudi v bansko Hrvaško.

Ob začetku ilirskega gibanja Ljudevit Gaj še izrazito omahuje glede oblike in narave imena in očitno poskuša vzpostaviti zvezo med imeni Sloveni, Slovenci in Slovinci. Leta 1830 ima v naslovu Kratke osnove horvatsko-slavenskog pravopisanja **slavensko** ime v pridevniški obliki, a v knjižici ga zapiše enkrat samkrat, sicer pa ima: »polovice Slavov«, »na staro slavenskom jeziku«, »Slavencom«, »Velikoslavenca opata Dobrovskog«, »slovstvenomu Slavstvu«, »vseh Slavencev blago«. Seveda bi bili obliki **Slavenci** in **Slavinci** lahko iz Pohlinove in Japljeve rabe, lahko pa sta analogija na Slavonce. V Gajevem Oglaszu iz leta 1834 je genus za Slovane spet učeno ime dalmatinskih piscev Slovini: »sviju slovinskih pukah«; leksem je mogoče iz Vitezovića, ko Gaj za njim in po Appendiniju v Oglaszu našteva imena »slavnoga naroda Slovinskoga u južnim stranama, kanoti: Horvatom, Slavoncem, Dalmatinom, Serbljanom, Krajncem, Štajercem, Korošcem, Istrianom, Bošnjakom i ostalim Slovincem«.

Narodnopolitični združevalni zagon je zlasti očiten v zanosni in za ilirsko gibanje emblemski pesmi Antuna Mihanovića, davoriji **Horvatom sloga i zjedinenje**, ki jo je Gaj objavil v Danici 1835:

Braća danas kolo vodi, danak svetkuje,
Horvatska se preporodi, sin se raduje.

V kolu jesi vsi Horvati stare države,
Staroj slavi verni svati z Like, Krbave,
Kranjci, Štajer, Gorotanci i Slavonija,
Bosna, Serblji, Istrijanci ter Dalmacija.

Pri oblikovanju imena za genus so se uveljavljali tudi drugi ilirci. Slavonec med njimi, Vekoslav Babukić, je pesem Granici i Danici v prvi številki Danicze Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinzke 1835 sklenil v duhu Vitezovićeve vizije o Hrvatih, »naroda Slovinskoga u južnim stranama«:

Lipo ti je daničino lice,
Još je lipše njeno dobro serdce;
Koje ljubi sve stare Horvate,
Serblje, Bosnu, Hercegovce brate.

Ljubi ono drage još Slavonce,
Štajerce i Kranjce, Gorotance;
Jer su ono bratja od starine,
Sini jedne drage domovine.

Svi su ovo Horvatjani bili;
Zdravi bili, rujno vince pili!

Ko L. Gaj nato v Danici priobčuje novi pravopis, prirejen po češkem zgledu, se v deseti številki sklicuje na Vitezovića, ki da je »najvučeneši domaći pisec«. Tako se je k vzponu približeval proces hrvaške narodne homogenizacije in integracije, ki ga je bil začel Vitezović. Hrvati so od 1102. leta pripadali ogrski kroni, primorsko-dalmatinski pas do Dubrovnika je bil pod Benečani do napoleonskega obdobja, potlej pa z Dubrovnikom vred pod Avstrijo. Že pred Vitezovićem je narodno integrativno delovalo številno hrvaško drobno plemstvo, in sicer v civilni ter provincialni Hrvaški, torej v tako imenovanem kajkavskem področju; polihistorsko in domovinoznansko usmerjeni pisci, kot Vramec, Rattkay, Vitezović, Krčelić, deloma pa tudi nekateri pisci del za širšo ljudsko rabo, poudarjajo v svojih spisih pomen hrvaške upravopolitične nomenklature (regnum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae), »trojedino hrvatsko

kraljevstvo«. Na ta način je med srednjim slojem zasajena zavest hrvaške politične pripadnosti kot naravna osnova za oblikovanje hrvaške nacije v novodobnem pomenu besede. Zanimivo je, da poteka ta proces mimo zibelke hrvaške lepe književnosti renesančne in baročne dobe v Dalmaciji in Dubrovniku, ki sicer vstopata v politično zavest z Ilirskimi provincami, a enostransko — značilno tudi pri Vodniku!¹³² — dejavno le prek stare dubrovniške književnosti pa v zagrebškem ilirskem gibanju.

Ko se je Gaj po Vitezovićevem zgledu loteval odprave trodialektalnosti hrvaške književnosti in je zasnoval jezikovno in pravopisno homogenizacijo, se prav gotovo ni zavedal bolečih vprašanj tega procesa oziroma jih je prekrival in zavračal s hrvaškim maksimalnim programom.¹³³ Spričo svojevrstne trodialektalnosti, ki zaradi osnove v etnični raznorodnosti ni primerljiva s slovensko narečno razčlenjenostjo, so se svojemu tipu jezika morali odpovedati hrvaški kajkavci in čakavci, in sicer kljub upoštevanja vredni, tri oziroma dve stoletji trajajoči tradiciji. Zato so pri svojih idiomih intimno še naprej ostajali tako na pogovorni ravni, kot tudi na ravni umetniškega oblikovanja, zlasti v liriki. Tako imenovana čakavska in kajkavska dialektalna književnost kljubujeta racionalnim rešitvam. Ostajata globoko v zavesti kot breme ali kot možnost avtentičnega izražanja in bogatitve? To dilemo je svojevrstno močno občutil in izživiljal Miroslav Krleža in jo je v diskurzivnih, dnevniških zapisih in esejih načenjal znova in znova. Jezik še zdaleč ni domena zgolj razuma in potem pragmatičnih osmislicev, ampak je v vseh svojih stopnjah, kot ontogeneza in kot filogeneza, globoko v domeni občutij, zavesti prvinske pripadnosti. Jagićeva metafora »hrvatski par excellence« je le svojevrstna hiperbolična ponazoritev pragmatičnega nasprotja temeljni občutenjski imanenci glede jezikovne in etnične prvinskosti.

Današnji hrvaški genus za Slovence je po Levakoviću in nedvomno brez poznavanja njegovih zapisov začel uveljavljati Dragutin Rakovec v Malem Katekizmu za velike ljude leta 1842. Podobno kot tri desetletja poprej J. N. Primic tudi Rakovec ne more brez jasnega terminološkega razločevanja, ko opisuje Slovence. Rakovec prav tako govori o njihovih imenih, razsežnostih, razširjenosti in končno odločitvi ilircev, da si izberejo pravo ime. Skratka, kakor je ravnal Bohorič leta 1584, ko je pisal o Slovanih in slovanskih ljudstvih, kot je 1696 o njih pisal Vitezović in jih v hrvaškem jeziku povezoval z imenom Slovinci in Iliri, podobno ravna tudi Rakovec in poudarja predvsem slovansko skupnost, kakršno po njegovi sodbi analogno tvorijo Nemci, Lahi, Madžari: »Mi smo Slavenci, Njemci i Vlasi, po kervi i jeziku sudeći, isto tako narod kao i Magjari.«¹³⁴ Ilirskim zasnovam pa je vendarle bolj ustrezalo poudarjati hrva-

¹³² V. Vodnik v Iliriji oživljeni leta 1811 v slovanskem zanosu, podobnem Vitezovićevemu, in v parafrazah toponimov in etnikov, podobnih prav tako Vitezovićevim, prvi v slovensko besedilo zapise ponašeno obliko imena Dubrovnik: »Dobróvčan, Korótan, / Primorec, Gorjenje, / Pokópljan po starem / se zove Slovenc.« Svojo politično programsko pesem je objavil v Pismenosti ali gramatici za prve šole, nato pa 31. 7. 1811 skupaj s svojo latinsko prepesnitvijo v uradnem listu Ilirskih provinc v Ljubljani, *Télégraphe officiel*.

¹³³ O tem specifičnem vprašanju razmišlja I. Frangeš takole: »A u 19. stoljeću, tako senzibiliziranom, došlo je do ustoličenja književnog dijalekta, književnog jezika, pa se pitanje integracije ukazalo prije svega kao pitanje lingvističke integracije. Dva su dijalekta morala odstupiti i priznati pravo prvenstva onome koji je izabran za književni. Taj proces nije mogao proći bez bolnih gubitaka za pripadnike dvaju »odbačenih« dijalekata.« Neka književnost ništa ne zaboravi: pogovor z I. Frangešem. Danas 304, 1987, 33–34.

Zelo nazorno pojasnjuje odločitev Hrvatov, da so vzeli štokavsko narečje za osnovo svojega knjižnega jezika D. Brozović: »Moramo dakle spoznati da kajkavsko narečje nije uzeto za osnovicu općehrvatskoga standardnoga jezika ne zato što nije bilo samo po sebi sposobno za tu ulogu, nego samo zato što su tadašnji geografski (i lingvističko-geografski), socijalni i politički uvjeti bili nepovoljni za takav izbor.« Brozović 1970, 121. Na drugem mestu je glede političnih okoliščin Brozović konkretniji: »Samo jedan moment iz te domene imao je praktičnu vrijednost: natjecanje u krajevima za koje nije bilo u početku jasno hoće li se okupiti oko ove ili one nacionalne jezgre, a ti su krajevi bili izrazito štokavski.« D. Brozović, Na putovima našeg jezika i nauke o jeziku. Kolo 1963, 610–625; 613.

¹³⁴ D. Rakovac, Mali katekizam za velike ljude, 1842, cit. po: M. Sichel, Rizinica ilirska 1835–1985, Zagreb–Ljubljana 1985, 137. Kar zadeva species »za nas jugozapadne Slavene«, dodaja Rakovac: »Imena pako Hrvat, Srb, Slovenac jesu samo grančice na grani ilirskoj, kao god što su imena: švapsko, saksonsko itd. samo grančice na grani njemačkoj«.

ško etnično ime ob vseslovanskem zaledju, v čemer so neposredno sledili Vitezoviću.

Leta 1842 je tudi Stanko Vraz v svojem pohrvačenju prve dialektološke študije na slovanskem jugu, Jarnikovega Obraza slovenskoga narječja u Koruškoj, razločevalno uporabljal imeni Slovenci in Slaveni, torej species in genus. Kakor da bi Vrazovi zavesti o Slovencih bilo po nekajletni izkušnji z ilirci v posebno oporo ravno Jarnikovo zajemanje celotnega slovenskega prostora, ko je v razčenjjevanju slovenskih narečij kot prvi zajel tudi vzhodna področja, do Murske Sobote in v Slovensko krajino, torej v ogrsko-panonski slovenski del pa seveda v Slovenske gorice, medtem ko je na zahodu segel prav do Režije in v Kanalsko dolino. Tudi Vraz je namreč zajel Slovence »u zapadnoj strani Ugarske«, ko je leta 1839 v Zagrebu objavil Narodne pesni ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske.¹³⁵ Tako sta prav Urban Jarnik in Stanko Vraz povezala v celoto tiste dežele, ki jih je že leta 1555 zajel in označil Primož Trubar v znameniti deželno-narečni paradigmi in jih je označil kot slovenske, povezane s slovenskim jezikom. Jarnik in Vraz se najbrž nista ozirala k Trubarju, vendar sta upoštevala isto prvinjo kot on — slovenski jezik, ki povezuje ljudstvo slovenskih dežel. Nista se omejevala zgolj na slovenske dežele Notranje Avstrije, ampak sta posegla na vzhodu tudi prek, v Ogrsko. Ravnala sta se po svojem elementarnem čutu, ki se izraža v odnosu do materinščine in ki je usmerjal že Primoža Trubarja. Tak čut označuje v tridesetih, štiridesetih in naslednjih desetletjih 19. stoletja tudi druge slovenske besednike, med njimi zlasti Antona Murka, ki je svaril pred razcepom spričo metelčice in dajnce,¹³⁶ označuje Antona Martina Slomška in tiste, ki so skušali udejanjati zamisel Zedinjene Slovenije. V resnici smemo govoriti o neprekinjenem razvoju tiste koncepcije slovenske zgodovine, ki se je jasno začela oblikovati v Trubarjevem delu in ki so jo prevzeli in nadaljevali preroditelji na prehodu iz 18. v 19. stoletje.

Tako je potekalo in se iztekalo tristoletno obdobje, odločilno pomembno za narodno konstituiranje Slovencev. Začelo se je sredi reformacijskega 16. stoletja, ki se s Trubarjevo tenkočutnostjo za jezik in za etnično pripadnost pa za dotedanjo zgodovino slovenskega ljudstva kot konstituante utrjuje v zavesti besednikov pomen slovenskih zgodovinskih dežel in njihova jezikovna sklenjenost nasproti drugim, sosednim jezikom in etničnim skupinam. Pisci naslednjega poldrugstoletnega obdobja so s svojim šibkejšim literarnim de-

¹³⁵ Če se ne bi zavedali tistega, kar je rečeno ob Vitezoviću (prim. op. 79), da torej njegov konstrukt sega do Kvaternika in Starčevića ter njunih kasnejših privrženecv, bi si bilo lažje predstavljati, da Gaj in Ilirizem nista le naslednja, značilna stopnja v »parahistoričnih domišljajah«, vsaj kar zadeva njegov maksimalni ilirski program, ter bi tedaj brez omahovanja sprejeli današnjo oznako L. Gaja: »Veliko, plemeniti, sveobuhvatni Gajev program je pozvao u ilirsko kolo sve od Trsta do Varne /.../ Slovincima se — na čelu s Prešernom — činilo da će napustiti sve, odreknu li se svog tipa jezika.« Frangeš 1987, 142. To veliko in plemenito Gajevo povabilo je usodno za kajkavsko materinščino v takšnem smislu, kakor je, ne sluteč razvoja v taki smeri, strahoma pel Pavao Stooš v pesmi Kip domovine vu početku leta 1831:

»Narode druge svetlost obstira,
A mene črna senca podira;
Drugem vre Sunce sveti po noći,
Mu imicu u danu tipat je moći.

Narod se drugi sebi raduje,
A z menum sinko moj se sramuje;
Vre i svoj jezik zabiti Horvati
Hoću ter drugi narod postati.«

A podobno dramo je doživljal tudi Stanko Vraz, ki je Gajev program sprejel »u cijelosti i sa svim konzekvencijama. Smatrao je, doduše, da su kajkavci jezično Slovenci a samo politički Hrvati: pa kad oni mogu prihvatiti štokavštinu, mogu to i „ostali“ Slovenci« (prav tam, 142). In tako je Vraz že kmalu občutil svojo osebno dramo, kar je moglo opaziti tudi ob nastavitvi njegove zbirke ljudskih pesmi slovenskih dežel in še posebej v skrbnem toponimno-imenoslovnem ravnanju, ko je pohrvalil Jarnikovo dialektološko študijo za Kolo 1842, ohranjajoč imena slovenskih dežel vključno s Slovensko krajino.

¹³⁶ J. Juranić, Problem cirilice na severozahodu južnoslovanskoga etničnoga ozemlja. Nativagalov zbornik, ur. F. Jakopin, Ljubljana 1977, 135–152; 146; prim. tudi: J. Rotar, Slovenski avtorji in cirilica, JIS XXXIII, 3, 1987/88, 51–57.

ležem, ki pa je bil vseskozi namenjen le Slovincem teh dežel, utrjevali zavest skupne pripadnosti in jezikovne povezanosti. V razgibanih desetletjih razsvetljenskega narodnega preroda se je ta zavest izčiščevala v soodnosu s slovanskim občestvom in ob njegovi vse očitnejši veljavi v duhovnem, kulturnem, pa tudi v političnem pogledu. Ideja o Zedinjeni Sloveniji je nastajala ob zavesti »Slovenščine cele«, ¹³⁷ kakor je slovenstvo imenoval France Prešeren, po Trubarju nova velika in odločilna narodnokonstitutivna postava v oblikovanju in utrjevanju slovenske kulture in slovenske narodne zavesti.

Zusammenfassung

QUELLEN ZU TRUBARS BENENNUNG VON LÄNDERN UND VÖLKERN UND DESSEN ERBE

Janez Rotar

Die in lateinischen Aufzeichnungen erhaltenen Benennungen des slawischen Volkes im ursprünglichen norisch-pannonischen Raum werden durch zwei slawische Aufzeichnungen ergänzt, und zwar die des russischen Reisebeschreibers Simeon Suzdal'ski (1437—1439) und diejenige des kroatischen Glagoliten aus Krbava, des Popen Martinac (1493). Sie notierten beide den slovenischen bzw. den slovinischen Namen und unterschieden ihn von dem kroatischen. Das Bewußtsein der ethnischen Verbundenheit des auf dem ehemaligen norisch-pannonischen Gebiet ansässigen Volkes wird aus der Zeit Karantaniens in die darauffolgenden Jahrhunderte tradiert. In Zusammenhang damit sind die Initiativen und Taten der Fürsten (Grafen) von Cilli zu verstehen, die ihr feudales Staatsgebilde ungeachtet der Grenze zwischen Krain, Kärnten und dem an die Steiermark angrenzenden sklavonien Ober- (Sclavonia) aufbauten. Auch der erste bekannte Chronist Anton Vramec erfaßte in seiner Chronik (Ljubljana 1578) diese Länder, insbesondere Kroatien und Dalmatien, auf historischer Grundlage.

Ein Bewußtsein der Verbundenheit der slovenischen Länder war vor allem hinsichtlich der Sprache bereits im 16. Jahrhundert wahrzunehmen und so legte der Reformator Primož Trubar in seinem Vorwort zum Evangelium des hl. Matthäus 1555 ein klares Paradigma der Landesdialekte an, in dem er alle slovenischen Länder und auch die Bewohner des westlichen Sklavonien mit einbezog, die ihre Sprache als slovenisch, sich selbst als Slovenen, im Unterschied zu den Kroaten, bezeichneten. Das slovenische Ethnikon verwendeten die Verfasser des Kreises Varaždin und Zagreb im 16., 17. und tief in das 18. Jahrhundert hinein. Doch, verursacht durch die sekundären Ansiedlungswellen Ende des 15. und im 16. Jahrhundert, wurden in die Mundart des Volkes, das zwischen Drau und Save ansässig war, Sprachelemente jener Völker aufgenommen, die vom Süden her gekommen waren, also des Štokawischen. Die vom Süden, aus dem geschichtlichen Kroatien, zugewanderten Adeligen ließen allmählich auch den kroatischen ethnischen Namen zur Geltung kommen. Infolge der verwaltungsmäßigen Aufteilung Kroatiens in drei Einheiten, wobei die eine auf den kajkawischen Raum mit Zagreb, Varaždin und Krizevci entfiel, verhinderten auch die Sprachunterschiede eine politische und ethnische Integration des Volkes. Zu Beginn des 18. Jahrhunderts arbeitete P. R. Vitezović in seinem Buch Croatia rediviva (1700) die erste »illyrisch-slovenische« also eine südslawische ethnisch-integrative Konzeption aus, wozu ihn sowohl die Bindung an die Habsburger Dynastie als auch die schriftsprachliche Zersplitterung angeregt haben muß.

Die slovenischen und kroatischen Dialektologen und Sprachwissenschaftler sind sich wegen der ausgesprochenen Nähe der slovenischen (krainerischen) Sprache und dem kajkawischen Dialekt nicht einig, was die Genese des letzteren betrifft. J. Kopitar, F. Miklošič, B. Raič, J. Daničić, V. Jagić (bis 1891), V. Oblak, M. Murko, F. Ramovš,

¹³⁷ S. 'Slovenščino celo' je Prešeren zajel slovenski narod, ljudi vseh slovenskih dežel, Slovane pa s pesniško besedo 'Slava'. Sicer se v značilni semantiki Prešernovih pesniških besedil leksem 'kranjski' pojavlja osemkrat, štirikrat nevtrarno, štirikrat z negativnim sopomenom; 'slovenščina' je enkrat ime materinščine, dvakrat sinonim slovanstva; 'slovenski' je v obeh pomenih, prav tako 'slovenstvo', medtem ko imena 'Slovan' in 'slovanski' ne uporablja, kakor je dognal P. Scherber, Slovar Prešernovega pesniškega jezika, Maribor 1977, 120—121, 241. Trubar je materinščino največkrat imenoval 'slovenski jezik', kalkirano po 'windische Sprach', zapisal pa je tudi leksem 'slovenščina' (prav tako J. Dalmatin in J. Tulšček), kar je bil gotovo ljudski izraz. Besedotvorno gledano, je to denominativno ime nastalo tako kot npr. 'sosesčina' in je 'slovenščina' torej jezik slovenskega občestva. Prešernovo poimenovanje potemtakem izvira od tam kot Trubarjevo.

J. Rigler und J. Toporišič sind der Meinung, daß das Kajkawische genetisch der slovenischen sprachlich-dialektischen Gruppe angehört; M. Rešetar, A. Belić, S. Ivšić, A. Sojat bringen Beweise dafür, daß die kajkawische Mundart schon von Beginn an zum Diasystem der kroatisch-serbischen Sprache gehört; J. Hamm und D. Brozović betrachten das Kajkawische als eine Übergangsmundart.

Die slovenischen Verfasser in Krain, Kärnten und der Windischen Mark bezeichnen im 17. und 18. Jahrhundert ihre Sprache als slovenisch und folgten damit dem ethnischen Bewußtsein des Volkes und der Benennung, mit der sich dieses selbst bezeichnete; die Verfasser in Krain bezeichneten die Sprache auch nach dem Landesnamen (krainisch, krainerisch), doch kommt auch bei ihnen die Verwendung des slovenischen Namens häufiger vor. Sie alle nahmen in der Benennung die Überlieferung Trubars an und setzten sie auch in den darauffolgenden zwei Jahrhunderten fort, ihr slawischer Horizont jedoch war sehr begrenzt, nicht einmal die Kroaten wurden mit einbezogen. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts beginnt sich der slawische Horizont auszuweiten, den slovenischen Namen beginnt man auch für das Genus zu verwenden, die Trennung von der Species versucht man durch verschiedene Schreibweisen anzudeuten. Da der Gebrauch zunimmt, und da man den Volksnamen nicht einfach ablegen kann, wurde zu Beginn des 19. Jahrhunderts der Name für das Genus (die Slawen) den Tschechen entliehen (J. N. Primic 1812).

Trubars regional-dialektales Paradigma aus dem Jahre 1555 bleibt durch die Tradierung der protestantischen slovenischen Sprachnorm bis zum nationalen Erwachen an der Schwelle vom 18. ins 19. Jahrhundert hin im Bewußtsein bewahrt. Urban Jarnik, der erste südslawische Dialektologe, definierte es erneut im Jahre 1842, es wird aber auch schon von Stanko Vraz im Titel zu seiner Sammlung von Volksliedern verwendet: *Narodne pesni ilirske, koje se pevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj in zapadnoj strani Ugarske* (Illyrische Volkslieder, wie sie in der Steiermark, Krain, Kärnten und Westungarn gesungen werden), 1839. Durch Trubars Anhebung der slovenischen Sprache auf das repräsentative, literarische Prestigeniveau fiel von da an die Rolle der slovenischen kulturellen und nationalen Polis an Krain mit Ljubljana, eine Rolle, die es sich hundert Jahre lang von 1770 an mit Klagenfurt teilte. Die geographische Ausbreitung des slovenischen Namens und dessen Verwendung haben sich von der Reformation bis zur Aufklärung nicht verändert.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepljene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, ki je njen soizdajatelj Društva.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332 611, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!